



АРМІЯ НЕСКОРЕНІХ

СТЕПАН ЛЮБОМИРСЬКИЙ

ПОЛІТИЧНИЙ РОМАН



George Polk

СТЕПАН ЛЮБОМИРСЬКИЙ

АРМІЯ
НЕСКОРЕНИХ
ПОЛІТИЧНИЙ РОМАН

Лондон — Торонто
1993

STEPAN LUBOMYRSKYJ

ARMY OF THE INVINCIBLE

NOVEL

Artistic design by Antonio Gresko

© 1993

All rights reserved by the Publishers

ISBN: 0 902322 45 1

Published by
Ukrainian Publishers Ltd., London, Great Britain
and
“Homin Ukraine” — “Ukrainian Echo” Publishing Co. Ltd., Toronto, Canada

with cooperation of
Lubomyr Rychtyckyj — Stepan Lubomyskyj Publishing Fund of Organisation
for Defence of Four Freedoms of Ukraine, Inc.,
Branch 8, Chicago, Illinois, USA,
Ukrainian-American Freedom Foundation, Inc.
and
Association of Ukrainian Cultural Workers

Всі авторські права застережені

Всяка евентуальна тотожність осіб, характерів та подій у цьому романі із дійсними особами, характерами та подіями є ненавмисна,
а чисто випадкова

Мистецьке оформлення Антона Греська

Видання
Української Видавничої Спілки, Лондон, Велика Британія
та
Видавництва «Гомін України», Торонто, Канада
при співпраці

Видавничого Фонду ім. Любомира Рихицького-Степана Любомирського
при 8-ім Відділі Організації Оборони Чотирьох Свобід України в Чікаго,
Української Фундації Волі в Америці, Інк.
i
Асоціації Діячів Української Культури

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні
Printed by Ukrainian Publishers Ltd.,
200 Liverpool Road, London N1 1LF, United Kingdom

Присвячую Борцям за Українську Державу

Автор

Від Видавництва

«Може непомітно для нас самих, український народ встає. Потім через століття перейденого часу безсмертний дух України виховує і еднає нас до великих завдань. . . Відгомоном славного минулого і надіями великого майбутнього починає дзвеніти атмосфера України. Від Бескиду і Засіння до Каспія і Кавказу наростає українська стихія і вся земля починає тримати пробудженням підземного вулькану української Волі», — так писав Степан Любомирський в 1981 році у вступному слові до свого роману-візії «Слідами Заповіту», три томи якого побачили світ у нашому Видавництві в 1985-86 роках. І через десять років після написання цього знаменного роману-візії, в якому Автор передбачив неминучий розпад російсько-комуністичної імперії, візія Автора, а одночасно й мрія всього українського народу здійснилася — Україна знову стала незалежною державою, затріумфувала українська Воля.

У нинішньому виданні роману Степана Любомирського «Армія Нескорених», написаного в 1983 році, Автор відводить головну роль у боротьбі за відвоювання української самостійної держави новому, молодшому поколінню українських патріотів, які, виростаючи у задушливій атмосфері відживаючої чужої окупаційної системи, відчули та усвідомили важливість національної ідеї в життіожної нації і стали в авангарді борців за її перемогу. Боротьба провадиться двома головними шляхами і способами — явним, метою якого є відродження національної свідомості і віри в народі у слушність наших національних стремлінь до вільного життя, і таємно-підпільним — через поборювання чужої окупаційної влади та через підготовку революційних сил, армії нескорених, для остаточної відкритої конfrontації з ворогом.

У притаманному Авторові захоплюючому стилі, події відбуваються швидко одна за одною, логічно пов'язані між собою, скеровані до осягнення кінцевої мети — волі і державної незалежності

сти України. І подібно, як у кількох попередніх творах Автора, особливо у його трилогії «Слідами Заповіту», роман «Армія Нескорених» закінчується тріумфальною перемогою нескорених сил української нації. Одночасно, роман «Армія Нескорених» є звеличенням йувіковічненням пам'яті новітніх борців українського визвольного руху, на долю яких випало довершити велике діло — відновлення Української Самостійної Держави, що й сталося у 1991 році.

Творчість письменника Степана Любомирського (Любомира Рихтицького) — багатогранна і добре відома широкому загалові української громадськості, особливо на поселеннях. Дотепер з'явилося друком 16 назв (26 томів) його романів, нарисів і фільмових сценаріїв. Про популярність його творчості свідчить факт, що наклад його книжкових видань майже повністю розійшовся з магазинних полиць, а деякі з них — сьогодні бібліографічна рідкість.

Степан Любомирський виростав і формувався як особистість в епоху збройної боротьби українського народу за волю і державність та був її активним учасником під час Другої світової війни. Тому не дивно, що головним сюжетом його творів є воєнні події або підпільна боротьба українських патріотів у різні періоди прямування української нації до відновлення своєї державності, включно з останніми двома десятиліттями. Великий патріот-державник, український націоналіст, Любомир Рихтицький все своє життя присвятив праці і боротьбі для добра української нації.

Любомир Рихтицький народився 21 квітня 1921 року в Дрогобичі, Україна, а несюдівано відійшов у вічність в розквіті своїх творчих сил 16 липня 1983 року в Чікаго, США.

Це наше видання, як і трилогія «Слідами Заповіту», друкується за фінансовою допомогою Видавничого Фонду ім. Любомира Рихтицького-Степана Любомирського в Чікаго, якому складаємо нашу ширу подяку.

B. O.

ПРОЛОГ

— Революція чи повстання, як собі бажаєте, — це, може, найбільш складне питання в історії людства. Я сказав би, що тільки саме питання життя і смерти в елементарному розумінні можна поставити вище. Ви надто дешево кидаєте цими словами, так, неначебто це була цілком нормальнa річ. Застановітесь хоч на хвилинку, як наростає, а ще важливіше, як постає революційний процес, де є цей перший крок, перший поштовх, де є ця перша людина, що з думки зробить чин, який процес пройшов в її думках і у всьому її організмі, що така людина стала цим першим звеном, цим першим камінчиком, що стає первнем, початком, першим оборотом динамомашини революції чи повстання.

Серпневе сонце клалося лагідно до заходу над пишною зеленню навколоїшніх верхів, і повітря, насичене паощами спілого літа, неначе бриніло невловною мелодією самого життя. Середній Вискансин у серпні — це чи не найкраща частина Америки, а в середньому Вискансин Барабу і сумівська оселя — це перлина всієї околиці.

На тлі такого пейзажу аж прозаїчно малювався звичайний столик із декількома склянками содової води поміж пляшками легкого пива Пабста і металевими кріслами, нерівномірно розкладеними на буйній траві. На цих твердих кріслах сиділи члени української громадськості діяспори: сиві, лисі, ще молоді і ще не старі, тонкі і об'ємисті, флегматики і холерики, спокійні і темпераментні, як звичайно люди. Тільки мозки у них не були звичайні. Вони з'їхалися сюди з далеких кінців всього світу на конференцію, щоб розглянути велике питання українського народу і його батьківщини напередодні подій, що своє надходження віщували вже меншими і більшими, але дуже численними подіями у широкому світі.

Доктор філософії, лисавий, з групи вже немолодих, надав тон розмові про згадане вгорі питання. Зазулька приземлилась на

столику перед ним, і він спостерігав її проблему у зустрічі із крапелькою пива.

Інженер І. Д., з Англії, відкашельнув злегка.

— Ми маємо достаточні інформації з Краю. Це не значить, що ми знаємо абсолютно все, але знаємо досить, щоб могти виробити собі якийсь погляд на становище в Україні. Як бачите, я хочу ваше теоретизування звести до якоїсь практичної резолюції. В Краю назріває ґрунт, атмосфера до зрыву. На мою скромну думку, саме в такій атмосфері наростає поштовх до чину, до дії, хоч годі сказати точно, де, як і коли наступить сам вибух, якщо його не плянує згори якась організована одиниця гвалтовним актом цивільного чи військового характеру.

Доктор Г. В. мимоходом тільки віднотував, що його співрозмовник має вчетверо стільки волосся на голові, що він сам, і побоявся, що цей факт може внести нотку неприхильності в його власну аргументацію. Тому заговорив напрочуд лагідно:

— Я не заперечую потреби атмосфери. Кожному ясно, що, базована на існуючих елементах окупації, або несправедливих суспільних умов, вона, як весна в природі, приносить і дає силу або повстанню у першому випадку, або революції у другому випадку. Ми вже устійнили давно, що в Україні не йдеться про революцію. Там немає української влади, проти якої міг би виступити український народ. Отже, говоримо про можливості повстання. А повстання — це війна, навіть якщо окупаційна сила спочатку зватиме це ребелією, револьтою чи просто бунтом. Сенкевич до смерти не міг простити Хмельницькому його повстання проти Ягайлонської Польщі і не вийшов поза окреслення: бунт. Росіяни не мають відваги визнати наших Визвольних Змагань, як війни проти Росії і зводять їх до назви громадянської війни. Дуже практично для них і, як звичайно, дуже брехливо. Але ви мене не зрозуміли. Я хочу пробитися через всі наші розмови і висновки до самої суті проблеми: до людини. До людини, яка, можливо, в наростаючій атмосфері ворожої, безмилосердної окупації почне діяти проти неї, або, ще інакше, людини, яка своєю дією почне творити, може, навіть саме цю атмосферу, що у свою чергу дасть почин повстанню всього народу. Це зачіпляє відвічне питання: яице чи курка? Що було скоріше? Що було перше?

— Чому ви так наполягаєте на аналізі цього питання? — втрутився доктор М. Х., лікар із заслуженим визнанням у своїй про-

фесії, з одного боку, і у своїй громадській праці, з другого. Тут він заступав третій бік свого життєвого трикутника, але це не було нічим надзвичайним, бо він тут знаходився між такими самими, як він, діячами.

— Мені йдеться про філософію риску, філософію відваги цього першого кроку. Ви знаєте, що ще ніхто із світових філософів не перевів аналізи риску у людини, риску не для грабунку, бо це звичайна кримінальна юстиція, але риску для ідеї, для справи, для, може, навіть абсурдної любови близького свого, суспільства свого, народу і, нарешті, логічно, батьківщини. Історія фіксує ці випадки здавна, звідсіля маємо героїзм і героїв, але це вже наслідок попередніх рішень чи, може, тільки хоч би інстинктів...? Мені не уявляється, щоб модерна людина діяла самими інстинктами: вони у неї приспані цивілізацією. Тому я схильний прийняти за базу дискусії тезу, що людина діє з надумою, зокрема в такому політичному питанні, як рішення на повстання. І ви помітили? Я говорю: людина, бо машини повстання не зроблять, правда? — доктор Г. В. сягнув по свою склянку, бо піна на пиві зникала.

Сивий і, може, й найстарший віком в цьому колі, професор М. В. саме допив свою джерельну воду, якою славилася Бараbu і оселя.

— Мій друже, — звернувся він до Г. В., — це все таке просте. Філософи шукають Бога і правду, щоб оминути пекло і брехню. Соціологи шукають суспільство і справедливість, щоб оминути анархію і революції, а вже займатися питаннями повстань залишається тільки імперіалістам і нам, націоналістам. Ну і яку ж філософію ви прикладете до повстанця, що вирішив залишити хоч рабське, але мирне життя, залишити тепле ліжко біля своєї молодої дружини, можливо, пару синьооких діточок дома і починати боротьбу з окупантом, озброєним по зуби у все, чого саме повстанцеві бракує! Якщо хочете знати, на мою думку, тут приклади можна б тільки філософію абсурду, але, чи існує така...? Може тому нас назвали добре наші приятелі лицарями абсурду і, може, й справді потрібно нам розробити філософію нашого почину...? Але тут, серед нас, філософів немає, гляньте самі: лікарі, інженери, учителі і навіть якийсь вам там письменник...!

— А й справді, що ви думаете, наш письменнику...?! — підхопив інженер С. Г., серед загального гумору.

— Якщо я вам якийсь там письменник, тоді я дам вам якусь там відповідь: а який біс вам до того, що я думаю?!

— Оце вам і логічна відповідь, без зайвої філософії, — заявив із видною приємністю доктор М. Х. і сам звернувся до письменника: — Але на одне ви повинні погодитися: ви артист людської душі, і це вам близько до філософії. Не заперечуйте, ви творите героїв і каналій цим самим пером і у вас повинна бути філософія добра і зла розвинута у високому ступні, щоб вам, бува, герої не помішалися. Не могли б ви нам подати дещо із вашого досвіду?

— Купіть собі машинку до писання, сядьте терпеливо біля стола, пишіть пильно через місяць і наприкінці матимете не тільки готову книжку, але ще й власну філософію, якщо вам здається, що це таке просте. Ви говорите про повстання, про борця, ви не говорите про рішення йти на пікнік АБН або на ще більше далекосхильне рішення купити порцію вареників на фестині СУМ-у. Гляньте навколо, на ці зелені гори. Які вони чудові, пахучі, правда. . . ? I перенесіться думкою на хвилинку у наші Карпати, ви ж всі їх ще пам'ятаєте. Що ви сказали б, якби вам так прийшлося вирішити ось тепер, так, як ви тут сидите, покинути цивілізацію із біжучою водою, з газовою кухнею, з вигідним ліжком і повною харчів коморою і піти у ці чудові, пахучі гори та почати воювати. . . ?!

— Гей, гей, письменнику наш, куди ж ви адресуєте ваш виклик? Ми ж стари дядьки, куди нам вже воювати. . .

— А, ось і перша вам помилка. Ми ж говоримо: весь український народ стоїть у боротьбі, не так?

— Це так говориться, але кожний розуміє. . .

— Ні, мій друже, не кожний. Раз народ у боротьбі, так народ у боротьбі, і ви ще не маєте аж такого артриту, щоб не могти натиснути язичка в автоматі чи підклести гранату у ворожій поліційній станиці. Подумали ви про це. . . ?

З гумору попередніх хвилин не залишилося нічого. Висказаний легко, але з акцентом, слова письменника знайшли відгомін: справді, як далеко вони всі відійшли навіть у своїх думках від акту боротьби, боротьби не на етері, не на сторінках газет і не, яккажеться популярно, «на писок», але насправді!

Доктор М. Х. покрутів головою.

— Ми задалеко відійшли від наших тем, панове, і. . .

— А це не одна з наших тем. . . ? Боротьба? — стримав його інженер І. Д.

— Добре, але що практичного ми можемо на цю тему сказати і. . .

- І зробити, — докинув письменник.
— Добре, і зробити? — докінчив доктор.
— Думати, — відпарив письменник зразу ж. — Думати. Не теоретизувати, але справді думати. — Він глянув на доктора Г. В.
— Ви сказали правду: ніякий філософ не присвятився філософії повстання одиниці і повстання народу. І ніхто ще не довів, що думкою не можна спричинити бойового акту. Адже рука сама не кидає гранату. Думка приносить їй це рішення. А ми цій думці, можливо, присвячуємо замало часу. Не чули ви ніколи, що у всесвіті ніщо не пропадає. . . ? Мені здається, що й думка не пропаде. Десь, раз висказана, вона знайде собі місце причалу. . .
- Як радіопересилання, — докинув збоку професор М. В.
— Ага. Як радіопересилання, — глянув на нього письменник.
— Адже в природі ніщо не гине безслідно, все, що навколо нас, — це тільки переміна матерії та енергії. А що. . . а що, панове, якщо така сама природа духа? А коли не гине ніколи дух і всі його прояви. . . ? Що, коли б ось тут висказане слово опинилося у мозку настроеної на це людини, тисячі миль звідсіля. . . ? Що, коли б думка перелинула простори так, як радіохвилі. . . ?

Тишина налягла на товариство. Професор М. В. потряс сивою чуприною.

- Ну, це гарна фантазія. . .
— Пождіть, — перервав йому доктор А. Б. з Канади. — Звідкіля ви знаєте, що так не може бути? Скажіть, що надхнуло Шевченка? Або Франка? Або Лесю Українку? Може, ці тисячі і мільйони молитов, побажань і нарешті скарг великого народу в неволі. . . ? Хто знає. . . ?!

Письменник здигнув плечима, подякувавши зором докторові А. Б.

- Гляньте по собі, — додав. — Сидимо навколо стола, своєрідний трест мозків. Кожен з нас у всьому нашему житті, у всій нашій дії — це просто радіосильня, люди слухають нас, це зоветься, що ми маємо вплив на них, ні? Але уявіть, уявіть тільки на хвилинку, якби так наше скучене думання, відповідне думання полетіло з нашими зосередженими бажаннями туди, де б'ються наші серця і серця мільйонів таких, як ми. . . Уявіть тільки на хвилинку, якби так наші думки впали на пригожий ґрунт. . . !

Інженер С. Г. засміявся тихо під носом.

— Радіопересилання мусить мати програму, зміст, кожне слово важить. Про що ви хочете думати?

Дивним-дивом, навколо цього столика всі нахилилися до себе, до середини, навіть не спостерігши свого відруху.

— Справді, як ви уявляєте. . . це ваше думання? — скептично глянув на письменника доктор філософії Г. В.

— Може, придався б якийсь генератор. . . ? — підсміхнувся доктор М. Х.

Письменник глянув по них усіх. Кожен з них — це капацитет, голова набита розумом, знанням, досвідом. Кожен з них за собою має довге життя активної діяльності, кожен з них — це своєрідна радіостанція. А всі разом?

— Ми всі тут — це творчий генератор, — сказав тихо письменник, по черзі заглядаючи у вічі кожному. — Всі ми знаємо, чого ми хочемо, але наші думки розливаються широкою хвилею, як весняна повінь. . . Якби ми зосередили їх, як один гігантичний промінь. . . всі разом, одним зусиллям думки і волі. . . Ось уявіть. . . уявіть у Києві молоду людину, здорову, енергійну, патріотичну. . . уявіть? Уявіть, що ми тепер починаємо їй пересилати наші думки, наші переконання і наші пляни. . . Уявіть що невидну нитку контакту. . .

Шоферка зупинила високий тролейбус на зупинці перед універмагом. Зупинила твердо, невправно.

— Плащадь Победы! — вигукнула різким, неприємним голосом. Пасажири квапилися, куди кому потрібно. Година ж рання, всім до праці треба. Останній пасажир — молодий чоловік, широкий в плечах, з доброю поставою, зупинився біля неї.

— Товаришко, ось на таблиці напис: Площа Перемоги. Звідкіля ви взяли площадь побуди?

Задертий ніс ще вище піднявся, і круглі очі потемніли під русявими бровами. Національність так і вписана на обличчі.

— Я знаю майо діло! Уходіте, люді ожідають!

Пасажир знизвав плечима і зійшов по двох східцях на вулицю. Але за ним полетіла ще злюща заввага:

— Єщо адін націоналіст!!

Молодий чоловік пристанув, оглянувся, щось вирішив і, ще раз здвигнувши плечима, пішов у юрбу жителів міста Києва. Тролейбус від'їхав, і з ним повинно відійти немиле враження із цього інциденту, та воно, як на злість, вперто залишилося в умі. Розглянувшись, молодий чоловік зорієнтувався в топографії. За його плечима величезний універмаг із відповідно великим написом: «Універмаг Україна». Ну, дивовижка, звичайний ярмарок, а назва така поважна. Україна, гм. Оця вулиця присвячена Комінтернові, і це теж дивно. Адже Комінтерн, здається, давно вже не існує. А, може...? Напроти вулиця Вєтрова. Годі вгадати, якщо від вітру, тоді нехай Вітрова, а якщо від якогось Вєтрова... гм. Клопіт, коли з далекої провінції приїдеш — до столиці. Німецький наручний годинник показав йому, що у нього ще десять хвилин, щоб знайти редакцію, знайти товариша редактора Максімова і зголоситися у нього до праці.

По лівому боці вулиці — парк, це, мабуть, буде парк Шевченка, з університетом на східному кінці. Так хотілося в цьому університеті вчитися, та що ж, не прийняли. У нього був товариш,

росіянин, разом покінчили десятирічку, але його товариш не отримав Ленінського атестату, бо він учився слабувато. Та його прийняли на київський університет, а мені — думав молодий чоловік — відмовили «із-за переповнення».

Тому він поступив до педагогічного інституту і там почав дописувати до місцевих газет. Не хроніку і не політичні статті, а просто образки з природи, з праці, із своїх спостережень. Одного разу, після появи четвертого нарису — очевидно, у російській мові, бо ж газета друкувалася цією мовою у Ростові, — його викликали до редакції, до товариша редактора Щорса. Щорса! Але редактор ні в чому не нагадував вусатого командира червоних загонів «великого жовтня». Навіть поведінкою. Худий, жовтий на обличчі, радше виглядав на старого китайця. Тільки очі горіли непересічною інтелігенцією.

— Якщо ви дивувалися, чи я родич того Щорса, так, я його далекий родич. Оце я вам кажу, бо всі завжди питаютъ, а ви ще не спитали і не треба вам чудуватися, як воно у мене. Сідайте.

Редактор заговорив українською мовою і, коли його молодий гість виявив здивування на обличчі, тільки знизав худими плечима. — З ваших писань бачу, що ви не росіянин. Хоч і російська у вас мова, складня у вас українська, — сказав.

Розмова була довга. Редактор Щорс відкрив молодому студентові очі на справи, що їх годі було навіть уявити. Він розказав йому про дійсний стан совєтської журналістики, про закуліси, про труднощі і небезпеки орудування найпотужнішою зброєю світу — словом.

— Ваш батько — полковник армії, а проте вас не прийняли. Тепер новий курс. Неприхильний. Тому подумайте, чи ви все таки ще хочете працювати в пресі.

— Хочу, — без надуми, рішуче заявив молодик, і редактор Щорс зідхнув глибоко, радше з резигнацією, як з полегшено.

— Пишіть розумно, — порадив. — Я міститиму, що зможу. Вам належиться двісті рублів за ваші есеї. Тут є записка до каси. Учіться добре мови. Я думаю... нашої мови. Прийдіть до мене через рік-півтора, не скоріше. Тоді побачимо.

Молодий студент був скромний. Він прийшов аж після закінчення педагогічних студій, отримавши атестат з признанням. Редактор Щорс, хоч який худий і жовтий, ще жив і працював. Тіль-

ки постарівся за ці два і півроку дуже. Він дав йому особистого листа до Києва, до редактора Максімова.

— Ми з ним товарищували. В цій самій дивізії, в час війни. Я йому посылав ваші нариси, він обізнаний з вами. І . . . щасті вам Боже.

У порівнянні з Ростовом, Київ був мрією краси. У порівнянні з минулим, майбутнє райдужною дугою розтягнулося по небосхилу. Ну, але ж Ростів, хоч оточений українським населенням, був бастіоном Росії на півдні, а Київ — Київ, це ж Україна. . . !

Ворухнувшись із свого місця, пройшов вулицю Комінтерну і заглибився у тунель вулиці Ветрової. Обабіч високі будівлі, при входах таблиці з написами: Укррибрест, Железнодорожне Управління, Укрконсервкомбінат, Технокніга, Укрлесзагот, аж в голові моторошно, коли хочеш зрозуміти про що йдеться. І всюди вартові, суворі, надуті, важливі. Аж під числом 21 нарешті щось знайоме: «Україна, періодичний журнал» . . .

Пристанув, ще раз прочитав і якось вразило неприємно. Адже журнал друкується українською мовою, чого ж тоді таблиця на будинку в російській. . . ? Та ще й у Києві. . .

Зайшов у просторий вестибюль. Напроти — великий стіл і за ним важливий урядовець.

— Куда вам нужно? — спітив хрипким голосом, і малі очка в круглій голові уважно спостерігали пришельця.

— До редактора Максімова.

— Обождіте. — Очка стрелили вбік на великий годинник, що показував саме одну хвилину до восьмої. З вулиці заходили поспішно чоловіки і жінки, показували свої виказки йдучи повз стола і зникали на східцях або всередині підйом великого будинку. Атмосфера доцільного, дисциплінованого руху, розмови, якщо взагалі, то півголосом, тільки стук зап'ятків на твердій долівці чеканив секунди і хвилини часу.

— Таваріщ Максімов, — озвався зненацька урядовець і пан стола.

Біля нього затримався об'ємистий громадянин, середнього росту і пересічного обличчя, з прорідженим сивавим волоссям на пересічній голові.

— Здрасть, Іван Іванович, що случілось?

— Етот маладий чоловік, — Іван Іванович показав на пришельця, і туди глянув своїми очима товариш Максімов. Зустрівся

він з очима молодого чоловіка, і це перше враження мусіло бути, видно, позитивне, бо його лице на одну нотку розпогодилося.

— Я знаю. Ви. . . з Ростова?

Молодий чоловік притакнув, і редактор Максімов кивнув головою.

— Ходіть зо мною, — сказав російською мовою, та владна рука важливого урядовця затримала їх обидвох.

— Распішітесь. . . зде, — тицьнув пальцем на друковане місце у великій книзі на своєму столі володар цього місця.

Підписавшись, молодий чоловік наздогнав Максімова вже в коридорі. Редактор не виявляв жадної уважності, чи тим більше чесності до свого гостя. Бистрою ходою прийшли вони мовччи до окремої підйоми, де зустрів їх — на диво — міліціонер, при зброї. Молодий пришелець з Ростова із мовчазним здивуванням прийняв факт перевішеності через плече автоматичної рушниці і аж забувся, коли руки міліціонера вправно перейшли по його одязі, згори вниз, до самих черевиків.

— Чемодан оставте зде, — скомандував міліціонер і відставив власноручно невелику валізку набік. Переглянувши виказку редактора і вислухавши його порушення за молодого чоловіка, пропустив їх повз себе до ліфта. Редактор потиснув ґудзик і ліфт повіз їх на п'ятій поверх.

— Ваше прізвище. . . Шепіль? — озвався в підйомі редактор, українською мовою.

— Аркадій Шепіль, так, — живо підтверджив молодий чоловік, стараючись відкрити промінчик зближення з могутнім редактором. Та на цьому вся розмова й закінчилася. Нагорі, тільки що відкрилися двері підйоми, зустрів їх ще один міліціонер. Та він тільки кивнув їм головою і далі проходжувався по коридорі. Редактор повів Шепіля із собою повз ошклени двері до численних бюр, де вже місцями цокотіли машинки до писання, і нарешті відкрив двері до свого приміщення. Ці двері скла не мали. На них видніла дерев'яна табличка з паперовим написом: Максімов Л.П.

Привітала їх худощава жінка середнього віку, у чорній суконці, за столом з двома телефонами і писальною машинкою. Молодого Шепіля вдарили її очі: неначе злякані, дуже уважливі, може, навіть неспокійні. Чорне волосся носила вона зв'язане запинкою позаду, і навколо неї все було суворе і просте.

— Добрий день, товаришу редакторе, — привітала вона Максі-

мова російською мовою, напрочуд мелодійним голосом, суперечним із всією її появою. Шепіль зловив себе на тому, що він починає стежити за мовою, якою послуговуються зустрічні йому тут люди.

— . . . бридень, — мугикнув під носом Максімов в дорозі до своєї кімнати, крізь відкриті двері якої видно було спартанську обстановку. Шепіль зупинився біля його секретарки, непевний, чи простувати за редактором туди, але голос Максімова вирішив його проблему: — Ходіть сюди, Шепіль, і закрийте за собою двері.

Насторожений і збентежений, Аркадій Шепіль вступив у святиню журналізму, особисту кімнату могутнього редактора, про якого редактор Щорс ще в Ростові висловлювався з пошаною. Уважно закрив за собою важкі дубові двері і так і затримався біля них, непевний. Та Максімов махнув рукою на одне із трьох крісел.

— Сідайте. — Сам витягнув з кишені пом'яту пачку папіросок, взяв одну з них і став простувати її між пальцями. Видно, подумавши, простягнув пачку Шепілеві, підійшовши до його крісла.

— Дякую, але я не курю, — вибачився молодий чоловік, подумавши, що — може — треба було закурити, щоб не образити великого редактора.

— Це розумно, — похвалив Максімов. Говорив українською мовою. — Нерозумно те, що ви приїхали сюди, до Києва.

Шепіль відчув, як холод пройшов по ньому, і серце немов пристануло на мент. Всі ж його надії. . .

— Ви не зрозумійте мене погано, — добавив Максімов. — На нашому місці я зробив би те саме. Але це. . . нерозумно. Залишимо на боці причини, обставини, ресурси, вигляди. Факт є, що ви приїхали. Тільки ви не говоріть ніде і нікому про Щорса, — сказав це десь у глибині кімнати і звідтіля прийшов у хмарі диму дешевої махорки. — Його учора арештували.

Шепіль ширше відкрив очі, вслуханий у кожне слово редактора. Щорса арештували. . . ? За що? Його невисловлене питання знайшло відповідь.

— Націоналістичні ухили, — махнув папіроскою в повітрі Максімов. — Націоналістичні, — повторив помалу, з натиском, і його очі зустрілися із зініцями блідого Шепіля.

— Я не знов. . . — шепнув Шепіль, майже нечутно, так, неначе б на ньому важила частина вини за це арештування. З глибини кімнати Максімов махнув в його бік папіроскою.

— Незнання ще нікого не спасло, — кинув нервово. — У вас з ним були близькі зносини, відвідини, побачення?

— Ній. . . Редактор Щорс цього не любив. Прийняв до друку, сказав два-три слова і стільки. . .

— У нього була ваша адреса, бував він на вашій квартирі?

— Ній. . . Насправді він ніколи мене й не спітав, де я живу і як. . . Але. . . він друкував мої нариси. . .

— Я читав їх. Російською мовою. Непогані. Ви розумієте, — Максімов наблизився тепер до Шепіля і, вимахуючи папіроскою, нагнав диму у вічі молодого чоловіка. — Це поганий старт. . . для вас. Вам тут місце готове. Головний редактор погодився. Відділ кadrів погодився, а це ще важливіше. Я рад вам дати працю у нас. . . ваша українська мова як?

Шепіль помітно оживився. Інстинктиво оглянувся за своєю валізою, але пригадав, що вона залишилася внизу, з міліціонером.

— Я пишу багато. . . для себе. Ніде не посылав цього. . .

— Які у вас теми? — підозріло глянув на нього редактор.

— Різні. . . Життя. . . Мої думки, відчування, всяке, — почевонів злегка і лихий став на себе за це. Мрією його життя було стати великим письменником, але кому це сказати, кому звіритися. . .? Навіть Варварці, у Ростові, не сказав нічого. Жили поруч, познайомилися і саме, коли вона натякнула, що вони могли б побратися, йому прийшлося їхати до Києва. І воно так і краще, Варварка, хоч добра дівчина, але поза фізичними плюсами у неї не було глибини духа, і з нею Аркадій не міг говорити так, щоб в душі ехо озивалося.

— Це нерозумно, — пронизав його думки голос Максімова. — Що напишете пером, не витягнете волом. Дайте мені дещо прочитати, на днях. А тепер підемо у відділ кadrів, приспівати вас на роботу і також. . . побачити, чи справа Щорса гомонить аж тут, в Києві. А. . . і у мене з вами жадних зв'язків не було, ви просто приїхали на роботу, рекомендували вас ваші писання в ростовській газеті, це так, ви розумієте, це розумно.

Відділ кadrів був внизу. Свою валізу Шепіль знайшов у худощавого прийомника, куди заніс її міліціонер. Там він її тимчасово залишив, за його порадою. Перед відділом кadrів також стояв озброєний міліціонер. Повз численні столи з урядовцями Максімов привів його до окремого приміщення із скляними стінками, де, за елегантним столом, сидів труп. Годі інакше окреслити людину із

землистим обличчям, складеним із натягнутих на костях тонких м'язів, безкровними, вузькими лініями губ і парою сірих водяних очей, без вій і без брів, ось так, просто: дві сірі блискучі плямки, а на голові жмутки волосків у здивованому сусіству із собою.

— Здрастуйте, Анатолій Ілліч, оце наш новий співробітник, Аркадій Богданович Шепіль, якщо пригадуєте нашу конференцію.

Сірі очі пронизали Шепіля наскрізь своїми холодними променями і на мертвєцькому обличчі не показалося ні сліду якоїсь емоції чи враження.

Але, на здивування молодого адепта журналістичної роботи, прийняття перейшло без найменшого труду. Взяли його паспорт, тобто взяла одна із жінок, покликана начальником відділу кадрів при допомозі гудзика на його малому апараті, інший урядовець завів його до фотокамери, влаштованої величаво, і там німецьким апаратом зробили йому фото до виказки, ще інший урядовець на писальній машинці виготовив його картотеку, і з готовими документами привели його назад до начальника відділу кадрів. Там же, за потиском іншого гудзика, з'явився головний бухгалтер всієї цієї потужної установи. Тоді вперше Шепіль почув голос начальника Воровського, як його поінформував фотограф, і враження від цього тільки підтвердило уяву про живого трупа. Голос виходив з його горла через якусь перепону, неначе мембрану, низький, тихий і глухий, як з-під землі, з могили.

— Припишіть товариша Шепіля на штат, — монотонно звучав цей голос. — Зарплата двісті рублів на місяць і звичайне рядкове, за табелею. Дайте розписку до міліції про квартиру. Приголосить його до мобілізаційного відділу Штабу Сьомої Воєнної Округи і до персонального відділу КПУ на курси кандидатів партії. — Все це російською мовою. — І дайте йому окремі квитки до спецкрамниці на білля, одяг і взуття. Наші співробітники не можуть зодягатися в лахміття. Це все. — Останнє висказане було плавною українською мовою, і після цього начальник відділу кадрів нахилив свою суху, гранчасту голову над своїми паперами, не чекаючи ні заперечень, ні питань. Машина працювала гладко.

Тількищо головний бухгалтер закрив за собою і Шепілем двірі скляної kontори, заговорив гаряче: «Забув, забув, призабув!!» Шепіль дивився на нього, не розуміючи, та в цю хвилину за їхніми плечима ляснув оклик — і головний бухгалтер пристанув, як вкопаний. «Не забув», — шепнув.

— Возняк!! Не забудьте приписати товариша Шепіля до Спілки Журналістів України, негайно.

Бухгалтер Возняк ще тільки обертається, коли пролунав наказ, а Воровський вже вертався за свій стіл, закривши за собою скляні двері, з видом вдоволеного із себе бюрократа.

— Він це за кожним разом робить зо мною, — розказував по дорозі говірливий бухгалтер. — Прикидається, ніби-то забув, а не забуває, бестія, нічого не забуває!

Для Шепіля це все було нове, чудне та інтригуюче. Він був тут новою особою і бачив, як за ним кидали очима урядовці та уряднички, з більшою або меншою дозою зацікавлення. Перед ним розкривалося широке життя, у столиці республіки, у старинному, славному Києві, що про його стільки розказував йому його батько, і, цілком зрозуміло, він був схвильований. Півгодини пізніше, заосмотрений вже всіма паперами, в товаристві редакційного посильного, зайшов він вперше у призначену йому кімнату, на третьому поверсі. На дверях видніло число 3-13 і під ним — велика біла карточка з його іменем та прізвищем.

— Якщо ви не любите числа 13, то я вам намалюю 12а, або що, — сказав посильний, ясноволосий полтавський хлопчисько з гумором. — Дехто не любить, кажуть, що це нещасне число.

— Для мене це добре число. Я народився тринадцятого, — з цими словами Шепіль зайшов у свою кімнату і так і пристанув на порозі. Перше враження було, що це тюремна келія. Мала, вузька кімнатка з одним густо прислоненим вікном, із столиком і одним кріслом — це і була вся обстановка. На столику стояла нарізна шматинкою писальна машинка.

— Тут немає жадних книжок... — автоматично запримітив Шепіль.

— Бібліотека є внизу, — пояснив посильний. — Але ви можете сюди придбати свої власні книги. Ресторан також внизу, побіч бібліотеки, там можна з'їсти краще, як у місті. І дешевше. Ну, ви розгощайтесь, здорові, а мені пора йти.

Шепіль оглянувся за ним.

— Я зовуся Шепіль, Аркадій Шепіль, а ви як?

— Микита Поштар і таку ж і роботу тут виконую! — показав білі зуби хлопчисько, що йому не було більше вісімнадцяти років, та закрив за собою двері.

Перше всього Шепіль пішов до вікна і насили розсунув важку

заслону. Кімната була до сходу — і нараз всю її залило соняшне світло, аж на душі радше стало. Та шибки вікна були брудні, заляпані, аж страшно глянути. Покрутив головою молодий журналіст і поробив невеликі, але важливі рішення. Його кімната не мала телефону, тому він безпечно вибрався на коридор пошукати десь води і кусень якоїсь шмати, щоб помити вікно і стерти пил із стола, крісла та машинки до писання. Пішов довгим коридором в один бік, розглядаючи карточки на дверях, але кльозету не знайшов. Пішов назад, у протилежний бік і наприкінці трапив на напис: «Жінки», в російській мові: «Женщины». Нікуди туди йому було йти, але саме відкрилися двері і вийшла звідтіля молода дівчина, з розпущенім ясним волоссям, охайнно зодягнута в чорну спідничку і білу блузочку в сині горошки.

— О! — ахнула злегка, закриваючи двері. Очі блимнули гумом, глибокі, волошкові очі під густими віями. — Вам треба вниз або вгору, залежно від ваших амбіцій та темпераменту, — сказала весело. — Ви новий тут. . . так?

— Перший день і перші години.

Сказав це відрухово, замовк і усвідомив появу цієї дівчини. Як завжди перед тим, зніяковів у присутності такої краси і зразу ж, як слімак, заховався у хатинку своїх інстинктових оборон. Вона однак не виявила наміру ані продовжувати розмову, ані навіть продовжувати цю зустріч. Усміхнулася тільки злегка і пішла собі гордим, елегантним кроком, куди її треба було. Аркадій дивився за нею, доки її постать не зникла за закруглом коридора і щойно тоді вибрався за її вказівками, спершу вгору. Знайшов потрібне приміщення, знайшов навіть зайву шматинку і якусь бляшану мищину на воду. З усім цим добром вернувся до своєї кімнати і наступні дві години провів змиваючи пил та ніколи як слід не зміті сліди перебування його попередників.

Саме кінчав своє заняття, коли без стуку двері відчинилися і ввійшов редактор Максімов.

— Ну і як. . . — почав і розглянувся. — Ви помили кімнату, — додав просто. — Це розумно. На новий початок. Наші прибіральніці занедбують будинок. Вам роботу дали? Ще ні, — стверджив, глянувши на порожній стіл. — Ви орудуєте машинкою?

— Так, і непогано.

— Це розумно. Кожний журналіст повинен сам свої речі писати.

Я йду в ресторан щось перекусити і подумав про вас. Ходіть зо мною.

Ресторан вміщався внизу, в розбудованих у ясні приміщення сутеренах, і зараз же побіч був вхід до бібліотеки. Кілька осіб порозміщувались, як кому було вигідно, за столиками ресторану, кожний підходив до широкого прилавка-віконця і там у двох жінок замовляв щось із списка, повішеного побіч, на стіні. Аркадій запримітив, що, звичайно, брали горнятко чаю і колачик, великий, повний якоїсь мармеляди. Усвідомив, що він ще нічого не єв від обіду попереднього дня, ще в Ростові, дома, і відчув потужний голод. Нервове напруження допомогло йому перед тим забути про харчі, але тепер, на вид такого колачика. . .

Із гамором розмов увійшла ціла група дівчат і жінок. Глянувши, Аркадій побачив серед них ясноволосу красуню, але зараз же перевів зір на список страв на стіні, буцім то він цим зайнятий. Почуття непевності вернулося до нього, як хвиля до піщаного побережжя, і розлилося широко по всьому його єстю. Це ж Київ! Це ж центр! Столиця! А він з такої глухої провінції. . .!

— Що вам дати? — діловито спіткала сивава жінка. — Постірайте, інші надходять! — це все російською мовою, очевидно. Пригадав тоді, що ясноволоса озвалася до нього українською мовою.

Показав мовчки на горнятко чаю і колачик, отримав свою пластичну тарілку із цим добром і оглянувся за Максімовим, але редактор сидів вже біля двох інших зажилих добродіїв, розмовляючи, і Аркадій вирішив не перешкоджати. До віконця саме підходили вже дівчата і, поступившися, він вибрав собі скрайній стolик, в куті, подальше від кухні. Колачик був смачний, а, зрештою, Аркадій був голодний. Відчув, що чай посоложений сахариною, він знав її смак здавна. Та що там, це тільки, щоб запити колачик. Несподівано до нього присівся посильний хлопчик із своєю тарілкою, де стовпіли два колачики. Аркадій з'їв би радо другий колачик, але він не насмілювався просити, та ще свого першого дня. На диво, посильний, вишкіривши свої білі зуби, посунув тарілку до нього.

— Сказали мені, що ви аж з Ростова, що їхали всю ніч поїздом, ви певно голодні, оце вам, беріть!

— Ale ж вам не буде. . . — спинився Аркадій.

— Ви що, я піду й ще дістану! Нехай би спробували не дати!

Не допоможу столики спрятувати і, взагалі, вони всі тут без мене просто ні до чого! — знов показав білі зуби, сміючись без звуку.

Аркадій з подякою взяв другого колачика і подумав, що він міг би з'їсти ще чотири і ще був би голодний, але ж бо це свята духа і розуму, куди ж тут починати об'їдатися!

Микита Поштар, спертий плечима об другу стіну кута, мав перед собою широке поле обстрілу — як сказав би батько Аркадія, спенсіонований полковник піхоти — і саме, коли Аркадій докінчував другого колачика, хлопчисько сказав так, ніби знехотя:

— Вона вже вдруге стрелила сюди очима.

— Що? Хто?

— У вас очей немає? На цю хвилину тут є тільки одна дівка на залі, варта цього окреслення.

Саме тоді Аркадій перекинув свої очі дещо вбік, куди дивився його новий товариш, і зустрівся з волошковими зініцями. У грудях сталося так, неначе на мент щось перетяло його віddих. Але назверх не показав по собі нічого. Дівчина жувала свій колачик помалу, неначе в якісь призадумі, не зводячи з нього очей, на вид спокійна, без вражень на обличчі. Нарешті так і повернула очі до однієї із своїх товаришок при столику, і Аркадій відчув, неначе з нього зняли світла прожекторів, чисто як тоді, коли він був вояком-статистом під час накручування воєнного фільму про оборону Криму у великій вітчизняній війні. Не бачив, що молодий посильний з усмішкою дивився на нього збоку.

— Ви краще бережіться. За нею кожний заглядає, але один тут таки впав, як сливка в компот.

— Що, що. . .? — автоматично спитав Аркадій.

— Як сливка в компот. Ніколи не чули? Це так говорять в Західній. Мої батьки з Тернополя, а я рожений у Полтаві, і тепер я справжній соборник, розумієте. А так, до справи, бережіться.

— Ви ловите навперед сака рибу, — завважив Аркадій спокійно.

— Я тільки ловлю, але ви, можливо, вже зловили. Пробачте мені, я тільки посильний, а ви тут, рахувати, редактором будете, але у мене до вас симпатія звідкілясь взялася, — Поштар знизив голос і похилив голову нижче над своїм колачиком. — Секретар парткомітету закоханий вище вух, і весь будинок про це гомонить. Треба вам ще більше говорити, чи це вам вистачає. . .? — хлопчисько вліпив свої ясні блакитні очі в Аркадія, і тут, над цим столиком, зав'язалася нитка першої приязні Аркадія з Микитою

Поштарем на новому життєвому шляху ростівського уродженця в Києві, столиці України.

З їdalyni помалу розходилися працівники великого журналу назад до своїх кімнат і столів, і помалу пройшовся сюдою озброєний міліціонер, важко розглядаючись навколо себе.

— Чого це так багато міліції тут? — спитав тихо Аркадій, піднімаючись із свого місця.

— Справа така, — здвигнув плечима посильний Поштар і щойно на східцях вгору додав майже шепотом: — Не розпитуйте дуже і не цікавтеся.

Аркадій не розпитував. У Ростові люди не шепотіли, навпаки, часом дехто й цілком відкрито горлав, що йому допекло і на що він сердиться. Але тут, в цьому будинку, в Києві, інша атмосфера, Аркадій підсвідомо відчував невидні, невловні скляні стінки навколо людей. Як у віddilі кадрів товариша Воровского.

У своїй кімнаті, на столі, застав жмут корекційних шпалт журналу. Записка червоним олівцем вимагала віднього прочитати коректу і віддати в секретаріят. Довжелезний допис про розбудову Донбасу, романічним стилем, із діялогами з бригадирами і кращими шахтарями про минулі неполадки, розумне партійне керівництво і майбутні досягнення. Аркадій автоматично став справляти помилки складача, відзначуючи їх на широкому маргінесі відповідними значками, як ще учив його редактор Щорс, і думками вернувся до Ростова. За що арештували Щорса? Він же така мирна, добра людина. . . За що його арештували. . .?

День був хмарний, і дощ висів над містом, як мокре рядно. Вийнятковий день у Києві, як на серпень і літо. З самого ранку тисячі і тисячі людей-мурашок всякими дорогами, всіма автобусами, тролейбусами, трамваями та підземеллями метро спішили до своїх місць праці, за призначенням. Якесь всевидюче начальне око могло радіти гладкою роботою величезної машини. Це саме діялося в Одесі, у Харкові і у Львові, і у всіх населених місцях між ними. Колosalна машина праці, мільйони колісцят у трудовому русі — і нехай би поважився хтось сипнути піску у цю складну намощену машинерію!

Та без відома цих мільйонових мас дві події зродилися і стали виростати цього ранку, у вівторок, шістнадцятого серпня, незалежно від себе, невідомі одна одній, у двох цілком віддалених і різних пунктах Києва.

На велику залізничну станцію «Київ-Пасажирський» з шумом заїхав особовий поїзд з Варшави, через Ковель, Шепетівку і Бердичів, складений із дев'яти великих вагонів, випродукованих державним підприємством «Польські Заклади Колейове» в Грундзьондзу, і модерною льокомотивою фірми «Польська Сталь» у Познані. Тільки кожного другого дня їздив цей поїзд між Варшавою і Києвом, і потрібно було цілої процедури, щоб дістати в ньому місце. Тому один із його пасажирів, Тома Володарчик, почував себе справді щасливим у шостому вагоні, на твердій дерев'яній лавці, передрімавши ніч під стукіт залізних коліс по безконечних рейках великих просторів Східньої Європи. Тома Володарчик до деякого ступня почував себе жителем цієї частини Європи. Його дружина була українкою, роженою на Херсонщині, його мати була чешкою з-під Брна, його батько був поляком з Кам'янця-Подільського, його бабуня, ще жива, була болгаринкою, його дідо, спольщений німець зі Шлеська, саме помер у шпиталі в Катовіцах, і Тома Володарчик вертався з його похорону. Але в його уяві не видніла дідова могила, бо ж усі мусимо померти і немає чого над цим

ропачати. В його уяві видніла хата його бабуні, що володіла ламаною польською мовою, але зате цілком гарною модерною німецькою телевізією і обстановкою в хаті, що її в Києві, здається, навіть так звані міністри республіканського уряду не мали. І його дідо не був тільки бригадиром у копальні вугілля, а він, Тома Володарчик, дипломований інженер Київської Політехніки, спершу закоханий лише в українській музиці, ще студентом закохався в українській дівчині і, одружившись із нею після довгих церемоній і великих труднощів, — якже ж так, вона козачка, а він лях! — залишився в Україні, і оце вже восьмий рік добігає, іхній синок вже у другій класі вселюдної школи, а донечка саме осінню піде до першої, — і він, як сказано, дипломований інженер, керівник цеху колосального заведення «Більшовик», до сьогодні не міг дозволити собі на пристойну квартиру, не згадуючи вже й власного дому, а що вже й говорити про обстановку! Тому в інженера Томи Володарчика всадовилися щораз більш вперті думки про те, що їм треба таки переїхати в Польщу, вирватися у західній світ, де російські впливи все таки. . . на цьому Тома Володарчик зупинився. Політика не була його ділянкою, і він не мав бажання застрягнути в якомусь сибірському концтаборі на п'ятнадцять років. Він докладно уклав свої побажання тільки в особисті матеріальні рамки, переконаний, що його дружина, Ганна, зможе у Польщі виховати іхніх дітей на більших українських патріотів, як в самій Україні і її російських школах. З цією постановою в душі він вибрався із свого вагону на модерному київському залізничному двірці. Та ще не зійшов він з останнього східця під ошкленим дахом великої залізничної централі, як перед ним виростили два дебелі типи в цивільних одягах. На милю можна було розпізнати їхню професію, і не потребували вони навіть ротів відкривати.

— КГБ. Гражданін Валадарчік. . .

— Володарчик, — справив їх гражданін, не так занепокоєний, як зіротований їхньою появою.

— Да. Володарчік, пайдьомте, у нас єсть автомашіна. . .

— Я не тікаю, пустість мої рамена, що це за методи? Хочете, щоб я наробив крику і спричинив збіговисько? Чи я арештований?

— Нет. Ви не арестован, но, пожалуста, пайдьоте с намі.

— Якщо я не арештований, чого мені тоді йти з вами? Я вашого товариства не люблю і не бажаю! — інженер дещо підняв голос — і навколо стали приставати прохожі. Два цивільні безпоз-

радно переглянулися між собою. Не звикли, бач, щоб хтось опирався і не знали, що зробити.

— Гражданін Володарчік, начальство хочет с вами гаваріт, ето всьо.

Підійшли також два озброєні міліціонери, але не виявили бажання втрутатися у справу. Глянули, відвернулися і пішли по пе-роні, у службі, невинно посміхаючись. Два цивільні нарешті вмо-вили інженера Володарчука поїхати з ними на вулицю Короленка, де приміщувався не номінальний, а справжній уряд республіки.

Менш-більш в час цих пересправ, майже на окраїнах Києва, вже аж за Борщагівським шосе, в новому робітничому районі, на вулиці Жукова нетерпелився довгий хвіст людей, більшістю жі-нок, бо з чоловіків тільки ті могли дозволити собі стояти в цю пору в черзі, хто працював на ранній зміні. Із крамниці М'ясоза-готівлі кожних дві до трьох хвилин виходили щасливці, що після більш як двогодинного вичікування могли йти додому із одним фунтом коров'ячого м'ясива. Три міліціонери пильнували порядку у колоні, до якої позаду все ще приставали нові безнадійні опти-місти, помимо цього, що погане прочуття помалу опановувало вже навіть тих, хто стояв цілком близько дверей крамниці. Це ж кожного тижня, у вівторок, було тут таке саме свято, і хоч ти прииди й опівночі, щоб зайняти місце, неодмінно там вже стояли завзятці, щоб купити кусок м'яса, байдуже якого, але м'яса. Ціл-ком зрозуміло, що настрої в такому хвості щонайменш нервові і десятки пар очей, встромлених у чарівні, магічні двері крамниці, за якими ховалося «щастя трудових мас совєтського народу» тіль-ки й виглядали швидшого прогресу цієї державної трансакції. Мі-ліціонер Пчелкін стояв саме при дверях, і тільки його всевладна рука давала оцей чудовий знак, що ти, наступний або наступна, так, можеш зайти до цієї святині совєтського економічного досяг-нення. Міліціонери Крупчак і Осенко проходжалися важко вздовж колони нетерпеливих, тут і там вмовляючи людей, що «всім хватить» і тому «не беспокойтеся, люди, ваша очередь прийде». Цю дивну мову в Києві звали «суржиком» і, якщо можна б було пере-вести якийсь студійний опит населення, здається, що вона була тут панівною, хоч науковий світ її не визнавав.

Так плили дорогі хвилини, які всюди у світі люди використо-вують для праці або для спочинку, в обидвох випадках із користю для своїх суспільств і своїх самопочувань, а в Советському Союзі

трильйони цих хвилин витрачалися, зокрема в республіках, цілком непотрібно на щораз менш терпеливе вистоювання в чергах.

І тоді наступило трясення землі.

Як звичайно, розкрилися двері, вийшла з крамниці молода жінка із куском м'яса в клаптику «Літературної Газети», і за нею з'явилася масивна, добре відгодована постать четвертого міліціонера, Доматова, як і Пчелкін, родом з Тульської області. Для незорієнтованих варто додати, що Тула — це місто Російської СФСР, але в рамках великої допомоги, яку всім не-російським народам ССРР подає старший і висококультурний російський брат, з Росії йде енергійний експорт адміністративного апарату, почавши з міліціонерів і кінчаючи генеральними секретарями місцевих філій панівної політичної партії, а за те республіки віддаються старшому і висококультурному російському братові енергійним експортом матеріальних дібр, з вугілля починаючи на живому товарі кінчаючи, і тут на думці треба мати не тільки худобу, але також людський товар, потрібний для розбудови Сибіру, для ще вищих досягнень премудрої і так високо благородної Росії.

Міліціонер Доматов заступив своєю об'ємистою постаттю чи не всю ширину крамничних дверей — і найпоганіше у світі почуття холодним, північним вітром пролетіло миттю над знервованою чергою.

— М'яса больше нет! — заявив владно представник народної влади, як звичайно, чекаючи від народу повного зрозуміння і слухняного визнання проголошеного факту.

Та сталося щось несподіване. Не хтось із цих, що даремно чекали вже кілька годин з самого світанку і, так сказати б, мав би елементарне людське право на глибоке обурення, але саме ця остання жінка, завинута у дешеву бавовняну таджикську хустину, раптово повернулася лицем до влади, що саме випустила її з крамниці.

— Брешеш, бісів сину!! — скрикнула на весь голос Настя Худич, тридцять три роки тому назад народжена над Бугом, в Сокалі. — Там повно м'яса для всіх!!

Якщо можна вжити цього вислову, то люди застигли. Більше того, вся природа застигла. Пташки на поблизьких деревах перестали щебетати. Кажуть, що такі речі діються саме в цих секундах, коли космічні і мало ще зрозумілі сили трясуть землею.

— Ти. . . ти сука! — обурився міліціонер Доматов, а тому, що

Настя не встигла відійти більше як на три кроки, він досяг її дослівно одним могутнім, наsovєтську скалю, стрибком. Досяг і, мабуть, і вона не усвідомляла, чого чекати, навіть тоді, коли вже лежала у пилузі неасфальтованої ще вулиці, скорчена удвоє, випустивши «Літературну Газету» із нелітературним м'ясом, з обидвома руками на своєму животі, десь у фалдах її спідниці, копнута важким чоботом у те місце, де Настя, заміжня щойно півроку, саме почала носити в собі нове, крихке життя.

Оподалік застиг міліціонер Осенко. Він бо був ближче цього місця, як Крупчак, який навіть не бачив, що сталося. Міліціонер Доматов із справжнім соціалістичним завзяттям, навчений, що розбудова соціалізму і перехід до справжнього комунізму вимагає найвищих зусиль і що в національних республіках живуть тільки дві породи людей: тобто росіяни і недобитки буржуазних націоналістів, зокрема в Українській ССР, для перевиконання пляну копнув лежачу жінку ще раз, цим разом в насаду голови, ззаду, в карк, бо так склалася ситуація там, де вона вилася з болю в пилузі.

— Ну що ти!!! — ревнув міліціонер Осенко вже на бігу тепер, туди, де склалася трагедія.

Та це вже було цілком запізно. Запізно передусім для Насти Худич, запізно для врятування конфлікту і запізно для збереження респекту до влади. В одній хвилині із упорядкованої черги, під контролем міліції, зродилася стихійна туча, нестримана і жахлива для глядача збоку. Але глядачів не було, всі присутні взяли участь у вулкані, що вибухнув із непогамованою силою. Десятки п'ястуків впали на голову міліціонера Доматова — і він вмить зник під ногами юрби. Дісталося й міліціонерові Осенкові, і не оминув народнього гніву міліціонер Крупчак. Міліціонер Пчелкін встиг стягнути з плеча рушницю, але не встиг її вжити.

Гамір скаженої юрби несе із собою грізний і небезпечний відгомін, і завідуючий крамниці Цвєтлін наказав продавцеві Самітньому виглянути, що там таке діється, і вже в цю ж хвилину усвідомив, що це небезпечна історія, бо справді в магазині, прилежному до крамниці, висіла ще ціла колгоспна корова, вичищена і готова до розподілу. Самітний виглянув і тільки встиг скрикнути: «Рятуй, Божа сило!!!», метнувшись назад, вглиб крамниці і в магазин. У дверях він зіткнувся із завідуючим, і обидва виприснули, як кістки з черешень, у магазин, повз байдужу на все корову у задні двері. На подвір'я вистрибнули вони, як з праці, і не затри-

малися, аж на найближчому відділенні міліції. Та це теж вже було запізно. Зааллярмовані навколошні відділення, з'явившися на місці випадку при звуках пискливих сирен, застали вже тільки по-боєвище. На вулиці, в пилюзі, змішаній з виливом крові з носа і уст, лежала мертвa Настя Худич, і крихке життя в її животі вже тихенько і несвідомо доторяло. Побіч неї лежав побитий до нестягами міліціонер Доматов, недалеко нього сидів півпритомний міліціонер Осенко, обидвома руками тримаючись за голову, з труdom підводився міліціонер Крупчак із закривавленим лицем, а біля самої вже крамниці з поламаними дверима не рухався міліціонер Пчелкін — і не рухнувся він вже ніколи. Без сліду зникла корова, і, стидно просто сказати, що, можливо, мертвa корова розпочала ланцюг подій, про який ніхто ще не мав найменшого поняття, навіть ті, хто був до цього всього особисто причетний.

— Чудо, чудо! — викликнула Ніна із лазнички і, завинута тільки в рушник, прибігла до кухні, де поралася Лена біля двох тарілок, двох горняток, кусків хліба і решток яблучної мармеляди.

— Є вода! — вгадала Лена і, вже не ждучи дальших слів, по дорозі до лазнички скидала з себе арабесковий вірменський шляфрок, в натуральному купальному строю прямуючи простісінько до ванни, під душ. Ледве її наздогнала Ніна, кинувши рушник на столик.

— Ти не знаєш, це тепла!!

— Тепла?! Ну, це справді...

Дальші слова загинули під каскадою води, серед ах-ів і ох-ів молодих тіл, спрагнених купелі.

— Дивись, дивись, у тебе знову пахуче мило! — виринув з мештуні альт Лени.

— Бо треба мати зв'язки, от що! — це так сопран Ніни, у відповідь.

— Позичиш...?

— Га, а ти що, віддаси те, що попливє з водою??!

— Колись, колись, може і у мене будуть зв'язки...!

— Дурна ти, ходи зі мною до фільму, там і заплата добра і...

— А-а, я чула дещо про ці ваші фільми. А поза тим, мене тягне писати, це цікаво, повір мені, цікаво.

— О, вчора ранком не було так цікаво, що таке сталося?

— Що це, вода кінчається...!

Справді каскада помітно змаліла і не переставала маліти. Одночасно з кухні став свистіти самовар. Ніна закрутила невжиточний вже й так курок і дівчата почали витиратися. Лена помітила на стегні своєї товаришки синяк, що його важко було набути ударом об якийсь предмет, але не сказала нічого. Вона давно вже зробила свої помітки, але ж бо, нарешті, приватне життя Ніни Роздольської є її особистою справою, а як товаришка, вона була надзвичайна, з нею легко було порозумітися і легко жити. За цього

півроку Лена, що вже жила перед тим з іншими дівчатами, пере-коналася, що на Ніну можна рахувати, що вона дискретна і має незвичайно добре серце. Чого можна більше вимагати від това-ришки, яка сама придбала цю квартиру і ще Лену прийняла, «щоб не бути самою», це, за словами Ніни, було дуже добре і дуже вигідно. До цього всього, тобто до цих двох кімнат, з яких кімната Лени служила одночасно як кухня, до окремої лазнички — навіть, якщо вода з'являлася менш-більш пропорційно до успі-хів заплянованих п'ятирічок, треба додати приязного завбуда, тобто такого, що хоч і все бачить, не про все інформує органи державної безпеки, і хоч отримати від нього нову лямпочку на коридорі чи сходах не так то вже й було легко, проте, чи можна вимагати забагато?

У крайні, де за щастя вважається кусок мила або нова пара черевиків, не можна більше вимагати — чи можна. . . ?

У Лени думки ніколи не спочивали. Але вона — бистра і ро-зумна — давно вже усвідомила, що виявляти все те, що думаєш, не тільки незручно, а просто небезпечно. Інтелігенція Лени роби-ла висновки із поміток її уваги і вона прикладала вагу до всього, що діялося навколо неї. Вона давно зрозуміла, що, наприклад, Ніна не говорить про ніщо, тільки свої щоденні, буденні справи і все це обертається навколо її фільмового товариства і її хатньої обстановки. Вона два тижні розкошувалася здобутком гарної чеської лямпи з гаптованим абажуром, що тепер пишалася на столику в її кімнаті. Лена захоплювалася цим здобутком точно одну хвилину, а потім тільки терпеливо слухала. І навчилася го-ворити з Ніною на її площині, навчилися — для неї — підкresлю-вати кусок пахучого мила, здобуток пушки німецької кави, або справжній французький одеколон. І дівчатам було добре разом, Ніна справді полюбила Лену, а Лена її толерувала просто тому, що спокій дома дозволяв її думкам ширяти в інших світах. Тільки думкам.

При скромному сніданку Ніна спершу звернула на себе увагу Лени, кидаючи на неї очима, і Лена вже знала, що тепер прийде незвичне прохання. Це вже буде втретє за півроку їхнього спіль-ного життя і, хоч Лена не похваливала такої поведінки, накінець вона розуміла, що життя є життям, а життя Ніни Роздольської, зокрема, ходило шляхами, чужими Лені.

— Ти можеш піти в кіно сьогодні вечером. . .? — тихо спитала Ніна.

— А. . . не подумала ще, але, може, й піду.

— В «Дніпрі» сьогодні починають грати новий чеський фільм, критика каже, що добрий.

— Тоді, може, й справді. . .

— Я тобі буду дуже вдячна. Ти знаєш, є справи. . . — і не докінчивши думки, кинула тільки ще раз очима на Лену, шукаючи мовчазливого зрозуміння. Звичайно, Лена тільки примикала одне око, ніби-то вона розуміє дуже добре і не противиться, але сьогодні щось загальмувало Лену. Вона встремила свої волошкові очі в Ніну, і їх зіниці зустрілися.

— Ти. . . знаєш, що ти робиш? — тихо сказала Лена.

— Авжеж. . . — і Ніна вмовкла. Ковтнула кусок хліба, запила чаєм, весь цей час не спускаючи очей з Лени і, нарешті, цілком іншим тоном голосу продовжала — Леночко, що ти знаєш про життя, скажи? Ти живеш, як царівна у скляному замку в казці і тебе охороняють прозорі стіни. Ти життя бачиш, але чи ти його знаєш. . .? Справді знаєш?

Настала хвилина напруженої мовчанки. Лена старалася проаналізувати якнайскоріше не тільки самі слова Ніни, але тон і підґрунтя її вислову. Це не була звичайна, щоденна Ніна! Це була Ніна, якої вона цілком не знала досі. . .!

— Пробач мені, — озвалася тихо, здобуваючи час на думки і разом з цим покірною чесністю залагоджуючи коріння конфлікту. — Я знаю, що ти розумна жінка і знаєш, що робиш і чому робиш. . .

Ніна зняла з неї свої каштанові очі, сягнула до самовару і налила собі свіжого чаю.

— Я рада, що ти журишся мною, хоч ти молодша і повинно бути навпаки, я мала б журитися тобою. Скажемо, кожна з нас знає, що робить, добре? Кінчаймо сніданок, нам час збиратися.

Конфлікт думок, а тим більше слів не було. Але у Лени залишився посмак, що Ніна тільки насили залагодила справу, і вона відчувала, що й для Ніни цей дрібний інцидент цілковито не закінчився. Проте не знала, що сказати і щойно при виході з квартири, вже у дверях, звернулася широ до Ніни:

— Прости мені це, що я почала. . .

У відповідь Ніна обійняла її несподівано і палко.

— Я тебе люблю, мале мое, не журися мною. Ти добра товаришка.

З легшим вже серцем Лена всіла до тролейбуса число 9, а Ніна пішла пішком до автобуса число 19, на розі Ізюмської пересілася на число 12-те і знов же на розі Байкової, поблизу цвінтаря, на число 29-те. На перехресті Червоноармійської вулиці, коли автобус пристанув на зупинці, вона уважно розглянула зупинку і зустрілась очима з молодим чоловіком в робітничому кашкеті, з червоною трояндою в зубах і виглядом першоклясного жуліка, типового великому советському містові. Злегка кивнула головою і почекала, аж він зробив це саме. Автобус ворухнувся, а жулік з трояндою поплентався до автобуса число 37 і поїхав у своєси. У Ніни на устах зформувався загадковий усміх, коли вона пригадала слова Лени. Добра дівчина, годі знайти кращу товаришку, але... що вона знає про життя...?

Це саме питання завдавала собі Лена в своєму тролейбусі і відповіді не знайшла серед гамору ранніх пасажирів. Оце все, навколо неї, чи це життя? Так, воно життя великого міста, але це тільки одна грань, один бік, одне враження. Але чи це все... її життя? Ще місяць тому назад вона думала, що її життя себе знайшло. Він був вродливий, приємний, товариський і, може, навіть закоханий. Інженер-хемік, член партії, перед ним стояли наротіж відкриті ворота кар'єри. Не щадив гроша із нею, вони стали майже регулярними гостями ресторану готелю Інтурист на вулиці Леніна, де тільки міжнародні туристи могли дозволити собі оплачувати обіди і вечери. При першому цілунку, вечером, після вистави в театрі Лесі Українки — російської вистави! — під час проходу в парку Шевченка, він запропонував її перейти жити до нього, на його квартиру. Очевидно, Лена різко відмовилася. Пропозиція була груба, нагла і огидна з висоти романтики дівчини, що — може — готова була й собі закохатися. На диво, він, замість оцінити її характер позитивно, зіртувався і серед гніву перейшов на російську мову.

— Ви росіянин...?! — спитала Лена невинно, здивована докраю.

— Або що? — викликнув обурений її відмовою.

— Пробачте... чому ви прикидалися українцем...?

— Ну, какая разница?! Ведь russkіe тоже люді!!

— Очевидно...

Вони розійшлися ніби по-доброму, але більше вона з ним не

вийшла. А цього одного разу, коли він чекав на неї на вулиці під будинком видавництва, після праці, вона йому сказала тихо, холодно і з рішучістю, притаманною її характерові, що вона покличе міліцію, якщо він буде її напастувати. Він закляв погано, сплюнув перед себе на хідник вулиці і пішов — як вона бачила — до свого авта, про яке вона теж нічого не знала, бо він завжди возив її міськими середниками льокомоції. На цьому й закінчилося — і спогад про нього розвівся у Лени, як хмарка під степовим вітром. Якщо це мало бути життя, воно не залишило у неї почуття приємності. I знов же це питання: що вона знає про життя. . . ?

Вона залишила тролейбус, як кожного дня, на зупинці Комінтерну і пішки перейшла кусок цієї вулиці до Ветрова і до видавництва. Перед входом до будинку стояли два міліціонери, узброєні в автомати. Лена здивувалася. Не тільки в будинку вони на службі, але вже й на вулиці? I все через якогось дурного листа, що його отримав редактор Герасименко або, як він офіційно звав себе, Герасіменко? Дивний світ, ніхто цього листа навіть не бачив і не читав, тільки всякі слухи і здогади неспокійно ходили між працівниками видавництва.

Показала свою виказку Іванові Івановичеві, пройшовши повз його стола, і біля підйоми наздогнав її своїми довгими кроками редактор Максімов. Приязно побажав їй доброго дня і, поки підйома з'їздила вниз, Лена спитала його пошепки, чому це сьогодні вже й надворі міліція службу робить.

— Ви не чули? Якийсь заколот був на південній частині. Поважний заколот. Кажуть, — він нахилився до її вуха, може, ближче, як цього вимагали обставини, але вона до цього звикла, — один міліціонер убитий, є поранені і вбиті, точно не знаю. Уу, ви гарно пахнете сьогодні, — додав голосніше, коли навколо пристанули інші.

Лена подумала, що це глупа заввага. Неначе б вона іншими днями не пахла гарно. Старий ідіот. Працівники наповнили підйому, аж оператор стримав дальший наплив. О, це той молодець, десь аж з Ростова, як вже дізналися її товаришки. Він вклонився їй рухом голови — і вона легким кивком віддала йому поздоровлення. В його очах світилися вогні знайомства, але вона у своїх зіницях світл не запалила. Разом з більшістю вп'ялила очі у числа поверхів. Підйома їхала помалу, скрипучи при цьому таємничо і, здавалося, що третього поверху досягла з трудом. Але тут

вийшли з неї аж чотири особи і, перекинувшись кількома словами, розійшлися в обидва боки коридору. Лена скерувалася наліво і біля неї з'явився ростовчанин.

— Ви працюєте в тому самому боці, що і я, — озвався приязно. Лені чомусь стало смішно.

— Ні. Я тільки йду тудою до вбиральні.

— О! — він не знав, що ще сказати, і їй стало ще більше смішно. Глянула на нього і побачила, що він збентежений.

— Маємо вбиральне знайомство. . . ! — сказала з гумором, а він усміхнувся у відповідь, чомусь ще більше збентежений. Його збентеження додало їй самовпевнення, якого вона, звичайно, не мала багато.

— Котра ваша кімната? — спитала, щоб не мовчати глупо.

— Ось ця, — показав, бо вони якраз дійшли до неї.

— Оця? Ну, у нас кажуть, що ніхто довго не затримується в цій кімнаті, число погане!

— О, для мене воно добре. Тобто байдуже. Я не вірю в числа. . .

Усміхнулася до нього ще раз тепер, бо годі було починати якусь розмову на коридорі вранці. Кивнула приязно головою і пішла куди її треба було. Шепіль пригадав, що він з нею не познайомився, забув! Повинен був сказати своє прізвище, подати руку, привітатися. Забув! Стояв тільки і дивився за нею. Вона не оглянулася поза себе, але, вже відкривши двері вбиральні, на мить глянула в його сторону. Незначно кивнула головою, і її пишні, ясні кучері зникли за нею в цьому приміщенні. Шепіль усвідомив, що його серце б'ється живо, але це у нього було завжди, коли зустрічався з гарними жінками. Він почувався несміливо і до сьогодні не зрозумів, що його несміливість саме й була цим магнетом, що притягав до нього жінок. Тільки це потребувало трішки часу, він не робив на жінках пекельного враження з першої секунди, як це говорили про актора Бровенка, який не тільки у фільмах, але і в житті завертав жіночі голови по десять на день.

Тількищо розгостився у своїй спартанській кімнаті, як озвався стук до дверей і ввійшов посильний Поштар.

— Гаразд, гаразд, гаразд! — привітався шумно.

— Звідкіля у вас це вітання? — подав йому руку Шепіль.

— Не знаєте? Це так вітаються львівські копуни на матчі проти нашого «Динамо». Я розпитував, кажуть, що це у них така стара традиція, а я люблю це вітання. Силою гуде! Вам треба до

Максімова, негайно. — І значно тихіше, довірено: — Ви чули, що сталося. . . ?

— Ні, що таке?

— Га, все місто вже гуде. Був баль.

— Баль?

— Це теж так львів'яни говорять. Ну, була бійка, заколот, та що там, ціла битва. Я тільки дещо чув, але кажуть, що є забиті і поранені, уявляєте?

— Де? Чому?

— Як знатиму, скажу й вам. А тепер вам треба поспішати, Максімов лютиться, коли хтось спізнююється. Ага, я чув, що поставлять вам телефон. Це добрий знак для вас, знаєте?

Зацікавлений чутками про якийсь бій, підтриманий на дусі чуткою про телефон, в піднесеному настрої, Шепіль застукав до кімнати редактора Максімова. У відповідь залунав мелодійний жіночий голос — і Шепіль увійшов туди. Напроти нього йшла секретарка, витягнувши до нього руку.

— Нас ніхто не познайомив, — озвалася російською мовою і її уважливі, неспокійні, чорні, як галки, очі спочили на ньому так, як великий птах сідає повністю у своє гніздо. — Алла Іванівна Кухар.

— Аркадій Шепіль, — сказав їй і потиснув подану руку. На диво, хоч ціла її поява не була захоплюючою, дотик її теплої сухої руки був приємний, товариський. Він і висловив своє враження. — Приємно познайомитися з вами.

Її долоня притримала його руку на мить довше, як цього вимагало звичайне вітання.

— Не вживайте тут української мови, — озвалася саме цією мовою. — Це така моя дружня порада, — забрала свою руку і пішла перед ним у своїй чорній суконці, з чорним волоссям і з враженням, що його залишили у нього її міцні чорні очі — і її слова. Відкрила двері до наступної кімнати і стала на порозі сама, з рукою на клямці.

— Шепіль к вам, — сказала голосно, заголосно. Стояла у дверях так, що хлопчишко мусів просунутися повз неї, досить тісно. Фактично, так тісно, що відчув на собі її стрімкі груди, про існування яких годі було здогадатися під простою чорною суконкою. На диво, його опанувало приємне збентеження, залишилося враження палючих чорних очей, і все це минуло в одній хвилині. Він стояв перед столом Максімова.

Вже вчора завважив, що обстановка цієї кімнати не багато різнилася від його власної. Хібащо на столі стояли два телефони, так само, як в кімнаті його секретарки Аллі Кухар, і три портрети на стіні: Маркс, Ленін і теперішній генеральний секретар.

— Сідайте, — Максімов читав щось і робив великим червоним олівцем свої правки на обидвох маргінесах. Скінчив, підняв чорний телефон і покликав секретарку. — Це до набору, — подав їй кілька карток паперу. Вона прийшла, взяла ордер і вийшла, на вітві не глянувши на Аркадія, хоч він сидів саме на її дорозі. Його думки перебив Максімов.

— Ви, так сказати б, працюватимете зі мною. Це рішення редакційного колективу, і це розумно. Я, так сказати б, відповідатиму за ваш прогрес і вашу роботу. Це, на мою думку, нерозумно, але це теж не моє рішення. Ви тут на тримісячній пробі. Покажеться, що з вас хороший матеріял, залишать вас на праці. Хочу думати, що ви переборете початкові труднощі з успіхом. Що ви на це?

Молодий чоловік злегка здигнув плечима.

— Я хочу працювати у вас, а там... я не знаю.

— Це розумна настанова. Ну щож, не буду я вам морочити голови. Підемо до головного редактора тепер, він хоче вас бачити. Саме впору, — Максімов глянув на свій кишеньковий годинник старого стилю, підвівся і, вийшовши з-за стола, повів Шепіля за собою менш-більш так, як квочка веде своє курятко, доцільно і скоро.

Інженер Володарчик запримітив незвичайне оживлення у великому будинку за темними широкими воротами, що замкнулися за чорним автом із неприємною остаточністю. Цивільні й уніформовані робітники КГБ поспішли то групами, то одинцем, перекликувалися між собою, можна б навіть сказати, досить нервово. Усвідомив, що це аж ніяк із-за його особи, бо його вели мовчазливо обидва понурі «товариши» на другий поверх і доставили живого і цілого до кімнати число 209, перед молоде ще, але наліте бюрократією лицезріти капітана, у добре вшитому однострою. Капітан саме розмовляв телефонічно, але розмова з його боку обмежилася до чотирьох коротких «да» за цей час, коли чекав інженер, і на останньому «да» закінчилася. Годі було вичитати з обличчя капітана, який був характер розмови, але події потребували тепер всієї уваги Володарчика, і він зосередився на них, бо весь його життєвий досвід і все, чого він набрався з розмов і читання, навчило його, що в цій дивній стороні Божого світу поліцію треба трактувати дуже серйозно. Один з його конвоїрів проголосив видний всім присутнім факт, що вони привели гражданіна Валадарчика сюди. Капітан кивнув їм головою, і це означало не тільки підтвердження цього факту, але й також те, що вони могли йти «к чорту».

— Ваш паспорт, — витягнув руку капітан. — Садіться, — запросив одночасно.

Володарчик спершу сів, а тоді сягнув по свій портфель і звідтіля подав капітанові свій совєтський паспорт. Поліціст помалу перелисткував сторінки, позначені звичайними декораціями: знімка, низка печаток, польські візи, російські візи і знов печатки та завваги.

— Це ви вже втретє їздили в Польщу за останні два роки. Чому?

Капітан не дивився на Володарчика, далі листкуючи паспорт.

— Родинні справи. Баба й дідо старі, нездужають, дідо помер, їздив на похорон.

Капітан мовчки незначно притакнув рухом голови.

— Тільки родинні справи? — спитав. Розмова йшла, очевидно, в російській мові.

— Тільки родинні справи, — повторив за капітаном Володарчик. Кивок голови, вкритої рідким ясним волоссям, у відповідь.

— Першого разу ви перебували в Польщі два тижні, другого разу три тижні, тепер також три тижні. Багато родинних справ. . .?

— вперше холодні поліційні очі підвелися з-над паспорта і глянули на інженера. Холодні, міркуючі очі.

Володарчик хитнув головою, знизав плечима.

— Ви знаєте, як це в родині. Не покинеш старих людей, раз вже приїхав.

Капітан сягнув по жовтаву течку, що лежала оподалік, на столі. З дешевого картону, якась печатка внизу, посередині біла карточка із коротким машиновим написом, годі побачити на віддалі, що це таке. Відкрив течку, почитав хвилинку і, не підвівши голову, спитав:

— Ви зустрічали тільки вашу родину?

— О, родину і знайомих, гостей діда й баби.

— Гості приходили до вас?

— Очевидно.

— А ви? Ходили в гостину?

— Очевидно, що ходив, якже відмовитися?

— Розмовляли з ними?

— Ну якже не розмовляти? Ви колись сиділи у гостях мовчки?!

— Відповідайте на питання.

— Очевидно, що розмовляв!

— Про що ви розмовляли? — сірі очі серйозні, уважні, чуйні.

— Ну знаєте ви! А де ж я пам'ятаю про що ми розмовляли!

Про все!

— Розмовляли про СРСР?

— Про СРСР. . .? А чого нам було розмовляти про СРСР?

— Відповідайте на питання.

— Може й згадували, не пам'ятаю.

— Як згадували?

Володарчик поправився у своєму кріслі, стягнув дещо брови над очима, як знак, що його увага загостри-

лася. Звичайна реакція у переслухуваних, подумав витренований капітан.

— Товаришу слідчий, ви доросла людина, і я не дитина. У нас немає сукна на одяги, годі купити пару черевиків, м'яса не стає вже більш року таки цілковито, масла я не бачив вже два роки, а оцию краватку я купив при нагоді поїздки до Москви. І ви мене питаете, як в Польщі згадують Советський Союз? У вас справжнє почуття гумору!

Але капітан Коробков не виявляв ані сліду почуття гумору.

— Значить, ви згадували Советський Союз негативно, — сказав цілком спокійно, хоч це несло за собою мінімум п'ять років важких робіт, і додав, неначе щось пригадавши: — І вороже. — А це несло за собою вже мінімум п'ятнадцять років за 62 статтею карного кодексу республіки.

Інженер Володарчик насторожився. Це ж не шутки, це КГБ.

— Товаришу слідчий, куди ви прямуєте? Хочете прийти мені антирадянську пропаганду за те, що в Польщі люди дивуються, як це так, що найбагатша країна світу, і найбільша, не наладила продукції гудзиків до штанів. . . ?

— Це антидержавне ствердження, — заявив капітан Коробков і зробив олівцем записку у жовтій течці.

— Це не є антидержавне ствердження, товаришу капітане. Це тільки ствердження, що в нашій економічній системі працюють тут і там нездари, які не уміють використати тих великих можливостей, що їх нам дає наш розумний уряд і мудра партія! — Лице Володарчика було тепер також серйозне, але очі неначе питалися: що ти на це, голубчику. . . ?

На устах капітана з'явився слабкий усміх. Видно, у нього таки було почуття гумору.

— Ви інженер по хемії. Дипломований інженер. Листок по вашій роботі гарний, треба це признати. Не ѹдьте більше в Польщу і не зустрічайтесь з антидержавними елементами, — Коробков вийняв із шухляди свого стола невеличку карточку, з розмахом підписався та посунув її до Володарчика. — Це ваш пропуск. Можете йти тепер додому. Стережіть свого язика. Нам дуже потрібно інженерів. . . в Сибіру.

Володарчик взяв карточку, піднявся і, кивнувши капітанові головою, з полегшеною на душі скерувався до дверей.

— А . . Тома Міхайлович, — залунало за ним, — як вам подобався Антоні Пєцух?

— Я довідався, що він є Пєцух аж після розмови з ним, — автоматично відповів інженер.

— Я знаю, — підтверджив капітан і злегка махнув долонею: можете йти.

На вулиці інженер Володарчик усвідомив, що сорочка прилипла йому до хребта, вогко під пахвами і ковнірчик прилип до шиї. Таки треба зробити все можливе, щоб вийхати звідсіля до Польщі і в цій справі він мусить поговорити з польським консулом у Києві. Якнайскоріше. З цією постановою він зняв із себе блузу, щоб провітрити вогку сорочку, і став думати, яке це щастя, що він відмовився взяти із собою валізу з різними речами, а також із книжками та журналами з Польщі, яку так жертвоно оферували йому друзі і знайомі. І як розумно, що другу зустріч з Пєцухом він відбув вночі, із всіми засобами обережності!

На цю пору, коли капітан Коробков, за всіми правилами всемогучої поліції наганяв страху дипломованому інженерові, один поверх вище, в кімнаті полковника Аксакова, керівника політичного відділу, йшли цілком інші справи і розмови. Тут атмосфера була напруженна, можна сказати, нервова. Напроти стола полковника стояли два службовці: один в цивільному, другий в однострою, з відзнаками лейтенанта. Полковник саме вислухав звіт цивільного — об'ємистого чоловічка з цілком незамітним обличчям.

— Ви кажете, що ви перевели опити всіх поранених і що навіть міліціонери заперечують можливість плянованого і керованого нападу. Як тоді пояснити, що безслідно пропали чотири рушниці?

— Ми над цим працюємо. . .

— Це ні до чого. Якщо пропали всі чотири рушниці, це значить, що були там, на місці цього. . . бунту чотири однодумці, які одночасно вхопили і забрали із собою чотири рушниці, ні?

— Так, але. . .

— Якщо знайшлися чотири однодумці, хто може сказати, чи не було їх там і більше?

— Міліціонери кажуть. . .

— Слухайте, Тямушкін, не будьте дураком. Міліціонери — прості люди. Я питуюся вас: думаете, що це цілком припадковий випадок?

Тямушкін змовчав тепер.

— Значиться, ви згідні, що це може бути заплянований напад. Тепер логічне питання: ким плянований і ким виконаний, так? Яка ваша відповідь на це питання, а радше на ці два питання?

Тямушкін мовчав. Особисто він був переконаний, що це був стихійний вибух іритації юрби, що годинами вистоювала своїх місця на те, щоб не отримати бажаного продукту — м'яса. Такі випадки вже бували. Чому Аксаков хоче тепер робити із цього заговір, Тямушкін не міг зрозуміти. Мало є труднощів в республіці і без того?

— Що скажете ви, Тищенко? — звернувся Аксаков до ляйтенанта.

- Я не був на місці випадку, таваріщ палковнік.
- Але ви працюєте в політичному відділі. В моєму відділі.
- Не можна відкинути можливості заговору згори, але. . .
- Але що?
- Із заслуханого звіту трудно повірити, що такий заговір стався.
- Так просто і легко, що? — Аксаков виявив невдоволення.
- Як ви тоді пояснююте, що пропали чотири рушниці, всі чотири?
- Я не можу цього пояснити без переведення слідства, але. . .
- Але що?
- Але є можливість, що це просто так склалося. Рушниця — ласа річ, і рушниці пропадали вже й давніше, а опісля виявлялося, що це хлопчаки просто хотіли погратися ними. . .

— Ви або безмежно наївний, або безмежно дурний, — дивився на нього Аксаков з-під примуржених повік. — Може, ви не знаєте повноти образу, тоді я вам дещо скажу. На мій стіл приходять рапорти із всієї республіки, включно з Молдавією. Це великий простір, знаєте? Для вашої інформації: загальний образ виглядає далеко поганіше, як ви уявляєте. Рушниці, автомати, пістолі і гранати пропадають майже регулярно під час кожного такого «припадкового» випадку. За останній тільки місяць пропало у республіці двадцять шість рушниць, чотири автомати і вісім Токаревих. Двадцять шість рушниць! Ви уявляєте, що значить двадцять шість рушниць в руках вправних снайперів. . .? І ви скажете тепер, що це все діється. . . припадково?

Ляйтенант Тищенко стояв, як статуя. Ясно, що так показана справа виглядала цілком інакше.

— Я тільки ляйтенант, товаришу полковнику, і я цього всього не знаю.

- А наколи б знали, тоді що. . .?
- Тоді я думав би інакше, таваріщ палковнік.
- Саме задзирчав сигнал інтеркому. Аксаков натиснув гудзик.
- Што такоє? — спитав.
- Прокурор Щедрін до вас, — зголосив дижурний.
- Давайте його сюди, — Аксаков підняв очі до Тищенка. — Це, що я сказав вам, строго секретне. Але образ тепер вам ясний, чи не так?

Ляйтенант не встиг відповісти, бо відкрилися двері і зайшов прокурор, відомий із декількох вже процесів проти «дисидентів» у республіці. Щедрін коротко привітався з полковником і кинув оком на присутніх. Аксаков пояснив, що обидва працюють саме над цією справою. Щедрін сів і заявив зразу, що, на його думку, справа пов’язана із широко задуманим заговором. Додав, що він студіює цю проблему по-своєму й у нього є висновки.

- Да, — підтримав розмову полковник Аксаков.
- Перше всього, ці гельсінські дисиденти тут ні при чому. Ми можемо їх далі прекрасно арештовувати, судити і засилати, але вони не є насправді небезпечні. Широка публіка про них майже нічого не знає, і хоч їхня захалювана література нам не по нутру, справжньої небезпеки з цього боку немає. Вони рушниць не крадуть. Їхній ідеал — це свобода слова і теоретичні вольності. Зате цілком інша справа — це справжнє підпілля.

— Ви думаєте, що існує справжнє підпілля? — перервав Аксаков.

- Я переконаний в цьому.
- Чому тоді до цього часу ми не зуміли його розкрити?
- Щедрін витягнув палець вгору, як учитель перед учнями у школі.
- Бо воно існує і не існує.
- Важко зрозуміти вас, — скептично докинув Аксаков.
- На мою думку, це найбільш геніяльно придумана справа. Воно не існує в звичайному, відомому досі розумінні. Воно має голову, або, як це у них зоветься, провід, але цей провід не діє постійно. Цим самим він не висилає частих кур’єрів, не влаштовує конференцій і засідань, чи сходин, тому наші сексоти сліпі і глухі. Ця організація тепер децентралізована так далеко, що на ділі ніби й немає проводу, центрального керівництва. На цю пору, вважайте!

— Все таки, ми не попали досі на сліди такої організованості. . .

— Зважте, що ми не могли попасті на слід чогось, що не іс-

нує. Але скільки ми вже розкрили всяких дрібних «Комітетів незалежності України», «Союзів визволення України», «Національних Фронтів» і їм подібних груп?

— Так все і кінчалося тільки на цих групах.

— В цьому й вся тайна цієї організації. Ми знаходимо її пальці, але ми не знаходимо ані нервів, ані м'язів, ані, тим більше, голови. Ми не знаходимо жадних централізованих документів. Кожна група писала собі свої власні «конституції» чи статути, і на цьому всі нитки вривалися. Ані побоями, ані тортурами, ані наркотиками ми не змогли дібратися вище і виявити хоч один зв'язок до іншої подібної групи. Цього нам не вдалося ані одного разу! А проте ми викривали такі групи всюди і в західніх, і в східніх, і в центральних, і в південних областях. Більше того, ми викривали такі групи і поза кордонами республіки, і це справді подиву гідне явище.

— Як ви тоді уявляєте працю цієї, як ви кажете, організації, якщо у неї немає центрального керівництва . . .

— О, воно є, воно тільки діє цілком інакше, як працюють такі організації звичайно. Воно пристосоване до наших умов. Ми давно знівечили б всю цю організацію дощенту, якби вона працювала старими методами. Ви знаєте, я побував недавно в Москві. Розмовляв із спецами, але справжню оригінальну думку висловив один психолог Інституту Сербського. Я спочатку не міг погодитися з його словами, але з того часу прийшлося мені роздумувати, і я й сам тепер не знаю, може, він і прав.

— Психологи часто стоять дуже недалеко своїх пацієнтів, — скептично використав павзу в словах Щедріна Аксаков.

— Ну, послухайте і тоді скажете самі. На його думку, наша система, базована на запереченні національності всіх не-руsskіх народів Союзу, зводиться до насильного створювання совєтської людини і совєтського суспільства. Кожна акція викликає, само-розуміло, реакцію. Але кожна реакція у нас карається, ми тільки й стежимо за її проявами. Що тоді залишається не-руssким народам, скажемо, в цьому випадку, українцям? Вони автоматично стають передусім свідомими націоналами, бо ми натискаємо на інтернаціонал. Акція-реакція. Ставши свідомими націоналами, вони мають два шляхи до вибору: оборонятися або здатися. Каже мій психолог, що історія не знає випадків здачі народу, що своєю чисельністю перейшов кризове число, яке у нього рахується на один мільйон. Менші цього числа народи можуть згинути, більші

цього числа, а вже, зокрема, даліко більші — витримують і не здаються. Українців більше як один мільйон, це ясне. Отже, за словами моого психолога, вони не здадуться. Вони обороняються і будуть оборонятися, хоч би і які великі втрати постали в їхньому національному тілі. Якщо вони обороняються, до цього є теж два шляхи: активна оборона або пасивна оборона. До активної оборони вони не мають жадних шансів, це ж не час минулих сторіч і можливості повстань. Техніка змінила це все. В наших руках усі засоби здати кожний явний бунт, і ми навіть покористувалися б з ентузіазмом такою можливістю повчити когось розуму. Що тоді залишається? Пасивна оборона. І це вони роблять. Не поодинокі люди, не активісти, але всі, весь народ. Мій психолог каже, що доказом цього є низька продуктивність республік, зриви і перебої на кожному економічному полі, замаскований саботаж, дрібний сам по собі, але в масовому застосуванні жахливий у наслідках. Ви знаєте цей образ. Згідні ви з цим, що я сказав досі?

На прокурора Щедріна дивилися всі, з різним ступнем зацікавлення. Але Аксаков тільки злегка кивнув головою.

— Я слухаю.

Щедрін нахилився до його стола, вп'явивши очі у полковника.

— Слухайте тепер уважно, що він сказав мені далі. Пасивний опір не вичерпує всієї енергії людини, ані народу. Він тільки створює поле, на якому починають народжуватися нові думки. Пасивний опір виявився успішним, і на цій психічній базі ростуть нові можливості. Народжується щось, що мій психолог назавв інстинктом, як собі хочете, інстинктом людини, інстинктом народу, інстинктом звірини. Він каже, що нашою політикою ми загнали не-рускіх у сліпий кут, у сліпу вулицю, з якої вони не бачать вже іншого виходу, як тільки стрибнути нам до горла. Ви чули добре? Стрибнути нам до горла.

Щедрін замовк, щоб його слова всякли добре в ґрунт, і в кімнаті запанувала напружена, наряджена, як лінія високої напруги, тиша.

— Ви думаете... революція? — спитав недовірливо Аксаков.

— Ви це сказали, не я. Ми їх притиснули до стіни. Виходу немає. Така ситуація. А тепер думайте про можливості, — сказавши це, Щедрін вигідно оперся об плечі свого крісла, підкресливши без зайвого слова вищість свого думання, свою вищість.

Очевидно, що кожна акція викликає реакцію. Полковник Ак-

саков не міг визнати вищість прокурора, який, на ділі, є тільки виконавцем доручень КГБ.

— Єрунда, — висловивши цим одним словом свою опінію, Аксаков також вигідно сперся об своє крісло і до цього ще заперечив енергійно головою. — Єрунда п'ярвого ранга.

— Хорошо, — Щедрін піднявся із цілком спокійним лицем. — Тоді ви знайдете крашу теорію, і я радо її заслухаю. Дайте знати, коли це буде. Здрастъ, — кивнув всім долонею і залишив бюро полковника, начальника політичного відділу, із незначною усмішкою на устах. Аксаков мав бажання затримати його ще, говорити ще на цю тему, але Щедрін не дав йому змоги зробити це без того, щоб цим самим призватися до поразки. Крук крукові ока не видзьобає, каже народня приповідка, але советські, російські володарі не були круками, а людина здібна до такого, про що звірятам навіть не снилося. Він мусів також виявити свою самовпевність перед своїми людьми.

— Єрунда ідіотських голов, — повторив ще раз з глибоким перееконанням і видав декілька детальних інструкцій як Тямушкінові, спецові від нишпорення між народом, так і лейтенантові Тищенкові, спецові (або так здавалося) від українських справ, тобто точніше, від справ «недобитків українського буржуазного націоналізму».

Опісля, сам у своїй вибагливо влаштованій кімнаті, полковник Аксаков став думати про проблему притиснутого до стіни народу. Народу у сліпій вулиці, вулиці без виходу. . .

Весь вівторок, до самого вечора пройшов під знаком навислого дощу, але дощ не впав. Під вечір зі сходу надбіг спершу слабкий вітерець, пізніше міцніший, і київські хмари зникли десь на заході. Та не зникли інші хмари з київського небозводу.

Активіст і член партії, Василь Дем'янович Спиридон, розпоряджався робітниками з професійним знанням справи. На його голову покладено приготування урочистого вітання російської делегації і весь Жовтневий палац культури віддано до його вжитку. У великій прийомній залі палацу, в продовженні вхідної колонади і вестибюлю, ціла група робітників розвішувала китиці прапорів, інша група декорувала залю величезним біло-блакитним написом на червоній колосальний ленті, ще інші уstawляли і випробовували мікрофони та гучномовці, ціла бригада натирала воском дерев'яні лави в амфітеатральному приміщенні, бригада жінок за нею сухими шматами викликала дзеркальний блиск на старому вже дереві, бо все мало бути закінчене наступного дня, для інспекції самого генерального секретаря і голови уряду УССР. Один з бригадирів, молодий ще, але вусатий, Остапченко з жмутом інженерних паперів у руках підійшов до товариша Спиридона, розклав на лаві синій плян і став вказувати рукою на свої проблеми.

— Рушниці заховані добре і далеко. Це була дещо несподівана справа.

— Сподівані події — дурниці. Несподівані — це проблеми. Дай Тимкові признання. Худич втратив дружину. Її треба поховати. Пошли йому триста рублів.

— Наша каса. . .

— Я знаю. Дай триста рублів. Треба ще раз почистити передні лави, дерево не блищить ще, як повинно. . . Вєтков, вам нада нажимати на вашу бригаду, — це до іншого бригадира, що саме підійшов сюди, — вони більше говорять, як роблять!

— Звісно, жінщини! Мені потрібно ще одну коновку вапна, дайте виписку, — бригадир Остапченко помалу скручував синій

плян у трубку і відходив до своєї бригади. Робота йшла живо, снергійно, це ж сам актив працював, бо термін короткий, а завтра товариш генсек і голова Совета Міністрів Української СРР покладе на це все своє критичне око і, певна річ, треба буде ще дещо поправляти. Адже російську делегацію треба вітати з почестями, це не тільки делегація центрального уряду, але й делегація самої центральної партії, Комуністичної Партиї Советського Союзу, «друг і учитель советського народу», як навчав свої бригади товариш Спиридон, «самий лучший активіст города Києва» за похвалами газети «Коммунист України». Кожна виконана ним робота заслуговувала на похвалу, хоч він не поганяв свої бригади жадними батогами. Зате він умів так зорганізувати роботу, що кожен робітник був на своєму місці, робив те, що треба було без великого зусилля, не марнував часу — і заробляв добре гроши. За це його не тільки шанували, але, на свій лад, навіть любили, хоч він відносився до них серйозно і навіть строго. Помалу наблизилася шоста година — кінець робочого дня. Люди вже тільки перевіряли свої завдання, все було готове до завтрішньої ранньої інспекції і до вечірнього офіційного привітання російської делегації. Саме тоді Спиридон здаля побачив свою дружину. Активістка, як і він, кандидат партії, різка в поведінці і ще до цього всього — росіянка. Робітники, що вже довший час працювали у бригадах Спиридона, дивувалися між собою: що він вже не знайшов для себе місцевої дівчини, українки, але якусь росіянку аж з Мурманська? Два роки тому партія виславла Спиридона з «ударною бригадою» на будову нового порту в цьому далекому північному місті Росії і звідтіля він вернувся... жонатий з росіянкою! Очевидно, партія офіційно схвалила «відданість» Спиридона і його «любов до великого російського народу», але навіть його партсекретар Ляшук не втримався, щоб не спитати одного разу, як це так сталося, що він мусів женитися аж в Мурманську, коли стільки гарних дівчат ходять по Києву, між ними й дочка самого партсекретаря! Спиридон глянув на нього своїм звичаєм, суворо і поважно, і заявив, що він не бачить жадної різниці між українками і росіянками, ми ж усі — «діти великого советського народу». Треба зазначити, що навіть партсекретар роззвив рота на таку державну заяву. Правда, не гріх признати, що Надежда Спиридонова становила собою непоганий об'єкт і за нею варто було вести очима. І фігура, і хід, і постіва, і ноги — варті гріха, і лице

гарне, може, дешо зарізке, але цікаве — і не українське. Її волосся мало кольор спеченого і біліючого на сонці льону, але брови і вій були значно темніші, а її сірі очі часами мінялися в блакить північного неба, хоч гарні, та холодні. Все таки Спиридон любив свою дружину і не скривав цього, адже «ми діти великого со-ветського народу» . . . !

Її прихід занепокоїв його злегка. Він знав її дуже добре. Вона не приходила б сюди, якби це не було потрібне. Відправив бригадира Вєткова із завтрішніми завданнями і пішов напроти дружини. Навколо них не було нікого, робітники збиралі свої знаряддя біля виходу з палацу і там чекали на свого старшого, коментуючи ноги і приманливі бедра його дружини, дивуючись, що у них ще й сліду на дитину немає.

— Щось сталося, — спокійно стверджував Спиридон, ставши перед Надеждою.

— Так.

Їх очі зустрілися, і їм не треба було слів.

— Пращенко.

— Так. Його викликали сьогодні четвертий раз. Пішов туди майже п'яний. Білогруд дав знати, що нічого досі не виявив, але пlete дурниці і може виявити ціле звено. Він п'є без стриму. Пам'ятаєш, ляпнув тоді, а хтось доніс, з цього дня його й кличуть.

— Знаю, знаю. Пожди на мене, попрощаю людей.

В її очах був неспокій, але він передав їй свою впевненість і свою силу. Як завжди, як з першого дня зустрічі в далекому північному місті. Дивилася за ним, як він роздав останні інструкції на наступний день і помалу пішла туди. Сторожі зачинили за ними ворота палацу, і вони пішли обидвое вгору, до площі Ленінського Комсомолу. Ще заки досягли зупинки автобуса, що з пересідкою завезе їх до хати, на Дарницю, вона озвалася.

— Що буде з цього всього. . . ? Я лякаюся за нас. . . часами.

— А дощу і снігу також лякаєшся?

— Не говори так. . .

— Говорити треба. Це наше життя. Це життя, що має якусь ціль, якийсь зміст. Тяжиш наші розмови в Мурманську, коли ми близче познайомилися? Ти не знала, що з собою зробити після смерті твоїх батьків. І ти сама сказала мені, що тепер варто тобі жити. Що твоя душа живе. Не май ніколи сумніву. Це так, як віра в Бога. Навколо нас чисте пекло. А в наших серцях, як у святині.

Свята справа. І я тобі щось скажу тепер. Таких, як ми, вже багато і кожного дня їх стає більше. Це пекло слабих убиває, але міцних гартує. А слабі ніколи мети не осягнуть, їх нам не треба.

Вона усміхнулася злегка до нього, кинувши очима, що тепер сяяли блакиттю і теплом.

— От, як говорить простий бригадир. . . Як професор.

— Вчимося, ні? Вчимося думати, працюємо, перед нами все життя і ще яке життя! — він її завжди підбадьорював, коли мелянхолійна фінська натура її померлої матері проявлялася у неї в задумі. І вона його за це любила, ах, як вона його любила за це і за інше. . .

На зупинці вона цілком змінилася. Навіть її голос неначе з іншого горла виходив. Різкий, натуральний російській мові, якою вони тепер говорили про звичайні, буденні речі. Хтось в густій юрбі пасажирів нарікав українською мовою, що в місті годі м'яса дістати, хтось прилучився до цього нарікання російською мовою — і чи не весь автобус загомонів на тему матеріальних нестач. Аж залунав над цим голос водія:

— Застановіть критику, громадяні! Синя шапка видніє на зупинці!

Зі зрозумінням справи вмить замовкли розмови, і тільки найближчі виявили своє приязнє ставлення до вусатого шофера. На зупинці Дружби Народів Спиридон залишив свою дружину і пішки подався на Пирятинську вулицю. Загорілися вже вуличні ліхтарі, хоч ще над заходом темно багрилося небо, прощаючи сонце ще одного дня. У провулку, між двома кам'яницями, Спиридон пристанув, закурюючи папіроску. Проходили вулицею прохожі, нічого підозрілого не було. Стережено однак Бог стереже, нагадував собі завжди Спиридон і ніколи, ніколи не багателізував противника. Викуривши папіроску, подався провулком на сусідню вуличку і зник у темному коридорі підтоптаного дому. Внизу, в пивниці, жив старий Семенів, вірний робітник широкої сітки інформаторів. Він інформував широко і докладно, не пропускаючи повз своєї уваги нікого — за малими винятками. Спиридон звітався з ним, розпитав про здоров'я його і його дружини, спитав, чи пише син з Афганістану, старший сержант танкових військ, і дав йому коротку інструкцію та рештку пачки своїх папіросок. Семенів випустив його задніми дверима у провулок з виходом на Ботанічний сад, і Спиридон півгодини пізніше приіхав додому.

У нього була власна хата, активістам давали державні позички на малий відсоток, і йому цілком легко було її сплатити при його зарібках. Таких хат було багато навколо, в робітничій дільниці Дарниці, але хата Спиридона мала ще свої таємниці, яких інші не мали. Три великі кімнати, власна лазничка і простора добра пивниця, де завжди стояли дзбанки кислого молока, що його Спиридон любив зараз же на другому місці після своєї Наді, і розумно збудована стіна, цо її Спиридон раз жартома назвав «наше вікно на світ Божий» — і так це «наше вікно» й залишилося в їх домашній говорці. У вітальній кімнаті висів кольоровий портрет Леніна і обабіч нього теперішній президент Союзу — і Дзержинський. Портрет останнього завжди викликував питання у партійних товаришів, що їх часами гостив у себе Спиридон.

— Зачем Дзержинський...?

— Я шаную людей, котрі точно знають чого хочуть і знають як це зробити, — пояснював Спиридон, і в цих словах не було ані крихітки неправди, байдуже з якого боку барикади їх слухати. Не диво, що КГБ прихильно віднотувало цей факт у «ділі» Спиридона і раз вже пропонувало йому перейти спеціальний вишкіл, від якого Спиридон відмовився тільки при допомозі партійних зв'язків. Це не значило, що КГБ йому не могло це запропонувати вдруге, і тоді вже важче буде відмовитися, про що дуже добре знов також Спиридон і приготовив на цю можливість не тільки себе, але й дві особи, що мусіли це знати.

Надя чекала на нього вже з вечерею, з невідступною склянкою кислого молока і тим світлом в очах, що говорив її мужеві більше, як всі пестливі слова могли б колинебудь висказати.

— Ти зварила курку...? Відкіля ти її дісталася?! Адже в місті...

— Пам'ятаєш, як нас послали з банку помагати збирати овочі у радгоспі Революції? Я поробила знайомства — і сьогодні був в місті директор Спірідонов і...

— Ти його стережися, він колишній кагебіст, і він на тебе має охоту!

— ...і він каже, що він, мабуть, твій брат...

— Старший брат, очевидно!

— ...бо у вас однакове прізвище.

— Ідіот. Це він привіз курку?

— Ага.

— Ну, курка невинна. Це українська курка, навіть як її кацап привіз.

— Смакує?

— Смакує, але якщо ти думала мене куркою підкупити. . .

— Василю!

— Я хочу тільки сказати, що мене підкуплювати не треба, бо я не знаю, чи зможу докінчити цю порцію. . .

— Василю!!

Ніхто із знайомих не впізнав би в Надії ту сувору, офіційну Надежду, яка російською мовою, без сліду якогонебудь акценту, простувала догори по соціальній драбині цієї держави, що вже позбулася останніх прикрас своїх революційних декорацій і показала повністю свою неприховану імперіальну наготу. Василь Спиридон любив її не тільки як особу, але любив її також за те, що в ній він знайшов собі життєвого друга — хоч дружба не була йому в цій хвилині в голові, коли він ніс Надю із слабнучим протестом з її боку через поріг їх спальні. Засміявся тихо до себе самого, пригадавши, як їхнє перше ліжко в цій новій хаті, із новими меблями, зламалося разом з ними першої ж таки ночі! Але вони не перестали любитися і серед руїн поламаного мебля, і тільки наступного дня Василь взявся до роботи і зладив своїми руками нове ліжко, яке вже з того часу не зрадило їх ні разу і в найбільш гарячих хвилинах.

— Чого ти смієшся? — шепнула з-під накритих його цілунком уст. Він розказав їй про свій спогад, але вона слухала тільки одним вухом. Їх лиця горіли, в її голові шуміла молода кров, і її рамена обійняли його цупко, а все ество неначе пірнуло в бурхливу хмару теплого забуття. Може, тому вона тужила так за цими короткими хвилинами, що в їх час вона справді й одиноко була собою, без гри, без надуми, без безпереривної уваги на кожне слово, кожний рух, кожну реакцію.

Так вона і вснула в обіймах свого чоловіка, з слідом усміху на устах і вдоволеним спокоєм у всьому єстві. Василь пролежав біля неї ще з півгодини, опісля обережно підвівся, щоб її не розбудити, зодягнувся і тихо, на пальцях, залишив хату.

Прохідним кроком, покурюючи, перейшов три вулички, доки у грі світел вуличних ламп не замайоріла трохи більша хата, околена садовими і декоративними деревами, з надбудовою, що творила собою окремий поверх. У горішньому вікні ще світилося, і Спирі-

дон відмітив це із признанням: вчиться до вступних іспитів, на університет нелегко тепер дістатися, якщо батько не партійний. . .

Обійшов навколо цей дім прилежними вуличками, ніде не за- примітив нічого незвичайного (а він мав око й інстинкт на такі речі) і, нарешті, прийшовши від провулка, тихо відкрив хвірточку до невеликого саду та підійшов стежинкою до просторої веранди. Є чи нема?

Є. На білому тлі стіни, в сутінках, куди не сягала жадна вулична лампа своїм світляним колом, виднів темніший масив постаті, повітря навколо насичене було присмінним запахом турецького тютюну. Спиридон прийшов і присів на найвищому східці, отак на крок від невеликого крісла, що в ньому коливався звільна об'єкт його нічного проходу.

— Не спиться вам? — тихо привітав його господар.

— І вам не спиться, бачу.

Мовчанка. Спиридон усвідомив, що десь далеко озвалася серед ночі собачка, тонким дзвікотом. Але навколо було затишно, спокійно.

— Думки не дають спати. А що вас ганяє поночі, не второпаю.

— Ваші думки не дають і мені спати, от що.

— Те-те-те. Не підбріхуйте, я не дама підтоптана. Вам і таким, як ви, не потрібно таких, як я. Наш час — це не час інтелекту, це час брутального насилля, знущання, ну, що я буду починати знов про те саме. Старечі навички починаються у мене. Ви молоді, перед вами барикади. Ще римляни говорили: інтер арма сілент музе. . . бачите, я знов свое.

Спиридон не бачив у темряві очей господаря, але знов, що зустрівся з ним зором.

— Щоб ми пішли на барикади, нам треба знати слово, велике слово. Оце ваше завдання. Написали дальші сторінки. . .?

Тишина. Дим з люльки розійшовся міцніше. Десь, на вулиці, подальше, прошумів мотор авта.

— Щось із двадцять. І який ефект. . .?

Спиридон тихо засміявся.

— Якби ви знали. . . вам страшно стало б. Ви не уявляєте, як народ тужить за правдивим словом. Я вам скажу, і ви повірте мені: наростає буча, наростає така хуртовина, що мені самому часом страшно.

Хмарка диму з люльки досягла Спиридона. Господар курив тепер інтенсивно.

— Це нерозумно. Вся наша історія сповнена хуртовин. Козацьких повстань. Гайдамаків. Партизан. А ось немає солідного національного зрозуміння, що потрібно спіймати стихію і вдягнути її в однострій продуманого пляну, піднести температуру не одним спалахом, але терпеливим, рівномірно розкладеним вогнем, щоб загорілося всюди і нараз, щоб розгубилася пожежна сторожа і щоб не стало гидрантів з урядовою водою. . . От, чого нам потрібно.

Спиридон відчував, що такі слова віщують бурю, неначе б вона тільки за обрієм, тільки що не видно її. . .

— А що, ви думаете, ми робимо. . .? — сказав тихо, з глибоким переконанням, як професійний спец, як бригадир, що знає свою роботу з усіх кінців часу і простору.

Тишу після цих слів розмішав своїм шумом літак, блимаючи червоними світлами над великим містом. Шум втих, і тільки у зоряному небі ще блимиали його лямочки, доки і вони не зникли за нічним обрієм.

— Не повірю, аж побачу. Якщо побачу. Я знаю наш народ. Гайдамацький народ. Героїзм і слава, але на короткий час. А потім зневіра і знесилення. Як в танці. Гопак — це наш символ. Буря руху і краси, аж очі вилазять з лоба і серце мліє дивитися. А опісля. . . змучені, знесилені, охлялі. Знаєте який шмат дороги можна б промаршувати енергією одного гопака. . .?

Пізніше, Спиридон заховав жмут задрукованих ручно сторінок і подався додому із важкими думками. І затиснув зуби, до болю. Праця, — от що.

Вже другу ніч проспав Аркадій Шепіль на своїй київській квартирі. Розбудився ще як на світ збиралося, своїм звичаєм, і, вдягнувши на себе штани, пішов босий до лазнички, на кінці коридору. Навколо тихо, всі ще спали у великій камениці, і лазничку він знайшов пустою, цілком для себе, як і вчора. Але, як і вчора, не було теплої води, та для Аркадія це не була причина до нарікання. Фізично загартований не тільки відбутою військовою службою, але й власними зусиллями, він радо купався у холодній воді, до чого привик ще у військових казармах Омська. Лихо тільки в тому, що мило важко розмивалося у холодній воді, але на це можна знайти раду, якщо розтирати його енергійно, з притиском, аж шкіра стає червона, як на сонці. Вмивався саме під душем завзято, коли із скриптом відкрилися з коридора двері, а зараз же опісля дверцята його переділу — і він витріщив очі, автоматично накриваючи свою наготу обидвома долонями.

— Куди ви. . . — почав, але різкий голос перебив йому, і туга баба взялася під боки.

— Ви що, з ума зійшли?! Люди сплять, а ви товчетесь, що чути аж внизу?! — заверещала російською мовою Зіна, жінка завбуда Петухова.

Аркадій не знову куди подітися із своєю наготою, і злість його взяла.

— Ви наробили більше гамору вашим криком, як я купіллю, — відгукнувся зіритовано цією самою мовою, — і як вам сюди заходити без дозволу?! Не бачите, що я купаюся??!

Вона глянула на нього згори вниз і знизу нагору, докладно і річево. Аркадієві стало таки неприємно. Ну, хоч би міг досягти рушника, а то задалеко!

— Що ви купаєтесь, це я бачу, бачу зовсім добре. . . але ж ви весь будинок розбуджуєте! Це воспрещено!

— Ким заборонено? Що це ви, самі з ума зійшли? Купатися не

можна? Я плачу гроші за мою квартиру! І йдіть тепер геть, бо складу заяву на вас!

— Заявленіє?! Какое заявлениє?! Що ви стоїте голі передо мною?! Безстыдні! Хоч би накрилися!

— Слухайте...

— А у вас, о-так, хороша фігура, спортсменская! — її очі знов проходили тими районами його тіла, де Аркадій найменше хотів їх бачити. Баба нарешті вийшла, кинувши на нього очима ще у дверях, і він злісно закінчив купатися, витерся одним з двох куплених вчора в спецкрамниці видавництва рушників, надягнув на себе штані і побіг до своєї кімнати. На диво, там застав він оцю саму бабу.

— Ну, яким правом...

— Нє безпакойтесь, я можу всюди заглянути, за порядком значиться... Ви самі, у вас дівушок нет?

— А яке вам діло...?

— Нє вольнуйтесь. Я тільки так питаюся. Хлопець ви молодий, все у вас на місці, якже так, без дівушки...?

Аркадій мимоволі приглянувся їй ближче. Ну, туга вона, збудована, як танк. Скільки її років? Може, сорок? Ні, не сорок ще, а чорт її знає. Пазухи грудей, як дві дині, ніяк не в його смак. І лице у неї тверде, незугарне. А очі світяться, як у собаки. Ну куди їй...?

— Слухайте, громадянко, ви мною не займайтесь і не турбуйтесь. Я не скажу сьогодні вашому чоловікові, що ви тут були у мене, але...

— Чоловікові? Який з нього чоловік? От, з вами то можна щось зробити, а мій Сергей хіба до мітли ще добрий...!

Аркадієві злість перейшла, йому хотілося сміятися. Що за дурна історія! І то на світанку, ще всі сплять!

— Вам як на ім'я? — питала вона. — Мені Зіна. Зіна!

— Слухайте, Зіно, будь ласка залишіть мою кімнату, у мене робота...

— Так рано...?

Сміх Аркадієві перейшов. Ця баба його нервувала. Він підійшов до неї, взяв її за рам'я і повів до дверей. Але вона не прукалася, навпаки — роззвялила рота в усміху.

— А ви міцний, чути силу...! — заперлася раменами об двері

і говорила цілком до речі: — Я вам можу робити вечері, за невеликі деньгі, я умію добре варити, що ви на це?

— Подумаємо, — заявив Аркадій і нарешті закрив за нею двері, ще й перекрутів ключ в замку. Потряс головою і, скинувши штані, сів біля відкритого вікна і розклав зшиток із своїм писанням. Свіжий ранішній подув линув у його легені, і він хотів бачити світ в рожевих красках, писати собі про те, що забажалося, працювати і жити, він же молодий, а вже на власних ногах, із майбутністю перед собою!

Вибив з пам'яті сцену із Зіною і, коли прийшов час їхати до праці, зодягнувшись, залишив краватку дома і розклав ковнір чистої сорочки по-молодечому, та вибрався до тролейбуса. На недалекому аеропорті зірдка присідали або стартували літаки, і Аркадій зробив для себе помітку, що ростівське летовище куди більш активне. Дивно, Київ же — столиця другої, по кількості населення, республіки Союзу, а зв'язок зі світом не надзвичайний. В дисциплінованій лінії дійшов до тролейбуса, але водій вигукнув, що «давольно, міста більше нет!», кондукторша закрила двері і треба було чекати наступного. Правда, тролейбус прийшов скоро, і тепер Аркадій дістався туди легко, в тролейбусі було ще мало людей. За п'ятикопійкову монету дістав звичайний квиток і проїхав даліше, щоб зробити місце наступним пасажирам. Збоку озвався знайомий голос.

— Сідайте, поїдемо разом.

Оглянувшись, здивований. Хіба не...? Таки вона. Не показав по собі, як йому стало приємно, обмежив свій вітальний усміх до мінімуму, не сів біля неї, бо саме підійшла літня жінка і він віддав місце їй, але станув цілком близько, ніби й не спостерігши, що їх коліна обтовкалися за кожним порухом тролейбуса на нерівностях вулиць.

— Ви живете в цій околиці? — спитав чимно, з приязнім інтересом.

— Ну й ви також, — озвалася до нього у відповідь, з-поміж ясних кучерів, що околювали її гарне лицезрівно, зачесані більше на правий бік голови.

Навколо йшли розмови, і знов Аркадій дивувався, що в Ростові більше чути українську мову, як у Києві, столиці України. А Ростів — цього ж не можна забувати! — приписаний адміністративно до Російської республіки!

Невідомо, чи гарна поява Лени, чи також і струнка постать Аркадія, чи так вони вкупі разом, викликали льокальне в часі і просторі зацікавлення серед юрби пасажирів навколо.

— Слиш, маладой че́лувек, ви как то культурно... виглядаєте, не знаете ви також і культурної мови...?! — задиркувато впало питання зліва від Аркадія. Він спершу ніби на мент застиг. Якби був сам, не реагував би, хоч — логічно — якби був сам, ні з ким би не розмовляв і не було б цього питання. Але присутня була ця гарна, прегарна дівчина...!

Тому Аркадій оглянувся помалу, неначе з надумою, поки в коло його зору не попав об'ємістий добродій з шкіряною течкою в руках. Коротко пострижений, рижий, аж, може, й рудий, з тисячею веснянок на лиці і самовпевненим виглядом у всій своїй поставі. Навколо помалу втихали розмови.

— Якщо культуру мови міряти її стариною і красою вислову, то ви, добродію, говорите тільки діялектом, і то навіть не московським. Певно, Калуга, ні?

Ніщо ніколи не лютить росіянина більше, як вказати йому на брак культури взагалі чи брак чогонебудь, але культури зокрема.

— Ви сами гаваріте хахлацькім язиком... і ви мені хочете говорити про культуру?! — це було сказано піднесеним тоном, і розмови ще більше вмовкли.

— Ви мене образили, добродію, і я міг цього сподіватися, розідавши ваш позем культури. Дозвольте не перебивати мені більше, — з цими словами Аркадій відвернувся від нього, назад до Лени. Та міцна рука вхопила його за рам'я і повернула насилу до себе.

— Ви себе нє представляєте... що ви ображуєте великий руський народ! Ви себе повели як... буржуазний український націоналіст!!

Аркадій злегка поблід. Своєю рукою він взяв руку напастливо-го пасажира і, хоч на вид нічого не зробив, цей раптово скрикнув з болю, неопановано, відрухово, червоніючи на обличчі.

— Ведіть себе культурно, добродію, якщо не бажаєте, щоб я покликав міліцію, — сказав тихіше Аркадій, і рижий пасажир ще раз скрикнув з болю. Аркадій тоді пустив його руку і заглянув йому у вічі, у ці прозорі, як із скла, водяні очі, що іх так легко визначити тим, хто мав із ними досвід. Аркадій жадного досвіду з такими очима ще не мав. Хтось потягнув його міцно за рукав. Ясноволоса дівчина йшла до виходу і тягнула його рішуче за со-

бою. Пасажири розступилися охоче, і Аркадій дав себе повести, не спостерігши, що за ними коло замкнулося цупко, і рижий добродій, погрожуючи всім і вся, даремно старався пробитися з тісного гурту. Тролейбус саме пристанув на своїй першій зупинці на бульварі Шевченка, і Лена потягнула Аркадія за собою не тільки на зупинку, але й в гущу прохожих, що з усіх усюдів і у всіх напрямках поспішли до праці.

Аркадій зорієнтувався, де вони.

— Це ж не наша зупинка ще, чому ви. . .

— Пізнати, що ви десь аж з Ростова! — гнівно сказала дівчина.

— Вам хочеться воювати з КГБ. Ви не бачили, хто це був? Адже на лиці написано, ясно і чітко! Що ви йому зробили, що він так закричав з болю??!

— О, це такий маленький трюк. . .

— Який може вам коштувати десять років в Сибіру, знаєте?! Це вам не Ростів, це Київ! — вона була ще схвильована, і Аркадій не міг розібрати, чи вона на нього просто лиха, чи вона зібралася йому на допомогу. . . ?

— Звідкіля ви знаєте, що це було КГБ? Він же в цивільному, звичайний карап, як кажуть у нас, в Ростові, і. . .

— Аркадію Шепіль, — глянула на нього розіскреними, зіритованими очима. — У Ростові вам, може, ніхто й такої завваги не зробить, але тут Київ! Ви ще не розумієте. . . ?

— Так Київ — це Україна! Якже це так, у вас навіть відповісти як слід нахабі не можна? — здивувався цілком щиро.

— Саме тому, що це Київ і Україна, Аркадію, навчіться тримати язика за зубами! Вони тільки й ждуть на таких мудрагелів, як ви! Тюрми переповнені такими спеціялістами від культури. . . !

Вони йшли тепер в тіні дерев бульвару і попід будівлею універмагу «Україна» оминули площу Перемоги та зайшли у Ветрову вулицю. Аркадій зрозумів із всіх її слів перше всього, що Лена не є режимова, а далі, що вона, на ділі, турбується його особою.

— Скажіть, — озвався, — який вам в тому інтерес, попаду я в тюрму чи ні?

Глянула на нього великими синіми очима, як на чудовище.

— Ви собі також завваги робите! — ахнула майже з обуренням і відвернулася, бо вони саме входили в будинок видавництва. Але Аркадій запам'ятав собі, що в ці короткі секунди її лице злегка

зашарілося, аж ще більше поясніли волоски на її чолі в контрасті кольорів.

Вже мовчки вийшли на третій поверх і там вони тільки двоє вийшли з підйоми. Коли за ними закрилися двері і навколо не було нікого, Аркадій простянув до неї руку.

— Нас ніхто ще не познайомив, хоч ви знаєте мое прізвище, і я знаю тепер ваше. Аркадій Шепіль, це я, тобто. Скажіть мені тепер тільки одне: якщо тут, у Києві, така ситуація, нащо друкується наш журнал українською мовою. . . ?

Вона помалу вийняла свою руку з його сухої долоні, на мить здивована, як такий ніжний дотик міг спричинити стільки болю рижому кагебістові в тролейбусі.

— Товаришу Шепіль, вам треба ще багато вчитися. Тримайте очі і вуха відкриті, лекції самі прийдуть до вас. Ми всі тут у дуже великій школі. А тепер. . . бувайте.

Він стояв і дивився їй услід. Якесь дивне почуття охопило його ество, і він не знов ще навіть, що таке з ним сталося, не то, щоб його якось розумно назвати.

На своєму столі застав, як звичайно вже тепер, коректорські шпалти і зразу ж взявся до праці над ними. Цим разом це був переклад промови генсека КПСС, виголошеної на двадцять восьмому з'їзді партії в Москві, два місяці тому. Текст не цікавив Аркадія, і він робив коректуру автоматично, коли відкрилися двері і заглянув Микита Поштар.

— Товариш Максімов вас хоче. Сейчас.

Аркадій саме закінчував останню шпалту і, зібравши весь матеріял, передав його Микиті, а сам пішов східцями два поверхи вище, «до неба», як говорили між собою «нижчі» працівники.

Редактор Максімов саме видавав якісь інструкції своїй секретарці, але вона запримітила прихід Аркадія і привітала його своїми бистрими чорними очима. Інструкції закінчилися і вона вийшла, щоб вернутися через хвилинку назад.

— Тут ваша стандартна течка на папери, тут вам олівці і блокнот, — подала це все Аркадієві, і тоді заговорив Максімов.

— Ви підете зо мною, привчатися. Будемо звітувати про приїзд російської делегації. Внизу вже чекає на нас авто, їдемо тепер до Борисполя, щоб привітати їх на летовищі.

Для Аркадія це все було нове і тому цікаве. Вони з'їхали підйомою геть вниз, аж у підваль, де вже чекало на них чорне авто,

малий «Запорожець». Завжди дивно було Аркадієві, що Запорожці, його особисті герої, мали спільногого із нікудишнім советським автом, але це був один із фактів життя, і на цьому він і зупинився. За кермою авта побачив Микиту Поштаря і його, вишкірені в усміху, білі зуби.

Досі Максімов розмовляв з ним російською мовою. Тепер, в авті, перейшов на українську. Аркадій вчився, вчився всього — і скоро.

— Як вам припав до вподоби наш головний редактор? — спітав Максімов, ніби знехотя.

— Я зіпрів, як косар, на цій розмові, — признався Аркадій. — Він українець, наш. . .

Максімов спершу кинув очима наперед, на шофера. Мотор гудів міцно, годі щось чути на цю віддаль. Тоді повернув голову до Аркадія і зустрівся з ним зором. Аркадій вперше як слід подивився у змучені бурі очі редактора.

— Так, — з надумою сказав Максімов. — Українець. — І щойно хвилину пізніше додав тихіше, по надумі: — Але не. . . наш.

Аркадій засвоїв атмосферу цих слів цілковито. І зрозумів її без решти. В цьому Максімов упевнився, заки повернув своє лице в другий бік, на вулицю. Аркадій усвідомив, що Максімов розкрив перед ним велику частину своїх таємних думок, оцими словами: «але не наш. . .» Це треба вміти оцінити — і Аркадій відчув прipliv симпатій до цього чоловіка.

— У нього добре враження про вас, — озвався Максімов. — Він стоїть за приплів молодих сил до журналу.

— Він виглядає ще молодий також.

— Йому п'ятдесят шість років. Він виглядає молодше, це правда, але він вже не молодий, він старший за мене на повні два роки.

Аркадій не вірив своїм вухам. Максімов виглядав на сімдесят! Як це можливо, щоб він мав тільки п'ятдесят чотири і у нього таке вже проріджене, сиве волосся, а в Герасименка чорна чуприна, ще й блищить, як крукове пір'я! Мабуть, Герасименкові добре ведеться, журби немає у нього і недостач не відчуває. А подумавши далі, яку журбу має Максімов, чи, як дізnavся Аркадій від Микити Поштаря, Максимів?

Аркадій бажав спитатися, почати розмову, але не було у нього відваги. Він відчував респект до людини, що вже такими довгими роками успішно працює на полі літератури і — за словами Пош-

таря — є одним із стовпів журналу. Може, в майбутньому знайдеться нагода поговорити, наблизитися, і . . .

Його думки перервав Максімов.

— Перед нами сьогодні нелегке завдання. Я хочу, щоб ви писали звідомлення із зустрічі та з розмов. Мене і вас призначено бути присутніми при всіх дебатах, і це велике відзначення. Йдеться про те, щоб викликати добре, прихильне враження в читача до цих розмов. Тому добре слухайте, робіть собі записи і завваги та міркуйте, як це написати. Це ваше перше велике завдання і треба, щоб ви виконали добре.

Аркадій вислухав, подумав і не втримався.

— А що, наколи ці розмови. . . не будуть такими, щоб викликати добре враження в читачів. . . ?

Максімов сидів непорушно, задивлений перед себе, неначе не чув. А опісля помалу повернув лице до молодого літератора. В очах редактора світилися вогні, що заперечували його старий вигляд.

— Тоді ви напишете так, начебто вони були позитивними, — сказав.

— Значиться. . . писатиму неправду?

— Писатимете соціалістичний реалізм, — спокійно заявив редактор.

— Реалізм. . . ?

— Хіба ви цього не чули? Це все навколо нас — це ж соціалістичний реалізм. Треба так і писати, — в очах редактора тепер жевріла іронія.

Аркадій замовк. Він став думати не про своє завдання, він же знов, як писати і як читати написане, але його зацікавила гра почувань в очах редактора і, зокрема, цей виразний блиск іронії при останніх словах.

Ніколи і ніде не відчував полковник Аксаков такого самовдоволення як тоді, коли він знаходив хвилину часу, щоб станути у своєму вікні і розглядати панораму площі Богдана Хмельницького і її глибину, з виходами на вулицю Постишева і вулицю Калініна з перспективою площі цієї ж назви та кругозором, в якому наліво було позолочені бані Софійського заповідника-музею, а направо — низка урядових установ аж до Будинку Вчених. В центрі панорами — пам'ятник великого гетьмана України, або, як висловлювався Аксаков у своєму товаристві, «пам'ятник хахла, що зробив велику роботу для Росії». Тут, перед його очима, жив центр Києва, столиці другої республіки Союзу, столиці колосального простору, найбагатшого в Європі, з берегами Чорного моря на півдні, заселеного роботящим народом, якому геній Леніна наказав працювати, працювати і працювати — і не думати.

Тут відчував полковник Аксаков велич держави, що там держави — велич імперії! Тут відчував він силу і владу своєї посади, тут відчував він, що ця велика країна, ця республіка керується ним і такими, як він, тут виконується величезна праця шістдесяти мільйонів мурашок — для слави і величині його рідної Росії. Тут корені її могутності і її мрій про опанування всього світу. Полковник Аксаков вірив свято, що до цього прийде. Росія бо міцна, об'єднана, росіяни служняні і дисципліновані, надхнені духом великої місії у світі, і всі вони — патроти своєї батьківщини.

Проте в думках Аксакова ховався якийсь неясний, невиразний сумнів. І вже зокрема від учора, від зустрічі із Щедріним, у нього з'явився тихий неспокій. Чи справді можливо, що під полотном цього величного образу, розкладеного перед його очима тут, в центрі Києва, в центрі цієї просторої республіки, ховалося щось невидне, щось неясне, щось... небезпечне?

Народ, притиснутий до стіни...?

І раптово в уяві Аксакова промайнув апокаліптичний образ: роз'ярені до білого, роз'юшені мільйонові маси в одчайдушній атаці,

з кривавими ножами в руках, на вулицях і площах, серед пожарів і чорних димів, у курявлі хуртовини, серед плачу і крику мордованих без пощади. . .

Бліск аналітичної думки: кого вони мордують? Кого ріжуть так без милосердя. . . ? За ким шукають розгукані гарячою червоною кров'ю маси?

Холодна крапля поту спливала серединою його плечей. Дрібні крапельки холодного поту на чолі і під носом. Аксаков немов проснувся із своєї візії. Вийняв хустину і обтер піт з чола та з лиця. Тільки неприємна вологість на плечах, де сорочка на мить прилипла до хребта. Ні, це неможливо, щоб ці покірні маси, позбавлені провідної кляси — про що подбало КГБ — могли вчинити щось таке нечуване. Неможливо. Адже всю республіку КГБ тримає у своїй контролі. Десятки тисяч сексотів приносять сотні тисяч інформацій кожного дня. Півторамільйонова партія наглядає чуйно за всім, що діється навколо неї. Чотиримільйоновий Комсомол! А де дружинники? Міліція: міська, залізнична, заводська, фабрична, нарешті ж — армія?

Ні, це неможливо, щоб ці розгублені, запрацьовані, півгододні і не зодягнуті як слід маси, які кожного дня мусять журитися, де дістали хліба і чи буде взагалі кусок м'яса. . . Ні, це неможливо. Ця республіка опанована без решти, цілковито, абсолютно.

Вернувся до свого стола і глянув на розкладені звіти. На зміну несамовитій візії прийшов приплив іритації. Де тоді пропали чотири рушниці? Хто їх вхопив і заховав? Хто?

Давніше вже почали пропадати пістолі. По всій республіці, в кожній із двадцяти п'яти областей, правда, найбільше у західніх. Часом знайдено пістоль, і коли знайдено — чоловіка ліквідовано. Тихо, без гамору і без суду, в темній пивниці, після допитів, що з людини залишали тільки мішок кривавого м'яса. Тоді добивали, звичайно, навіть не кулею, а ударом молота по голові. Тіло зникало безслідно в міському каналі, де вже щурі викінчували цю мокру роботу. Погано, що майже завжди всі нитки вривалися на цій одній людині. Вона не знала нікого і нічого. Слабші називали прізвища, іх носіїв арештовано, але видно було зразу, що це люди ні при чому. Їм давали на пострах по десять, п'ятнадцять років і висилали на схід. Так тримали ці маси в атмосфері терору. Не смій не то що підняти голову чи руку, не смій навіть думати, не смій навіть мріяти!

Коли ж число пропавших пістолів зросло небезпечно, міліція мусіла їх здати в магазини. На місце пістолів видано рушниці. Рушницю так не заховаєш, як пістоль, з рушницею нелегко втекти. Таке було рішення.

І що? Почали пропадати рушниці. Спершу мало, а далі ця торгівля оживилася. Міліционер вип'є надто багато, або дадуть йому випити — і за рушницею слід застиг. Міліціонера карають, але рушниці не відбереш. Куди діваються ці рушниці, хто їх має, хто їх пильнує — і на що??!

Знов цей неприємний наворот іритації і крапля холодного поту. Якщо б так однієї ночі всі ці пістолі і рушниці з'явилися, ось, наприклад, у Києві, що тоді...? Танки і гармати, катюші і ракети, атомові бомби і літаки не поможуть. Це проблема людини проти людини. Але їх, цих інших людей, тут мільйони, а... росіян тільки сімнадцять відсотків. Відношення погане. Українці вивозять, засилають, арештують і убивають. Але українці народжуються, у них більше дітей, як у росіян, так, неначе б росіяни змучилися вагою своєї імперії і, заживши в достатках, запевнених державою, захотіли користуватися благим і добрим життя — самі для себе! Державна статистика признала, що азіяти помножуються скоріше від росіян, але ж ця статистика також збрехала, що росіяни і українці разом народжуються мало. А це не так. КГБ знало правду. Українці множилися значно вище, як росіяни, в поодиноких роках навіть вище, як азіяти центрально-азійських республік! Куди воно заведе? Вже тепер, хоч і як старалися владі, приписуючи до росіян навіть всіх тих, хто подав тільки російську мову як свою першу мову, або тих, хто не знат доброе, ким він взагалі є, як ось ці уральські і зауральські племена на території РСФСР, — не-росіяни становлять п'ятдесят п'ять відсотків! І це відношення гіршає з кожним роком!

Що придумати? Що зробити, щоб цей природний біг справ зупинити? Сталін вимордував голодом сім мільйонів українців, точніше сім з половиною. Документи КГБ, перебрані від НКВД, дають точні дані. Але тепер...? Тепер, коли Союз вже не замкнутий за залізним муром, коли весь світ глядить на нього, коли вже навіть дрібні інформації дістаються закордон... тепер вже не можна цього робити. А, якби так війна. Під її плащиком можна б ще раз змінити національні відносини в республіці. Але війни немає, а

якщо вона прийде. . . хто знає сьогодні, що тоді станеться. . . ?
Чи буде час на те. . . ?

Аксаков сів за своїм столом і скривився, коли відчув, що сорочка таки прилипла до плечей. Із глибокої шухляди витягнув пляшку Столічної і потягнув з неї добрий гарячий ковток. Приємна легкість розійшлася від шлунка по грудях і всьому організмі. І думка: маси п'ють сивуху, і що більше п'ють, то краще для режиму, але добру горілку має тільки КГБ. Взагалі, все, що найкраще, має КГБ. Аксаков ніколи не жалів, що вибрав цю кар'єру, хоч були неприємні, погані хвилини. На вишколі, убиваючи арештованого. . . Аксакову попався вірменин. Молодий був, гордий. Оборонявся добре, але Аксаков тоді був вже вишколений, також молодий і міцний. До сьогодні пам'ятав, як скопив він молодого верховинця у свої рамена, скрутів ним за приписами близької боротьби і підірвав його голову вгору і дозаду. Закричав молодий вірменин, прочуваючи щось погане, і Аксаков пам'ятав до сьогодні, як захрустіли ламані кості в карку живої людини. І як пруживе молоде тіло зразу ж охляло в його раменах і висунулось з їх обіймів, як безвладний мішок картоплі. . .

Це не був приємний спогад. Але це було потрібне. Це була цеглина у фундаменті імперії. Це мусіло бути зроблене. Це позначувало єдність і дисципліну внутрі КГБ, це в'язало цю потужну і велику організацію в одну нерозривну цілість. Це тримало Росію. Світ про це не знає, але світ бачить потужність Советського Союзу, бачить силу Росії, бачить, що вона уміє і знає як тримати в покорі одну шосту частину земного суходолу, — і світ респектує її, світ навіть лякається її. І це добре, Росія має випробувані вже методи і незмінні шляхи.

Але. . . куди діваються пістолі і рушниці? Звідкіля безнастанно беруться вороги Росії і чому — чому їх так багато? Чому Росія не має навколо себе ані одного народу, що його можна б назвати справді дружнім, приязнім? Чому навіть Китай, оцей незбагнтий, таємничий Китай, хоч і червоний, повернувся проти Росії. . . ?

Треба дістати від Щедріна прізвище цього філософа в Москві, що таке йому наговорив. Треба б самому, просто для власної цікавости, поговорити з цим чоловіком. При наступній поїздці до Москви. . .

Стук у двері — і в кімнату заглянув службовий.

— Капітан Коробков до вас, таваріщ палковнік!

Аксаков злегка кивнув головою, і Коробков зайшов енергійно, випрямився, стукнув зап'ятками. Чекав. Аксаков втішався величим респектом серед своїх півладних, і ступінь генерала не був вже від нього далеко. Генерал Сребнєв нездужав, мабуть, у нього був пістряк печінки, і зміни прийдуть невідклично.

— Ну? — кинув злегка Аксаков.

— Крупчак визнав, що хтось сказав йому, коли їх били, таке: якби ти не був українець, зарізав би, як безрогу. Пильнуйся, брате, бо буде тобі лихо. Осенко не пам'ятає докладно, але і він чув щось подібне. Доматов такого не чув. І з ним погано. Ніж порізав йому внутренності, і кинулася гангрена. Він не вийде з цього. Пчелкін мав сім ударів ножем, один з них зачепив артерію під серцем.

Аксаков сягнув по свої папіроски, показав Коробкову крісло і, витягнувши собі запашну єгипетську папіроску, кинув пачку капітанові. Блакитний димок спіралею звісся над головою полковника, поки закурював капітан. Обидва димки помалу потягнулися до напіввідчиненого вікна.

— Ви ні з ким не говорили про це? — радше стверджив, як спістав, Аксаков.

— Згідно з вашим дорученням. Ні.

— Мені це не подобається, Коробков. — Полковник піднявся із свого крісла і вернувся до вікна. Обернений плечима до капітана, говорив звідтіля. — Це не простий випадок. Скажемо, Худич імпульсивно викликнула своє обвинувачення. Значить, весь випадок стався стихійно, нервово. Якже тоді склалося так, що забито міліціонерів-росіян, а тільки побито українців. І хто украв чотири рушниці? Відповідь на це може бути тільки одна: на місці інциденту були організовані люди. Люди з дорученнями. Чи ці люди знайшлися в цій юрбі випадково, чи, може... весь цей інцидент був придуманий? Якщо воно так, тоді Худич зробила продуману, пляновану провокацію. Тоді, як і взагалі, цей інцидент має суто політичний характер. У нас справа з організованою опозицією.

При цих словах Аксаков повернувся лицем до Коробкова. Димок папіроски і ореол ясного світла від вікна залишив його лице невидним.

— А це поважна справа, — додав помалу, після надуми.

Тепер Аксаков помалу вертався до стола. Змученого сів у своє крісло.

— У нас є тільки один слід. Худич.

- Вона мертва. . .
- Її чоловік, — Аксаков глянув критично на свого капітана, і Коробкову стало ніяково, що не подумав сам. Хотів щось додати, затерти погане враження, але під зором Аксакова змовчав.
- Думати треба, — повчив його полковник. — Ми маємо діло із противником розумним. Ви не знаєте змісту рапортів з. . . — не доказав думки і помалу задусив рештку папіроски у попельничуці. — Але я знаю. Поставте навколо Худича сітку. Молоду бабу, товаришів до горілки, звичайно. Якщо це організація, а я впевнений, що це організована робота, тоді ми мусимо пролісти досередини. У вас людей досить?
- Досить.
- Ale досі ви не мали успіху.
- Таваріщ палковник, ви знаєте випадок із Похмурим. . .
- Знаю. Та це не може нас зупинити. Якщо наш противник готов складати жертви, ми також мусимо бути готові. . . на смерть.
- Добре тобі говорити, — подумав Коробков. Тут, на високій посаді, у безпечних мурах легко говорити про жертви. Ale треба було бачити Похмурого, коли його знайдено в парку Шевченка на світанку, майже три місяці тому назад. Справи не розголошено, але Коробков Похмурого бачив.
- Ідіть і працюйте. Зусильно. Енергійно, — Аксаков попрощав капітана холодним зором професійного поліциста імперії.

На летовищі у Борисполі — святочний настрій. На щоглах мають парадно напереміну пропорі РСФСР і УССР, перші — червоні із золотими буквами та емблемами серпа, молота і зірки, другі — із емблемами і блакитним поясом під червоним полем. Довгі шнури міліції в гранатових одностроях і між ними розкинуті в зелених одностроях із блакитними шапками пацані з КГБ. Народу точно, як передбачено, десять тисяч. Більше не можна було нагнати, бо втрачає продукція по фабриках Києва. Хоч і вакаційний час, стойть велика група дітей, але не в українських національних строях, а в темних штанцях та спідничках, у білих сорочинках і блюзочках з червоними хустками на шиях. Напереді двоє дівчаток з одним хлопчиною з китицями квітів у руках. Оподалік — духова оркестра київської міліції. Над летовищем тиша, весь рух спинено, всі літаки чекають в повітрі далеким колом навколо столиці України.

До великої групи журналістів, кореспондентів і репортерів київських та навколошніх газет і журналів підступили Й Максімов з Шепілем. Максімов вітався із знайомими, знайомив їх з Шепілем, і розмови на цьому вривалися. Окремо стояло велике біле авто київської радіостанції і побіч нього два вантажники телебачення. Монтери саме переводили останні проби із світлами і прожекторами.

Здалеку, з небес на крилах літнього вітру надлетів зростаючий шум моторів. ТУ-104 показався спершу, як темна цятка, і став рости на очах. Оживлення виявилося у групі урядових осіб, із першим секретарем партії та одночасно й головою Ради Міністрів на чолі. Шепіль приглянувся цій групі. Як-не-як, це ж уряд України. А назверх підібраний, неначе хто їх підрівняв до війська. Всі середнього росту з мінімальними різницями, у всіх повні, налиті карки, лисіючі голови і круглі, вайлуваті постаті. У всіх непригладжені штани, неначе дві рури з надміром матеріялу над черевиками. — Не імпозантна це група, — подумав Шепіль і чомусь

йому уявилося, що уряд України повинен виглядати цілком інакше. Люди повинні бути високі, кожний для себе окремий індивід, ший тверді, сухі постаті повні авторитету, от як, наприклад, громада козацьких старшин в опері «Хмельницький», що її ставили кілька років тому в Ростові. Далебі, ці актори з ростівського театру краще репрезентували б велику Україну. . .

Мотори ТУ-104 гуділи вже над самою землею, над довгим асфальтовим посадом. Ще хвилина — і ось вже важкі гумові колеса зойкнули в зустрічі з шорстким ґрунтом, аж два чорні димки виприснули з-під них дозаду. Літак помітно приставав і вже цілком помалу повернув у сторону вітального місця. Вкоротці прислуга підкотила рухомі східці, і коли велика машина Аерофлоту зупинилася, східці під'їхали туди, де саме відкривалися двері літака.

З літака стали виходити люди. На диво, Шепіль подумав, що вони цілком подібні до тих, що зібралися їх тут вітати. Такі самі вайлювати постаті, такі самі налиті ший і такі самі короткі у них ноги. Не міг розпізнати нікого з них. На чільних портретах Союзу цих облич не було. І біля нього озвався тихо Максімов: «Третій ешелон». Шепіль глянув збоку на редактора, але Максімов вже вийняв свій нотатник і робив перші записи.

— Ви знаєте, хто це? — спитав Аркадій.

— Не всіх.

Довгим рядочком сходили з літака подібні до себе люди і цілою валкою підійшли туди такі ж самі їх вітати. Тиснули руки на всі боки, і дехто розціловувався, зокрема обіймав усіх сам голова Ради Міністрів. «Здрастуйте, здрастуйте, как себя. . .» — гомоніло звідтіля дуже щиро-сердечно, так немов би віталися давно небачені свояки і рідні. Оркестра бадьоро заграла державний гімн республіки, і під час цього діти підійшли з квітами. Шепілеві стало дивно, що під час грання гімну ніхто не стояв на струнко і не віддавав йому пошани. Тепер розціловували дітей і, обвантажені квітами, чільні гости з Москви підходили до мікрофонів. Засяніли світла прожекторів, міцніше, як саме київське сонце, і стали цикати та буркати фотографічні і фільмові камери. Десь по заду знявся ритмічний крик: здрасть, здрасть, здрасть!!! Це так «населення» Києва «ентузіастично» зустрічало «дорогих гостей». Найбільш присадкуватий тип підійшов до розставлених мікрофонів, випродукованих у Східній Німеччині, і, відкашельнувшись, заговорив голосно, різко, типовим акцентом типового мітингу:

— Таваріці, керівництво великої партії Советського Союзу і уряд нашої «великої родін» прислали нас сюди, до вас, із самими важливішими справами. Самі важливіші завдання покладено до «ісполнення» українській республіці. . .

— Ви знаєте стенопис? — здивувався тихо Максімов. Шепіль притакнув рухом голови. Його рука бігала по блокноті справно, залишаючи за олівцем покручені, круглясті і вихряті значки, рівнобіжно із текстом вітання.

— Хто є цей. . . товариш? — спитав тихо Шепіль.

— Другий заступник міністра хліборобства. Союзного міністра. . .

Достойник з Москви саме закінчував своє коротке слово.

— . . . і ми, таваріці, гідно і зусильно виконаємо доручення Центрального Комітету і Політбюра, щоб іще більше піднести потугу Саветского Саюза. Да!

Тепер до мікрофонів підступив голова Ради Міністрів республіки. Шепіль відчув, що хоч непомітно, увага всіх газетярів ніби загострилася.

— Таваріці, — залунало російською мовою, — дозвольте мені вітати наших дорогих і любих гостей, представників Центрального Комітету і Політбюра, сотрудників самого товариша генерального секретаря, голови уряду і президента нашої «великої родін», таваріща. . .

Оркестра вдарила рвучку мелодію «Утро красіт нежним светом» і дальші слова загубилися серед гамору. Гучне, значить, було вітання. Знов тиснули собі руки і обіймалися. Весь час працювали фільмові апарати, вітання передавалося живцем на всю республіку. Тепер вся громада подалася до цілої валки чорних лімузинів, залишаючи за собою непотрібних вже дітей, погашені прожектори і «ентузіастичні маси населення міста Києва». На асфальті, під ногами міліції, що вже всіх згортала з летовища, валялися покинуті квіти.

— Велика державна подія, — привітав Максімова і Шепіля Поштар. Він сказав це цілком поважно, а проте воно вийшло карикатурно. В дорозі вони мовчали, і тільки вже під Палацом Культури Максімов сказав Поштареві, щоб він на них не чекав, вони вернуться до редакції самі.

В палаці високу делегацію з Москви вітали представники світу науки і культури, ректори високих шкіл Києва, голови спілок

письменників, акторів, директори великих індустрійних підприємств. Шепіль побачив цілком інших людей. Це вже не були стереотипні фігури партійного керівництва, це були люди з особистими характерами і виглядом. Він нишком розпитував Максимова, хто вони і, бігаючи олівцем по папері, зробив собі завваження, що так мало серед них українських прізвищ. Навіть ректор університету імені Шевченка має російське прізвище. Ну, але справи котилися скоро. Після вітань всі достойники подалися до окремої залі на сніданок, а преса, радіо і телебачення знайшлися в окремій кімнаті, при скромно заставлених столах. Холодна ковбаса, хліб, кислі огірки і пиво. І на диво Шепілеві, вся ця інтелектуальна братія зразу ж обсіла столи так тісно, що годі було спізненим туди протиснутися. Зрідка падало якесь слівце, чути було тільки хрустіння огірків і мляскання губ. Шепіль стояв оподалік і дивився на це видовище. З-поза стола запримітив його Максимов. З двома тарілками в руках, навантаженими хлібом, ковбасою і огірками, прийшов до нього.

— Ви краще їжте, бо сидітимемо тут довго.

— Вам не треба було турбуватися мною. . . — почав Шепіль і знизив голос. — Я трохи здивований. . .

— Чим?

За зором Шепіля пішли очі Максимова, і він зрозумів сцену, центром якої не був інтелект журналізму столиці, тільки хліб, ковбаса і огірки.

— Ви ще молодий, дуже молодий, — заявив авторитетно. — Ми практичні люди. Дають щось з'їсти — їси. Хто зна, коли побачиш знову ковбасу. Це розумно, розумієте? Не змішуйте справ. Ваш дух вам мало допоможе, якщо ваш шлунок порожній.

— Я знаю, але. . . це так трохи захланно виглядає. . .

Максимов підняв до нього очі з-над тарілки.

— Це нерозумно ви сказали. Передумайте.

І Шепіль передумав, кусаючи автоматично свіжий, добрий хліб і непогану ковбасу. Огірки справді були крихкі, смачні. Значить, це для тіла, ну а коли щось приайде для духа. . . ?

Годину пізніше розпочалися великі наради. Спершу слово взяв голова Ради Міністрів республіки. Він ще раз привітав дорогих гостей і зразу ж перейшов до ділових справ. Шепіль писав, писав, слухав і став дивуватися. Голова звітував на підставі своїх документів, як голова якогось великого торговельного підприємства.

Наперед про хліборобство. Цифри великі, бо ж простір немалий, третя по території і друга по кількості населення республіка Союзу, але звіт звучав, як звіт директора величезного радгоспу. Збіжжя, пшениця, жито, ячмінь, просо, соняшникове зерно, соя, картопля, буряки. . . Опісля новий звіт. Чисто, як директор величезної фабрики. Стільки то видобуто тон вугілля, стільки випро-дуковано сталі і заліза, стільки тонн нафти і вапняку, стільки вироблено фосфатів і азотняків. . . М'ясо і скотина. . .? Оце справжня проблема республіки. Немає м'яса. Немає досить тварин, щоб забезпечити шістдесят п'ять мільйонів громадян республіки м'ясом, при чому, звісно, що республіка виконує постачання для центральних установ Союзу, зокрема для армії і решти збройних сил. . .

І так точка за точкою — докладний звіт із господарського життя країни. Наприкінці кілька слів про фінанси республіки, справді тільки кілька слів, бо ж не було жадною тайною для всіх присутніх членів київського уряду, київської Верховної Ради, чільних представників цілого економічного діапазону країни і нарешті для представників преси та інших середників комунікації, що про фінанси України рішає не Центральний Комітет республіки, але Центральний Комітет у Москві. Тому, закінчивши своє слово, голова Ради Міністрів, із вдячним усміхом на повному обличчі, у свідомості успішно виконаного завдання, сів на своє місце.

Після нього заговорив другий заступник всесоюзного міністра хліборобства, таваріщ Покромський. Таке ж налите лице, такі ж маленькі, запливані товщем очка, таке ж прорідле волосся, без виразного кольору, такий же «настоящий» пролетарський тон і акцент вислову, важкий, з павзами між поодинокими словами чи фразами, типовий, мітинговий стиль. Але ж бо атмосфера цілком інакша! Голова Ради Міністрів України звітував, але заступник, другий заступник всесоюзного міністерства з Москви став карпати! Вже сам вступ його промови. . .:

— Таваріці, ми заслухали недостатнього звіту таваріща голови Ради Міністрів УССР, повторяю — недостатнього, і нам приходиться сказати, що друга республіка «нашево велікаво Союза» не виконує покладених на неї завдань, не бере на себе досить відповідальності за становище Союзу у сучасній міжнародній обстановці і за наші майбутні завдання. Зважте самі: ні в одному випадку республіка не виконала накладених на неї нашим пляном

обов'язків, а вже по хліборобству — це чистий скандал. . .! По тваринництву — другий скандал. . .! По видобутку вугілля — це просто повний провал. . .!

Шепіль не переставив писати, але зір перевів на голову Ради Міністрів України. Товариш Зінченко сидів, покурюючи, вдивлений у простір перед себе, кудись на протилежну стіну величезної залі, де видніли вирізи для фільмових камер, що безупинно набирали на пластичну ленту все, що проходило на цій конференції. Що він думає? — хотів знати Шепіль, але не міг нічого вичитати з налитого обличчя голови. І став дивуватися: якже так, голова Ради Міністрів, це чай же те саме, що прем'єр уряду, а тут його картають, як неслухняного учня в школі, мало що не поставлять в кут за кару!

У двадцятихвилинній промові товариш з Москви, другий заступник якогось там міністра хліборобства, дощенту розбив весь звіт голови Ради Міністрів найчисленнішої після Росії республіки Советського Союзу і зробив висновок, що керівництво партії та уряду УССР не справляється із накладеними на них завданнями. В повітрі просто чути було ляскіт батогів понад головами присутніх. У залі було чи не чотириста осіб з усіх керівних партійних, урядових, економічних, наукових та навіть мистецьких кадрів — самої республіканської «сметанки», зібраної у столиці, в Києві, — і коли товариш Покромський закінчив свою відповідь, вдаривши долонею по столі, у цій великій залі запанувала абсолютна тиша, і не чути було жодного слова протесту. . .

Хвилину пізніше піднявся знов голова Ради Міністрів і разом з цим перший секретар партії. Шепіль хотів бачити, щоб це лице було хоч блідше, як перед тим, щоб це обличчя виявляло хоч якийсь слід обурення, та ні! Товариш Зінченко озвався і хтось міг подумати, що він не чув висновків товариша з Москви!

— Таваріщі, ми заслухали доповідь «таваріща депутата», і оце я бажаю подякувати йому за дружні слова критики. . .

Шепіль не вірив своїм вухам! Оце щойно пролящав батіг товариша з Москви, а голова Ради Міністрів України оце прикладає вже й свої власні канчукі і шмагає по плечах не тільки себе, а й всю решту присутніх на залі! Ну й видовище. . .! І все це тільки за пшеницю, м'ясо і вугілля!

Відчув на собі чиєсь очі і, повернувшись туди, зустрівся із зором редактора Максімова.

— Чому ви перестали писати. . .? — спитав тихо редактор.

Шепіль вернувся до дійсності, і олівець знов побіг по папері. Максімов ще якийсь час тримав свої очі на ньому, потім помалу переніс їх на стіл президії і зупинився на великому гербі республіки, із емблемами серпа і молота, на тлі сходячого сонця, околеного снопами спілої пшеници.

Наради продовжувалися. По черзі вставали із своїх місць специ від поодиноких галузей господарства, при чому товариши з Москви батожили висліди праці відповідних місцевих товаришів, а місцеві товариши дякували за «дружні слова критики» і обіцяли дотриматися «справжнього соціалістичного успіху» на кожному полі економіки величезної республіки. На цьому закінчено перший день нарад і повідомлено, що наступні два дні будуть присвячені розробленню точних плянів роботи, при чому дальші наради відбудутимуться вже в приміщенні уряду при вулиці Кірова і вже тільки в колі урядових та партійних чинників.

Над Києвом стояв спілій серпневий вечір. Небо всіяне було білими цятками зір, над містом розійшовся запах садів і парків. Редактор Максімов доручив Шепілеві написати короткий звіт з нарад і передати йому, Максімову, до прочитання — завтра, нехайно. Аркадій подумав і, коли надійшов автобус число 68, вирішив поїхати до редакції і там писати. На сон йому не збиралося, а думки не давали спокою. На Хрещатику пересівся на тролейбус 78 і п'ятнадцять хвилин пізніше показав свою виказку службово-му міліціонерові при вході до будинку редакції та видавництва. Зареєстрував свій прихід у книзі руху і пішов до свого бюро. На його столі лежали свіжі видання центральних і республіканських газет, центральних ще з сьогоднішньою датою, республіканських вже на завтра, і Шепіль взяв у руки «Правду». На першій сторінці внизу газета повідомляла, що польський уряд саме підписав у Варшаві новий договір з Францією та Італією про туристичний рух між цими країнами, а англійська комісія приїхала до Варшави на переговори про будову двох пасажирських кораблів у гданських портових сплавах. В «Літературній Газеті» знайшов інформацію про те, що мовна комісія Ягайлонського університету в Кракові саме закінчила трирічну працю над новим словником польської мови, який буде друкований у двох виданнях: скорочене — для вжитку шкіл і повне — для вжитку всіх зацікавлених.

А тут. . .

Чому Українська республіка, з населенням чи не вдвоє більшим за польське, не говорить ані з французьким урядом, ані з італійським, ані навіть з урядом Сан Маріно, тільки з одним урядом на світі — і ні з ким більше! А далі, чому Українська республіка не говорить навіть на своїй власній мові. . . ? Адже в Ростові, за межами республіки, більше говорять українською мовою, як тут. . . ! Що це таке і як це все зрозуміти. . . ?

Між тим Аркадій заклав папір на машинку до писання і став цокотіти, аж відгомін йшов по кімнаті. Дав волю думкам і не спостерігся, що виписав шість сторінок, коли відкрилися двері і він глянув туди. Перестав писати. На порозі, спершись об одвірок, стояла секретарка редактора Максимова, у чорній суконці, з волоссям, зав'язаним у клубок ззаду голови, з принищеною торбинкою в руках.

— Чула вашу машинку і подумала, що це ви так пізно працюєте.

Аркадій дивився на неї, і щось в її появлі не було так, як він думав про неї досі. Її фігура, сперта об двері, притягнула його око. Цілком принадна нога з рівним круглим коліном ховалася під беріжок суконки і, можна сказати, хвилюючою лінією йшла вгору. Вона цілком не була така худощава, як здавалося, її груди. . .

Шепіль відхилився у своєму кріслі, неначе це мало йому допомогти скерувати думки на ділові справи.

— Пишу звіт про. . .

— Пізно вже, — перервала півголосом. — Хочете провести мене. . . ?

— Думав ще писати, — почав, але вмовк. Глянув на свій годинник. — Справді пізно вже. А де ви живете?

— Ходіть, покажу, — мелодійний голос залишив злегка усміхнені уста, і Шепіль подумав, що вона справді цікава жінка. Чомусь пригадав дотик її грудей на собі, відкинув цю думку і піднявся.

— Ну, проведу вас, — погодився. Гасив вже світло в кімнаті, при дверях, коли усвідомив, як її чорні очі вдивляються у нього. Якийсь інстинкт намагався йому щось сказати, але його думки не були позбирані. Ще бігали по голові враження цього дня, і між них закрадалися спостереження хвилини. Алла йшла рішучим, повним кроком, і її мешти вибивали голосний ритм. Виписавшись у книзі, залишили будинок, і через найближчий провулок Алла вивела його в парк Шевченка. Її присутність стала впливати на молодого чоловіка. Шепіль зловив себе із враженням, що йому

приємно йти із нею і що мовчанка між ними насправді не важка і безвиглядна, а ніби дружня, так, якби вони здавна були собі знайомі і говорити про все не приходилося. Коли десь, у глибині парку, залунали чоловічі крикливі голоси, Алла всунула свою руку під рам'я Аркадія таким натуральним рухом, що він здивувався, що це не сталося скоріше. Йшла тепер близько нього, одним кроком, і на рамені він відчув дотик її лівої груді. Цілком приємне враження.

- Ви часто працюєте так пізно? — спітав.
- Тільки якщо потрібно. Які ваші київські враження?
- В цій хвилині приємні.
- О, дякую, а взагалі?
- Помішані. Не те, чого я чекав, і не те, що я знайшов.
- Ви не самітні. Київ — це око турагану.
- Як це ви розумієте?
- А . . . це ви собі самі знайдете.
- Все таки радий почути ваші думки.
- Щоб продовжати розмову . . . ?

Аркадій глянув на неї збоку. Вечір був теплий, але якесь інше тепло огортало його від неї.

— Ну, гляньте, ви просили мене провести вас, ви повинні вести розмову! — сказав ніби з викликом.

— О, це вже не так, громадянине з Ростова. Моя ініціатива на тому й покінчилася!

- Так ви вкинули мене у воду і ще хочете, щоб я плавав!?
- А ви . . . плавати умієте? — її голос бринів тепер інтимно.
- А яка ваша думка? — відкинув питанням.
- Ще не зформована. Тільки початкові враження.
- Якщо погані, то мовчіть, а якщо добрі, то радо послухаю!
- Чи вдоволить вас, коли скажу, що . . . надійні?
- Я не знаю, куди прямують ваші надії . . .
- І я не знаю, нас двоє в цій несвідомості. — Її рука, можливо, міцніше прилипла до його рамени, а, може, йому тільки так здавалося? — Ale у вас мусить бути якась думка про мене, — додала через хвилину. — Яка саме?

Аркадій усвідомив, що з нею легко говорити.

— Ви дуже мила особа, — признався, — а я так не думав, побачивши вас вперше.

- I не міняйте свого першого враження. Я не є мила особа, і

якщо у вас юні мрії про справжню любов, у мене вони відгуку не знайдуть.

— Дивно таке говорити. . . — сказав тихо. — Ви приємна особа і. . .

— Не кажіть нічого більше. Я з вами буду щирою. Ви молодий мужчина, я молода жінка. Це моя база життя. Колись, давно, я мріяла про велику любов і покохала просто без пам'яті. . . Але це було давно. Я розведена, дітей у мене немає, мені на тридцять рік пішло — і я на світ дивлюся практично.

На зеленому свіtlі вони перейшли бульвар Шевченка і ввійшли у вулицю Івана Франка, як побачив Аркадій на табличці. Вона доглянула його орієнтаційний погляд.

— Я могла мати далеко кращу квартиру на Свердлова, із трьома кімнатами, для мене одної, уявляєте? Але я вибрала цю вулицю. Франко мені ближчий. Наступна кам'яниця, я там живу, на другому поверсі. Якщо хочете зі мною повечеряти, ви запрошенні. Якщо не хочете. . .

— Дайте мені змогу висловитися. Ви приємна особа і. . . я радий з вашого товариства.

— Тоді дайте завбудові два рублі, щоб він нічого не бачив і не пам'ятав, бо так тут водиться, а я спробую вас нагодувати, я також голодна. Ви справді не вечеряли ще?

Завбуд, середнього віку чоловік, котрий саме помивав вхідний коридор водою, прийняв два рублі і тільки хитнув головою.

— Дивись, дивись, люди гроші гублять, знайшов чиєсь два рублі. . .

Алла очима дала знати Аркадієві, що «так тут водиться» і повела його із собою на другий поверх.

Олена Довженко відклала книжку набік. Так, як цікавий був перший роман Шолохова «Тихий Дон», так ні до чого був оцей. Неначе не цей самий автор. Думки порвані, логіка дивна, і акція нецікава. А тема!

Дівчина простягнулася на застеленому ліжку, аж, здавалося, молоді кості затріщали. Нудьга опанувала душу, і її думки стре-лили за чимось цікавим. Очі зупинилися на відслоненій нозі. Від кінчиків пальців до коліна, справді, не можна нарікати, а коліно зформоване, аж самій любо подивитися. Бувало, під час купелі або на дніпровім пляжі, Лена порівнювала свої ноги із ногами товаришок або інших, чужих дівчат. Ну, ніде правди діти, її ноги не мали собі рівних. Від круглого, принадного коліна вгору...

Її рука відрухово привела шляфрок до порядку і прислонила виріз дівочого уда, але думки не сходили із знайденого шляху. Закинула рівні рамена під голову і, примкнувши очі, викликала в думках лицезріння і постаті. Як живий, станув перед нею. Здавалося, тільки витягнути руку і досягти. Що сказав би він, побачивши її тут, на ліжку, у шляфроці, так, як перед хвилинкою, коли її ногу було видно так високо...?

Ну, чи не дурна вона? Чисто, дурна. Але серце билося живіше, і вона не проганяла думок від себе. Ну, що сказав би він? Чи готова вона його... цілувати? Його уста... побачила їх очима душі, як на яві. Міцні рішучі губи. Цікаво, як він цілує? Чи роззвялює так, як цей... а, до чорта з ним, це вже минулося давно. Ні, він не роззвялює уст, щоб аж обслинити дівчину, вона була певна тепер. Певна...? Як можна бути певною, не поцілувавши...? І чого їй такі думки не дають спокою? От, взяти б холодний душ, тобто вилити відро холодної води на голову!

Але у ньому є щось таке, чого вона не зустрічала досі. І що це таке? Ну, давай розбирати по черзі. Голова. У нього добре, здорове волосся. Лице... де вона бачила такий стиль лиця? Ах, це ж на картині-етюді Карпа Трохименка в Державному Музеї, вона

ж там була пару тижнів тому назад! Там намальовані троє чумаків, олією, на полотні, всі три гарні з лиця, але цей з лівого боку, позаду. . .! Їй сподобалося це лице, і вона — вона тоді подумала, ось такого зустріти. . .!

Олені стало гаряче. Що з нею, ну, справді, що з нею?! Вона з ним розмовляла всього три рази, три рази тільки! Ну, чи не дурна вона? Як можна про це все так думати?! Ну, наприклад, чи думає він про неї? І чому мав би він думати про неї? У нього, з певністю, дівчина десь у Ростові. Такого, як він, дівчата не пропускають повз себе, о, ні. Але вона. . .? Вона? У неї освіта, закінчений журналістичний факультет, вона самостійно на себе працює, перед нею майбутнє, життя, кар'єра. . .! Чи вона не бачила ще молодих цікавих мужчин. . .?

Олена зірвалася з ліжка і пішла до вікна. Київ потопав у світлах і тінях вечора. Ні, вона не зустрічала такого, як він. З таким лицем. І такими очима. І взагалі. . . що вона зробила б, якби він намагався її цілувати. . .? Піддалася б, як лагідна курочка, чи спротивлялася б. . .? Піддатися. . .? О, брате, це не її натура, о ні! Вона не така, як Ніна. Ніна, як їй хтось сподобається, о, тоді вона просто не має спокою, вона агресивна, провокативна, а в мужських раменах — Олена бачила її раз у таких раменах! — просто розпадається і. . . і роби з нею, що хочеш! Ні, Олена не така. В Олени це все йде помалу. В Олени цілунок приходить тоді, коли інші вже поспішають до шлюбу, щоб не було скандалу з дитиною! І Олена вибаглива, вона перебирає. Заманити її до кіна важче, як Ніну до ліжка, аякже!

Але він. . .

Лена приклала обидві долоні до гарячих скронь. Що з нею насправді? Холодний душ. . .! От чого їй треба.

Обернулася і пішла до лазнички. Шляфрок обсунула із себе і пристанула, коли побачила себе в дзеркалі. У неї справді такі високі груди. . .? Що сказав би він, якби побачив її. . . тепер? Її очі зупинилися на плоскому животику, побігли нижче. . . Боже, скільки людина має таємних хвилин із собою. . .! Але що сказав би він. . .? Чи втратив би панування над собою і. . . і. . . Тремтіння пройшло по ній, як вітерець у гарячий день по тихому плесі води. Цікаво, який він. . .?

Холодний душ окрилив її струмочками води, аж в голові прояснилося. Вона підняла лице до дього холоду і відчула фізично, як

спокій сплив на неї і внутрішні сили вернулися до голосу. Вона здорова, молода, міцна — і гарна. Витираючись сухим рушником перед дзеркалом сказала собі в душі, що так, вона гарна, принадна, що вона не мала б чого стидатися, якби він. . . О Боже, знов він! Чи він не зійде їй з думок?

Накинувши на себе шляфрок, вийшла до кімнати і глянула на свій годинник. Могла б ще вспіти до кіна, на останню яву. Краще, як сидіти тут і дурним думкам давати волю. . . !

В той самий час, коли Лена вибралася до кінотеатру «Авангард» аж на Московську вулицю, близько парків над Дніпром, тому що там йшов мадярський фільм, трохи подальше цієї вулиці, у вечірніх тінях парку Вічної Слави Томаш Володарчик проходжувався недалеко високого обеліска Слави, стараючись не бути нікому видним, зокрема зрідка розставленим міліціонерам. Саме проковтнула його темрява широкого дуба над асфальтованою стежкою, коли поруч озвався тихий голос:

— Погідний вечір.

Хоч і як готовився Володарчик на цей мент, в першій хвилині забув, що треба сказати. Тиша стала не тільки нестерпна, але й небезпечна, і хоч Володарчик цього не зінав, два молоді мужчини в темряві навколо цього місця сягнули по ножі.

— А. . . але заноситься на дощ, — простогнав нарешті інженер.

— Не хвилуйтеся, ми безпечні. І ми під охороною. Я чекав вас скоріше, але за вами вчора слідкували. Щойно сьогодні пополудні зняли ваших духів, бо, мабуть, люди потрібні були їм в інших місцях. Ми поробили маленькі несподіванки, тут і там. Як Пецух?

— Дякую, здоров, — прийшов до себе Володарчик. — Просив вас вітати. Він, а радше не він, а той, хто над ним, бажав би зустрітися з. . . цим, що над вами.

Хвилина мовчанки. Потім тихо, з тінню далекого жалю.

— Ще не час. Ще треба почекати. Зв'язки — це одне, а співпраця — це щось цілком інакше. Яка відповідь Пецуха і тих, хто над ним, на нашу заяву. . . ?

Володарчик думав інтенсивно тепер.

— Я не знаю тексту вашої заяви, але відповідь звучить так: «До точки один — чорно. До точки два — можливо. До точки три — робляться заходи». Я не знаю, про що мова, але Пецух говорив зі мною під час другого побачення широко і просив гово-

рити з вами про це все. Це загальні думки, але я маю завдання передати ваші думки листовно туди.

— Листовно? Небезпечно, як він може. . .

— Я маю шлях, але я не можу вам сказати. . .

— Я й не бажаю знати про це. Це буде ваша проблема. А, щоб я не призабув. Якщо б вам загрожувала небезпека і вам потрібно було допомоги, зробіть на своїх дверях білу пляму, крейдою, вапном, фарбою, чимнебудь. Я не гарантую нічого, але ми зробимо все, що можливе, щоб вам тоді допомогти. Запам'ятаєте?

— Напевно! Хоч не знаю, як ви це можете. . .

— Не журіться цим. Вони нас дечого навчили за ці довгі роки. Кажіть тепер, про що блеяв Пєцух.

— Блеяв. . .? Що це значить?

— Ну, про що він говорив вам.

— О, я не знов цього слова, — Володарчик не бачив в темряві обличчя, але з голосу й інстинктового враження був певен, що у нього справа із людиною середнього віку, інтелігентною і діловою. Пєцух знов цю людину під псевдом Довбуш, Володарчик не знов про цю людину нічого. А що, як це колосальна провокація КГБ. . .? Він про це не раз вже думав, але події втягнули його в цю роботу і він не знов, як з цього вийти. Він і не бажав так дуже. Це нове життя вдихнуло свіжі сили в його ество, у нього виросли надії і з'явилася шляхетна ціль, поза щоденною працею і зліднями типового совєтського життя, накинутого цій країні росіянами. — Вони, там в Польщі, не сидять тихо. Вони багато плянують і багато роблять. Маси дають їм підтримку, а вже зокрема польська Церква грає колосальну роль у всій їх роботі. Це велика організація, якої вам тут бракує. . .

— Колись бракувало, — перебив тихо Довбуш. — Але ми й під цим оглядом багато навчилися. Продовжайте.

Володарчик був заскочений словами Довбуша.

— Ви. . . маєте Церкву? — спитав тихо, здивований до глибин душі.

— Маємо. Не цю офіційну, хоч і вона виконує свою роль. Ми маємо Церкву, яка помалу охопляє весь край і навіть наші поселення поза нашими кордонами. Багато праці, багато жертв впalo, але ми цього досягли. Не всі можуть бути підпільниками, але всі можуть бути віруючими. Ми вам завжди заздрили вашої Церкви.

ви. Ще ваші Єзуїти показали нам колись, що значить сильна Церква. Ну, але говоріть далі.

Володарчик не міг собі самому з дива вийти. Чому у нього нараз такий підйом духа? Чому у нього такий бадьюорий настрій? Він зловив себе на тому, що він цілком серйозно тепер вірив у велику і сильну Україну! Може, це католицьке виховання, що його передали йому його батьки, обидвое ревні католики?

— Вони там видумали нову історію. Пєцух говорив багато, але я вам перекажу головні думки. Полякам важко зжитися з думкою, що вони мали б навіки втратити Львів. Львів увійшов у польську душу і з ним зв'язаний колосальний сантимент, може, навіть національне почуття. Ну, а з другого боку — поляки розуміють, що Галичина тепер цілком українська і у Львові нас немає. Тому польський провід висунув ідею, — а ви не смійтесь, — ідею спільноти польсько-української держави, може, спочатку тільки якоїсь федерації, а потім. . . ви не смійтесь?

— Ви чули мій сміх?

— Ні, але. . . я часом говорю з вашими людьми тут і. . . я ще не зустрів нікого, хто серйозно бажав би про це навіть думати, не то що говорити. Правда?

— Політика — велика річ. Говоріть про Пєцуха. Якісь деталі?

— О, вони романтики, як всі підпільники. . . прощайте цю звагу, я. . .

— Не вибачайтесь. Цей світ створили романтики. Історію творять романтики. Реалісти тільки вміють урядувати в готовому організмі.

Володарчик хитнув головою.

— Ви знаєте, мені приємно сказати вам, що ви. . . дуже розумна людина.

— О, дякую, але ви хіба не думали, що зустрінете тут сьогодні кромішнього дурня?

— Пробачте, я погано висловився. . . але я справді радий, що у вас. . . що у вас є люди такі, як ви. Знаєте, Пєцух не дурний також. Може, у майбутньому такі люди, як він і ви, і інші. . . доведуть справді до великої згоди. . . ?

«Блаженні віруючі, бо їх є царство небесне», подумав Довбуш, але голосно не сказав нічого. Історія знає не такі несподіванки!

— Зреферуйте до кінця, що сказав Пєцух, — висловився голосно.

— Ви не повірите, як далеко вони додумалися. У них готовий плян. Вони думають, що ця польсько-українська держава мала б президента на зміну, тобто раз президент був би в Києві, а вице-президент у Варшаві, і навпаки. Разом з цим існували б два сойми і сенати, але практично, уряд був би завжди один, складений із поляків і українців наполовину, із прем'єрами також на зміну, противно однак до президентів, тобто, коли президент поляк прем'єр українець. Всі подробиці можна б розробити вже у майбутньому, якщо ця ідея стала б можливою до здійснення. Але ви уявляєте, яка це була б держава? Сорок мільйонів поляків і шістдесят п'ять мільйонів українців — це вже разом сьогодні понад сто мільйонів людей, це щонайменш три-чотири-мільйонова армія. Ані Росія, ані Німеччина не відважилися б нас тоді зачипати. При цьому існують ще дальші можливості, наприклад, вступ Чехо-Словаччини, а, може, й Мадярщини, а вже напевно Білорусі й Литви, які й так кладуть на Україну великі надії. Тоді перестала б існувати проблема Вильна для нас, а для вас проблема Ужгорода з мадярами. . . Може, й Румунія. . .

Володарчик вмовк. Його власні слова привели його до цього. Він усвідомив, що все це звучить, як маячіння! Адже сьогодні Росія і її Советський Союз тримає за горло всі народи, а він тут висловлює фантазії і байки з тисяча і одної ночі. . .

— Я думаю, що ви смієтесь з цього всього, — додав різко і вмовк.

Тишина. Оподалік проходжуються притулені до себе пари, а тут близько темрява і дві силюети охорони, і присутність оцього чоловіка, Довбуша.

— Ви чули мій сміх. . .? — повторив Довбуш тихо. — Ми також думаємо. Ми також плянуємо. Ми також розуміємо, що між Росією і Німеччиною нам життя немиле було і буде, бо дуже важко вибити з народу бацилю імперіялізму.

І тоді Довбуш додав вагітні історичним минулим слова.

— Також і з вашого народу.

Володарчик хитнув головою в темряви.

— Цього ви не мусіли говорити, — дав волю своєму національному почуттю. — Французи і німці помирилися.

— Хто з нас французи, а хто німці. . .? — сказав на те тихо Довбуш. — Чим вяснити нашему народові, що у вас вигоріли Ягайлонські пляни? Як переконати український народ, що поляки

не будуть трактувати цієї федерації, як своєї держави. . . від моря до моря?

— Вас більше, як нас. . .

— Нас завжди було більше, як вас. Але ми ніколи не посягали по чужі землі. На нас не лежить тавро імперіалізму. І це треба сказати собі ясно, заки думати про федеративну і спільну державу. Ваше посягання по наші землі нас обурює. Ваші писання про Львів, як польське місто, переконують нас, що з вами серйозно годі говорити. Ваші історики говорять неправду про Червенські городи, а факт, що польський народ ім вірить, заставляє нас ще більше думати, що нам не по дорозі з вами. Гляньте на своїх сусідів. Хто з них є вашим приятелем? Литовці? Чи, може, чехи? Чи німці? Навіть білоруси не хочуть бути з вами. Залишаються вам українці. Ми маємо друзів. Литовці і білоруси бажають йти з нами. Кавказькі народи хочуть кордону з нами, не з Росією. Казахи йдуть з нами. Донські і кубанські козаки хочуть бути з нами. Словаки не мають до нас жадних претенсій. У нас тільки з мадярами і румунами є невеликі проблеми і це не тому, що ми ім шкодили в минулому, а тому, що вони захопили неправно частину наших земель і не можуть погодитися із зміною ситуації. Залишаються нам поляки, ви.

— Ви забули про росіян. . .

— Ні, ми про них ніколи не забуваємо. Ми маємо свої думки про них. І тільки ці думки заставляють нас шукати розв'язки польсько-українського питання. Проти росіян ми організуємо вінок народів, від Китаю до Фінляндії, з успіхом, що переходить наші сподівання. З вами ми хочемо згоди. Але у ваших кордонах ще сьогодні є наші міста: Холм, Грубешів, Ярослав, Перемишль, Сянік. Як ми маємо сказати нашему народові, що ми погоджуємося на окупацію цих міст польською державою?

— Там сьогодні українців немає. . .

— Бо ви їх виселили і розкинули по Землях Одзисканих. Ви скажете, що це зробив комуністичний режим. Та цей аргумент нас не переконує. Росіяни теж говорять нам, що всі кривди зробив нам комуністичний режим. Але комунізм — це тільки зверхній плащ. Скиньте його — і окупант є окупантом. Потрібна добра воля, і то добра воля не одного режиму, а всього народу. Чи робите ви щось в цьому напрямку в Польщі? Ні. Навіть ця маленька, розкидана по усіх усюдах українська національна мен-

шість переслідується вами до абсурду. Забороняєте їм будувати церкви, забороняєте їм будувати школи. Така поведінка створює неприхильну атмосферу до всього, що польське. І в такій атмосфері годі серйозно говорити про федерацію чи спільну державу. Чи ви зрозуміли добре, про що я говорю? Я бажав би, щоб ви це передказали Пецухові при наступній нагоді. Ми чекаємо на Польщу без неправди, без підступу, без задніх плянів. Тоді ми витягнемо до вас руку. Тоді ані німці, ані росіяни нас не подолають. А до того часу ми мусимо плянувати наше майбутнє з приязними нам народами.

Довбуш вмовк, не знаючи, вдоволений він чи ні цією розмовою. Він знов, що він сказав правду, але чи правда завжди дуже політична — і потрібна? Все таки, він отримав інструкції передати польській стороні ці думки української сторони, щоб не було сумнівів у майбутньому, хто і де стоїть.

— Ви думаете тепер, що ваша місія покінчилася невдачею, — додав тихо, у продовженні своїх думок. — Ні, воно так не є. Це добре, що ми про все говоримо. Якщо у нас має бути якесь розумне майбутнє, нам треба говорити про це часто і багато. Краще говорити, як стріляти. Зробіть зусилля, переконайте свою провідну верству, що по широті ви з нами зайдете далеко і існування вашої держави буде забезпечене на тисячу років. У нас великий приріст населення, ми б'ємо росіян і тим більше німців. Через сімдесят років ми матимемо вдвое стільки населення, що тепер, і це буде велика сила. Об таку силу ви можете спертися з успіхом, що його годі тепер і передбачити в деталях. . . !

Володарчик повернувся лицем до Довбуша.

— А що, коли у вас тоді з'являться імперіалістичні тенденції?

Довбуш тихо засміявся.

— Я так і думав, що ви це скажете. Народи, як люди, не міняють своєї натури, у всякому разі не так легко. Саме тому у нас, українців, такі сумніви щодо польської широти. . . ! Маєте віз і перевіз!

Навіть Володарчик не міг стримати усміху на своїх устах, хоч цього не було видно в темряві.

— Ви знаєте, — признався, — я собі сподобав вас, хоч ви нічого приємного мені не сказали!

— Приємні речі говоримо жінкам. Собі говоримо правду, згода?

Володарчик вирішив в цій хвилині, що, не зважаючи на всіх

інших поляків, він один почне робити так, щоб настала нова атмосфера між ними і українським народом. Починати треба з малого.

— Згода, — і витягнув руку. Та нікого не було перед ним, щоб цю руку прийняти. Натомість в темряві створилася метушня, чути було глухі удари, роздалися перші стогони, і якесь тіло метнулося в його бік і зударилось з ним всім своїм тягарем. Володарчик радше відчув, як побачив, що це людина в кашкеті, і з усього розмаху і розпачу вдарив п'ястуком туди, де повинна бути голова, але поцілив у щось значно м'ягше, в шию. Тіло звалилося додолу важко, і знервований інженер кинувся перед себе, зударився знов же в темряві з кимось, але цим разом почув тільки: «Бережіться, не туди», метнувся в інший бік, і тут зупинив його голос Довбуша.

— Йдіть в найближче кіно, дивіться, що грають і потім додому.

— Що сталося. . .?

— КГБ.

Володарчик бачив, що тепер не тільки два охоронники крутилися навколо них, але ще чотири особи шепотіли між собою. Він не знов подробиць, але навчені досвідом українці клали завжди подвійну охорону. П'ять агентів КГБ насکочили на безпосередню охорону Довбуша, певні перемоги, коли на них ударили люди другого кола.

Володарчик, як автомат, виконав пораду Довбуша. Він довіряв цьому українцеві повністю. Ніхто за ним не слідкував, наскільки він бачив, ніхто йому не перешкодив і він, перейшовши вулицю Січневого Повстання, зайшов до кіна «Авангард» саме тоді, коли перед ним, при касі, вродлива дівчина з гарними ногами і розкішним волоссям купувала квиток.

Сива буйна чуприна редактора Герасименка відставала від голови у всіх можливих напрямках, як доказ, що він нещодавно помив волосся. Без жодного слова завваги, без жодної зміни на обличчі, забувши за свою папіроску, що догоряла в переповненій попельничці, він читав машинопис від самого початку до останнього слова.

Аркадій Шепіль сидів, як на жарі. Його нерви були напружені до максимуму, але він не показав цього по собі. Тільки відчував, як краплі холодного поту здоганяли одну одну на його плечах і як сорочка помалу липла до тіла.

Прочитавши, головний редактор і разом з тим директор цього видавничого концерну випрямився у своєму кріслі, сперся об його поруччя і встремив зір у молодого адепта журналістичного мистецтва.

Аркадій відчув, що попередню краплю наздоганяли тепер дві, в перегони. Що скаже йому тепер Герасименко? Це ж перший серйозний іспит його журналістичних здібностів, все попереднє — це були дрібні коректи. . .

Нічого не сказав ще головний редактор. Зате витягнув руку до інтеркому і натиснув гудзик.

— Позовіте Максімова, — сказав рівним, беземоційним голосом.

Аркадій не зізнав, що це значило. Максімов не читав його звіту, казав нести просто до головного редактора. Це теж не було Аркадієві зрозуміле, бо, звичайно, всі дописи і репортажі читали редактори відділів. Він далі сидів, як на шпильках, і дрібоњкі, але нервові уколи шмагали по всьому його естві.

Секретарка Герасименка, Валентина Жданова, відкрила двері.

— Редактор Максімов, — оповістила.

Максімов пройшов повз неї, як танк. Просто до столу.

— Вам мене треба? — стверджив голосно.

— Садітесь, — Герасименко вказав на крісло. — Етот маладий чоловік, — показав незначним рухом голови на Аркадія, — напі-

сал репортаж. Ви його читали? — останні слова висказав українською мовою. У дверях все ще стояла секретарка. Герасименко небдало звернувся до неї: — Валя, йдіть в архів і знайдіть мені текст промови Брежнєва на двадцять другому з'їзді, текст Хрущова на двадцятому і текст промови Сталіна на сімнадцятому. Зробіть з кожного по три копії і дістаньте мені портрети всіх теперішніх членів Політбюро КПСС.

Це було зайняття на щонайменше півтори години. Знав це Герасименко, знала Валентина Жданова, і знав Максімов. Він навіть зінав, чому Герасименко це зробив.

— Ні, я не читав цього репортажу. Вчора ви мені сказали, щоб я переслав репортаж безпосередньо на ваш стіл. — Максімов сів у крісло.

— Да. Я думав, що ви однак прочитаєте його.

— Виконав доручення.

— Да. . . — Герасименко знайшов свої папіроски і простягнув Максімову. Редактор подякував, відмовився. Герасименко не простягнув папіросок Шепілеві. Вийнявши одну з них, сам закурив помалу, відклав сірники, пустив клубок диму і кинув очима на мить на Аркадія. — Близький репортаж, — сказав і кивнув при цьому злегка головою. — Прегарний.

Аркадій відчув, що кров набігає йому до лиця і що він почервоніє, як молода невинна дівчина. Насилу змобілізував всі свої рештки нервів, щоб до цього не допустити, щоб себе опанувати.

Максімов теж кивнув головою, згідливо.

— Так чого ви мене позвали? Хай іде до друку.

Герасименко знов кинув непомітно головою.

— Да. Репортаж до друку, а. . . наш молодий чоловік до КГБ і. . . на Сибір, — сказав це таким тоном, неначе повідомив про вислід матчу між «Динамо» і «Спартаком». Щойно хвилину пізніше Максімов підняв голову вище, якби непевний, чи справді він чув це, що висказав Герасименко. А Шепіль прохолос, як у полонці і приблід.

Головний редактор випустив черговий великий клубок диму і на мить прислонився синьою хмаркою. З-поза неї долетіли його слова.

— Да. П'ятнадцять років цілком певно, а при сприятливих обставинах може і двадцять.

Тепер Максімов перевів свої очі наліво, туди, де сидів Шепіль. Молодий чоловік був блідий, аж світло прозирало через його

шкіру, але сидів просто, з піднятою головою. Раз ворохнулись безкровні губи, але він не сказав нічого.

— Що... там таке написано? — вистогнав нарешті Максімов.

Герасименко майже ентузіастично сягнув по машинопис, переглянув очима бістро сюди й туди і тицьнув пальцем в якесь місце.

— Ось, послухайте. «... приходиться думати, що вся Українська республіка — це неначе величезний колгосп, все завдання якого вміщається тільки в продукції пшениці, буряків і безрог. Още і є найважливіші завдання Української республіки, а вже про справи вищого ряду, про міжнародні справи, про стосунки республіки із її сусідами, на території яких саме тепер проходять значні зміни, не сказано ні словечка. Постає враження, що Українська республіка — не республіка, не держава, а просто, як згадано, гігантичний колгосп». — Герасименко підняв голову. — Як вам це подобається...?

Висказане питання повисло в повітрі, неначе б там тримав його легкопад. Так, ніби на очах, це питання приземлювалося помалу, доки не стало нарівні з присутніми, їхніми настроями, думками і свідомістю загального положення.

— Порушено питання суттєвого характеру, — озвався помалу Максімов.

Герасименко підняв вгору одну брову. Сподівався почути щось інше, щось стереотипне, звичайне у таких випадках. Міряв Максімова своїм зором і нарешті хитнув головою, ні сюди ні туди.

— Антидержавного характеру, — сказав рівним голосом

— До друку, очевидно, не підхоже, — додав до цього Максімов.

— П'ятнадцять років, мінімум, — погодився Герасименко.

— Якщо не двадцять, — поправив Максімов.

Тепер Герасименко глянув повністю на Шепіля. Міркував на тему того, що бачив перед собою. Обличчя бліде — це зрозуміле. Очі інтелігентні, розумні. Лице небуденне, доброї кости, ніс рівний, брови над очима розкладені замашисто. Борода тверда, широка, риса міцного характеру і впертості. Представник молодого покоління.

— Ви можете йти, — озвався Герасименко. — Сідайте за свою машину і пишіть новий репортаж. Редактор Максімов вкаже вам основні думки. Репортаж мусить бути сьогодні готовий. Ідіть.

Аркадій Шепіль зустрівся з ним очима на одну тільки мить, але Герасименко признав у собі, що ця молода людина робить вра-

ження. І дивно, що не викликала вона до себе антипатії чи якоєсь ворожнечі, ні, навпаки. Герасименко, головний редактор передового журналу республіки, відчув приплив симпатії до цієї молодої людини. . .! Дивився за ним, коли Шепіль закривав за собою двері, і щойно тоді розсівся у своєму кріслі справді вигідно, заклавши ногу на ногу.

— Ну, Леонтію Павловичу, придбали ви нам співробітника.

Це було невисказане обвинувачення.

— Що ж, бачите самі, молоде покоління, Георгію Миколаєвичу. Народжуються нові люди, народжуються нові думки. Не втекти нам від дійсності.

— Саме. . . може, про дійсність треба нам і поговорити, Леонтію?

— Чи справді треба. . .? Хіба ми її не знаємо? — невисказані думки так і літали по пишній кімнаті головного редактора, але Максімов не збирався їх ловити і подавати їйому на долоні.

— Ми знаємо, бо у нас досвід минулого. Але що. . . з молодими?

— Я думаю, що кожне покоління будує для себе свій світ. Наш переходить у минуле. Із нами. Молодим ми не вдихнемо духа минулого. Вони сприймають світ своїми очима, не нашими. Сказати вам просто? Ми розуміємо черги за хлібом, раді, що хліб дістанемо, хоч і з трудом. Молоді ставлять справу інакше. Вони не розуміють, чому черги взагалі? Адже ми вчимо їх змалку про величезні досягнення революції і славні перемоги соціалізму. Вони ростуть і оглядаються навколо себе, починають порівнювати наші вчення. . . із нашою дійсністю. Це все, що я можу вам сказати, щоб самому не заробити п'ятнадцять років.

— Ну, яке ж тоді наше майбутнє. . .?

— Чиє майбутнє? Ваше персональне?

— Я думаю широко, — Герасименко розвів рукою навколо себе.

— Не питайте мене. Питайте Шепілів, вони вам скажуть. Може, вони ще й самі не знають, але вони вам скажуть, що вони думають. Ось, один доказ маєте на столі.

Герасименко кинув тоді своїм зором, на цей доказ на столі. Опісля підвів очі, щоб зустрітися з зором Максімова. Скупий усміх виріс на його устах.

— Ми обидва дуже обережно оминаємо одне і дуже важливе питання, — сказавши це, дивився далі на Максімова, неначе хотів знайти відповідні слова, але редактор викликав на свої уста також

невеликий усміх, не збираючись йому допомагати відгадуванням думок. Зате, ніби й цілком невинно, злегка здвигнув плечима і перемінився весь у знак питання.

— Яке? — спитав цілком нейтрально.

— Ви ж знаєте.

— Якби знов, не питав би, ні?

— Леонтію Павловичу, — незручно поворухнувся у своєму кріслі Герасименко, — ви ж знаєте, і я знаю, що ви знаєте, і я знаю, що ви знаєте, що я знаю.

— Що це, забава у словесну загадку? — так же невинно питав Максімов.

Герасименко нахилився до нього і поклав руки перед собою на столі.

— Леонтію Павловичу, ви хочете, щоб я вам це сказав. Добре, я вам і скажу. Ми оминаємо... національне питання.

На обличчі Максімова виріс ще один знак питання.

— Пробачте, про що це ви говорите? Я думаю, що у нас національне питання успішно розв'язано. Аджеж Ленін ще сказав...

— Леонтію, к чортu ви мені Леніном голову морочите! — легенька іритація пройшла хмаркою по обличчі Герасименка. — Ви партійний, і я партійний. Що ж, будемо танцювати навколо себе...?

Максімов зловив очима зіниці Герасименка, і на містку, що створився між ними, непевно з'явилися прозористі історичні тіні.

— Юрію Миколаєвичу, куди ви прямуєте? — спитав тихо Максімов.

Довгу хвилину мовчав Герасименко, головний редактор, заки рукою вказав на машинопис перед собою, на столі.

— Оце ж прояв націоналізму, — сказав тоді цілком тихо, так, що ледве дочув Максімов, а вже важко було б зловити мікрофоном, якби такий знаходився в цій кімнаті.

— Ну? — спитав утишині Максімов.

— Це ж провал нашої національної політики. Молоде покоління її не сприяло. Це не відокремлений випадок, я знаю. В партійних верхах знають. В Москві знають.

— Ну? — повторив Максімов.

— Ну що «ну»! Оце і я кажу: провал національної політики партії.

— При чому тут партія...? — тихо спитав Максімов.

- Не розумію. . . — дивився на нього Герасименко.
- Подумайте, Юрію Миколаєвичу. Подумайте. Що таке партія?
- Ну що ви, партія — це ж основа нашого ладу!
- А хто веде партію. . .? — спитав помалу Максімов, і на невидному містку між ними двома затанцювали нові тіні якогось незбагнутого минулого. — Хто веде партію. . .? — повторив Максімов. Вдивляючись в обличчя Герасименка, він ніби відчував, як у його голові, під буйною сивою чуприною, працювали в поті чола мозкові клітини. В поті чола не із-за вкладеного труду, але із-за зрозуміння наслідків такого думання.
- Я знаю, що ви хочете цим сказати, — заговорив нарешті Герасименко.
- Це розумно, — похвалив його Максімов. — Тепер ви знаєте, чому провалилося національне питання. Партія тут тільки знаряддя, тільки знаряддя, хоч ми всі, члени партії, несемо на собі частинку відповідальності.
- За. . . провал?
- Нерозумно. Провал — це наслідок. Ми несемо відповідальність. . . за причини.
- Як це так. . .?
- Подумайте самі, Юрію Миколаєвичу. Я вам не учитель. Але я вас направлю до ваших власних думок. Ви сказали, що національне питання провалилося. Але ж партія каже, що воно у нас розв'язане. Конфлікт стверджень. З цього — конфлікт думок. Розумний висновок: хтось сказав неправду. Ви чи. . . партія? Дві можливості: якщо ви — ваша проблема. Але якщо партія. . . тоді що? Сказавши одну неправду, як воно з іншими. . . правдами? Як стоять справа із всіма нашими досягненнями. . .? Який у нас дійсний, правдивий стан? Як насправді стоять всі ці справи? Є у нас дружба народів. . .? Є у нас любов до. . .
- Герасименко підняв долоню — і Максімов замовк. Усвідомив, що сказав багато, може, надто багато. Що на це все Герасименко — тепер?
- Ви думаете. . . — почав Герасименко, але хитнув головою і поправився. — Можна думати, що у нас не все так, як про це пишеться і говориться. Але що тоді, Леонтію, що тоді? Куди ми зайдли. . .?
- Максімов бородою вказав на машинопис на столі.
- Ось куди, — сказав просто. — Ось вам здорована логіка моло-

дого покоління. Йому полуда впала з очей. Воно бачить справи ясно. Розумно.

— Але ж це... націоналізм... — тихо прошепотів Герасименко.

— Ну, хай вам буде. Ви це сказали. Але я вас спитаюся: а російська мова в українських школах і установах... це не націоналізм?

— Це ж політика партії...

— Партія не має національного прикметника. Не існує партійна мова. Але існує російська мова. Юрію Миколаєвичу, ну, що ви сказали б, якби обернути кота хвостом, якби встановити українську мову у російських школах і установах... на російській національній території...?

Герасименко відхилився у своєму кріслі, неначе від невидного удару.

— Сказали б... український буржуазний націоналізм, — прошепотів.

— Це розумно. Але що тоді таке, коли російська мова є в українських установах і школах...?

З цими словами Максімов піднявся і простягнув до Герасименка руку. Це вперше за всі довгі роки співпраці Максімов говорив з головним редактором довше, як п'ять хвилин. Герасименко відрухово подав йому свою руку, і тоді Максімов ще додав.

— Це не ми говорили, Юрію Миколаєвичу. Це тільки з'ясування логічних висновків, бо саме завданням партійних людей є аналіза положення, наукова синтеза думок і розумний підхід до проблем. Бувайте здорові.

Їх очі зустрілися ще на мить. Місток залишився у духовому просторі. Але раз зрушені думки не зупинилися впів дороги.

Генерал Александр Николаевич Сребнёв, за своїм власним вирішенням, терпів на чотири недуги фізичного характеру, розміщені в його серці, шлунку, печінці і нирках, і хоч його особистий лікар, доктор Василь Куттерепа, згоджувався тільки із двома, генерал Сребнёв тримався своєї власної діагнози, бо вона допомагала йому виявляти всім знайомим і підвладним, як героїчно він виконував свою важку службу — для родини.

Генерал Сребнёв мав ще п'яту недугу, але вона мала цілком інший характер, і полковник Аксаков, стоячи у вільній позиції на крок від крісла без запрошення сісти в ньому, завдавав собі не вперше питання, нащо цього старого гіпохондрика тримають на такому важливому пості, тим більше, коли земля — дослівно — починає горіти під ногами.

П'ята недуга генерала Сребнёва не мала лікарської діагнози, і її перебіг не мав нічого спільногого із медициною. Але ця недуга щораз глибше в'їдалася в його ество, знайшовши собі осідок чи не в найважливішому органі справжнього володаря величезної Української республіки, намісника, губернатора і сатрапа, а саме — в його голові.

До цієї зболілої голови і промовляв тепер полковник Аксаков на своєму щоденному ранньому звітуванні, в п'ятницю, в годині десятій ранку. Це було останнє регулярне звітування цього тижня, бо суботу і неділю генерал Сребнёв відвивав на своїй дачі в Ялті, в Криму, куди його возив спеціальний літак КГБ.

— . . . тому я звертаю вашу увагу на цілий ланцюг фактів, які підтверджують безсумнівно — на мою думку, — що у нас справа із організованою акцією, керованою дуже чітко і при високій дисципліні. Я про це говорив вам вже минулого тижня, але . . .

— Глеб Алексеєвич, не переступайте ваших службових меж, пожалуста, я пам'ятаю, про що ви говорили минулого тижня, і я навіть знаю, про що ви будете говорити наступного тижня. Оці зірки, — генерал показав недбало на свої золоті пагони, — не

прийшлисъ мені легко, а це значить, що я теж дещо знаю про справи республіки. Розкажіть мені ще раз докладно, що сталося передучора вночі.

Полковник Аксаков здавна набрав переконання, що його генерал злегка несповна розуму і не грато ролі, чи це були наслідки якогось задавненого сифілісу чи надмірного споживання коньяку, — на думку Аксакова, генерал Сребнєв належав до Ленінського музею ненормальних продуктів застарілої системи і його місце давно вже повинен був отримати саме він, полковник Аксаков. Але він знов теж, що у генерала Сребнєва були потужні плечі в Москві і що не під силу йому самому зрушити цю важку піраміду з місця.

— За інформаціями сексота номер. . .

— Неважне. Далі, — перервав генерал.

— . . . сержант Бистров і чотири чоловіка слідкували за згаданим мною вже передше місцем на Дніпровському сполучнику в Парку Вічної Слави. . .

— Вони не знали нічого більше, тільки місце?

— Сексот не знав. Все, що він зачув, було місце і час. У визначений час наші сотрудники запримітили підозрілу групу і наклали килим. Це позвітував телефонічно зв'язковий пункт на розі Січневого Повстання і Дніпровського сполучника. Вся акція перенеслася з цієї хвилини до самого парку, і зв'язковий пункт не бачив нічого більше. Тільки, коли це тривало досить довго, він запідозрив щось незвичайне і подався туди. Година була десята двадцять три, коли він знайшов наших людей. Всі були неживі. Убиті, як я вже згадав, ножами. П'ять трупів.

Сребнєв цілком добре усвідомляв, про що йдеться. Це вже не жарти. П'ять убитих агентів — це ніколи не були б жарти, навіть, якби це сталося у звичайному автовому випадку чи щось інше того роду. А тут п'ять працівників КГБ убито на місці.

— Знайдено якісь сліди, докази, знаки? — спитав.

— Hi. Нічогісінько. Це професійна робота, і я хочу вам сказати. . .

— Залишіть свої коментарі. Я дуже добре розумію ситуацію. Як цей ваш сексот, чи не працює він на два боки. . .?

— Hi.

— Ви впевнені в цьому?

— Без найменшого сумніву. Він не працює вже взагалі.

— Що таке. . .?

— Вчора знайшли його повішеного у його квартирі. Органи міліції подалися туди, після того, як він не явився у нас на розмову.

Сребнєв важко підвів із крісла свою об'ємисту постать і подався помалу до вікна. Аксаков розглядав його налитий карк, що виливався товстим валом над штывним ковніром блюзи, і його постать, що нагадувала великий прямокутник на двох стовпах, зодягнутих у гранатові штані. Від вікна долетіла до нього заввага.

— Це є організація. І вона розрослася під вашим оком, Глеб Алексєєвич, під вашим пильним оком і під вашим боком. Що ви на це. . .? — генерал Сребнєв обернувся лицем до полковника, з піднесеними бровами над сірими очками, що визирали з калюжок товщів налитого обличчя.

Аксаков відчув приплив обурення. Він не показав його по собі, але гаряча хвиля обурення викликала холодну хвилю ненависті і це не вперше. Ці почуття наростили у нього помалу, вже чи не від двох років, коли генерал Сребнєв вперше вчинив його відповідальним за те, що рукопис, підписаний якимсь Кобзарем, очевидно, псевдом, дістався закордон і його не тільки видрукували в Мюнхені, але переклад на англійську мову з'явився в одному із великих американських видавництв. Пізніше Аксаков довів, що рукопис дістався закордон через Одесу, торговельним кораблем, бо на муках моряк Степко призвався — але це вже сталося після шкоди. З Москви прийшли нові директиви, Сребнєва покликали туди на розмову, все республіканське КГБ зчесано згори вниз — але це все сталося після шкоди. Показалося бо вже тоді, що терор, як кожна річ у світі, має два боки, два кінці. Показалося вже тоді, що самим терором, фізичним і моральним, не можна втримати всіх підданих у послуху. Бунт людських душ — це справді страшна сила, і Аксаков знов згадав це, бо він цікавився психологічними явищами — навпаки від генерала Сребнєва, який все це складав на карб неуважності, браку поліційної пильності і просто недбалості.

— Ваш закід в мою сторону несправедливий. Ми всі несемо відповідальність за події в республіці і хтонебудь на моєму місці пережив би те саме.

Сребнєв нахмурився, наближаючись помалу до полковника.

— Ви мені не перечте, Аксаков. Я відповідаю за спокій в республіці, не ви чи всі інші. Моя голова загрожена, коли ви не працюєте як слід і я докладу всіх зусиль, щоб цей стан змінити.

Ви обросли салом — і ваша пильність на цьому потерпіла. Як це так, що ви ще не проникли до цієї організації??!

— Бо це не аматори, товаришу генерале. Не аматори. Наша система триває вже понад сімдесят років, і наші вороги вивчили її добре. Наші засоби вже їх не залякують. Вони стають проти нас і, якщо ви цього не запримітили самі, дозвольте, я вам скажу: проти нас стає народ, стають маси. Атмосфера міняється. Співчуття і допомога мас йдуть в сторону тих, що стають проти нас. Зважте самі: зникають сексоти, немає свідків в кожному інциденті, бандити розпливаються в повітрі. Я про це вже вам писав в окремому звіті, але наслідків немає жадних. Ви можете мене зняти з моого поста, та це не принесе нікому з нас користі. Мій наступник мусітиме починати з самого початку, без моого досвіду і знання. Рішення за вами, товаришу генерале. Чи можу я відійти?

— Hi! — скомандував Сребнєв, на два кроки перед полковником. — Hi. Сідайте! — додав владно, показавши йому на крісло. І так він стояв, дивлячись, як здивований полковник помалу сів у вказане крісло, і щойно тоді відійшов поза свій стіл та сів там у своє. В шухляді пошпорта за пачкою папіросок і простягнув її понад столом до Аксакова. Після цього — о диво! — подав своєму полковникові вогню. Сам не закурив.

— Аксаков, — озвався тоді генерал. — Глеб Алєксєєвич, слухайте уважно. Ми завжди в Україні мали проблему. Ще з часу Петра Великого і Катерини. Тут є два склади того самого народу. Один — це той, що служить нам і нашій справі. Другий — це той, що проти нас воює. Ми ніколи не змогли домогтися ліквідувати противний нам табір, і ми ніколи не домоглися, щоб вся Україна йшла з нами. Оце і є наша проблема. Все, що ми змогли зробити, — це невтруалізувати опір цього другого складу. На це є всякі способи. Але й Петрові не вдалося загнуздати Мазепу. Ви історію читали? Читали. Але я читав також історію, написану київськими самостійниками. Вони цілком інакше дивляться на справи. І сьогодні, після майже трьох сторіч наших впливів в Україні, я можу вам сказати велику правду: ми ніколи не опануємо цього народу. Це не є наші брати, Глеб Алєксєєвич, і вони ніколи ними не були. Це все братання — це тільки один із наших засобів втримати Україну в наших руках. Наша проблема в тому, щоб якнайбільше зменшити, якщо вже не можна зліквідувати, табір опору проти нас. Царат пробував це в рукавичках. Сталін

робив це гарячим залізом. Зайво дискутувати чиї прийоми були кращі, важно сказати, що ми не досягли нашої цілі. І тому наша проблема залишиться проблемою і надалі. Ми далі мусимо старатися поменшувати ворожий нам табір і підтримувати хахлацтво, так, хахлацтво, чого ви так здивовані? Ми знаємо дуже добре, що з нами йдуть не справжні українці, тільки слабодухи і перевертні, ми мусимо тверезо глядіти на справи. Але ці хахли для нас працюють, і тому ми їх мусимо підтримувати. А справжні українці є нашими ворогами, і тому ми мусимо їх знищувати. Біда тільки в тому, що українці є надто великим народом, щоб так легко собі з ними порадити. Це вам не пару сот тисяч татар чи чеченців, це мільйони. Знаєте ви насправді, скільки ми нараховуємо на сьогодні українців у всьому Союзі? Не знаєте. А я знаю. Близько вісімдесят мільйонів, ви розумієте? Наша статистика говорить про сорок два чи три. Єрунда, брехня, обрахована на те, щоб хахлам не захотілося відчути свою силу. Навіть статистика Республіки пофальшована. Це наша політика. Республіка має на десять мільйонів жителів більше, як ми подаємо. Перевага українського населення на Дону і на Кубані просто нас придавлює, але ми цього хахлам не можемо сказати. Ми рахуємо росіянами всіх, хто подає руський язык як свою матірну мову, але знаєте ви скільки хахлів ховається за цією «матірною» мовою...? Оце ї наша проблема. Ми ніколи не знищимо останнього українського самостійника чи націоналіста. Але ми мусимо зробити все можливе, щоб їх кількість не досягла критичних чисел. Чисто, як в атомовій бомбі. Раз уран знайдеться в достатній кількості — наступає вибух. До вибуху ми допустити не можемо. І саме це — ваше завдання. Конкретно: приготуйте плян виселення двісті до триста тисяч молодих чоловіків на роботу в Азії. В Центрі плянують щось грандіозне, скоро вони це й проголосять. А ви готові списки молодих людей. Самих чоловіків. Дівчата, що залишаються без мужчин, стануть ходити з руськими. А відплив тисячів молодих чоловіків знеможе Республіку, навіть, якщо серед них буде мінімальний відсоток справжніх наших ворогів. Всю справу переведемо розумно. Нікому не скажемо, що ми вивезли двісті чи, може, й триста тисяч. Скажемо, що їдуть активісти-комсомольці будувати родину, будувати соціалізм. Вам панятно?

Аксаков мовчки притакнув рухом голови. Хотів озватися, але генерал продовжав ще.

— Аксаков, це не значить, щоб ви перестали зусильно шукати підпільників. Навпаки, докладіть всіх засобів і зусиль знайти цю організацію, проникнути у неї і зліквідувати її. У нас досить ворогів і без того, щоб їх українці нам заколочували воду. Я хочу чути від вас про ваш успіх. Я хочу доповісти в Москві, що ми робимо нашу роботу. Якщо вам не поведеться, ваша голова. Хоч би їй що, я вас зніму із вашого поста. Це не погроза, це тільки звичайна пересторога. А тепер можете йти.

По дорозі до свого бюро Аксаков перше всього дійшов до висновку, що в голові Сребнєва не саме сіно, але що там є якийсь мозок. Але разом з цим у нього постала думка, що в особі Сребнєва він не має приятеля, аж ніяк. Цей генерал йому зітне голову без найменшого милосердя, якщо ситуація в Україні погіршиться. А як зробити, щоб вона не погіршала? Час іде і робить своє. Щороку доростає нове покоління молодих людей, і ці нові покоління несуть із собою нові думки, нові сили, нові ідеї. Як з цим всім дати собі раду? Як замкнути до тюрми десятки мільйонів? Адже світ глядить на Союз, бо й куди йому дивитися? Тут же лежить ключ до проблем світу — і тут знаходиться Україна. Як заховати від світу всю правду, коли ж кожний бачить, що залізний кордон не витримує тиску, в ньому з'явилася діри і прогалини, кудою правда проходить, майже як вода крізь сито. . . ? Як дати собі з цим всім раду. . . ?

— Оце ви вже вдруге у мене, — легко сказала Алла, відкриваючи ключем двері своєї квартири. Ще ранком розсіяла трохи парфумів по хаті, і тепер приємний запах огорнув їх при вході.

Не знов Аркадій, що на це сказати, але сказати щось треба, очевидно, тільки не те, що справді він думав. Алла пішла перед ним, і його очі на мить побігли за нею. Струнка, в'юнка, може, трішечки затонка, зате навіть подеколи елегантна, зокрема за останні дні. Неначе відчувиши на собі його очі, молода жінка оглянулася. Їхні очі зустрілися.

— Я знаю, що ви думаете, — озвалася тихо. Її рука автоматично відклала торбинку набік, і вона помалу стала підходити до нього. Він саме закрив двері за собою і тепер стояв біля них, нерішучий і непевний себе самого.

— Як ви можете знати, що я думаю? — сказав голосно, щоб відчути свою приявність у її світі.

Вона вже тепер стояла тільки на крок від нього. Трішки міцніший запах парфумів овіяв це місце, де вони дивилися один на одного. Її звичайно неспокійні, рухливі, чорні, як дві галки, очі, тепер дивилися на нього рівним, спокійним світлом, а щоки злегка зашарілися.

— Ви думаете про те, як дістати мене до ліжка, — озвалася цілком тихо, і тінь усміху загніздилася на її устах. Хоч була і як опанована, але її груди піднялися у глибшому віддиху. — Ви думали про це вже й передучора, я знаю. — Її тепла, м'яка долоня доторкнулася його лиця. На диво, у нього майнула думка-спогад про материнську руку, але тільки майнула. Дійсність стояла перед ним у своїй чорній суконці, з викроєм на шиї і тоненьким срібним ланцюжком для прикраси.

— Я... ніколи б так не...

— Аркадію, чому ховати свої дійсні думки...? Не досить брехні навколо нас у щоденному житті? Я не серджуся на вас за це. Ви молодий мужчина, повен енергії... я нічого лихого у ваших

думках не бачу. Хто зна, що я думаю. . .? — усміхнулася виразніше, погладила його ще раз по лиці і пішла до кухонки, зготувати чай. Він залишився на своєму місці, з хаосом думок і почувань, аж у голові шуміло злегка.

— Я вам щось скажу, Аркадію, можу звати вас Аркадом? — оглянулася звідтіля на нього. — Мені тепер майже тридцять років, і я вже чотири роки, як розвелася. Нікудишній був чоловік. Горлав у партії і пив. Щораз менше горлав і щораз більше пив. Мати його була татаркою, батько — українцем. У нього нарешті перемогли монгольські інстинкти, і мені прийшлося розбити йому на голові глечик. Жили ми тоді в Харкові. Поки він залишив шпиталь, я отримала розвід і приїхала сюди, до Києва. Дізналася пізніше, що він поїхав кудись на схід, чи не до Ташкенту. Досвід був поганий для мене, з ним, і я нікого більше не знала з того часу. Аж побачила вас. Ну, скажете, що я небилиці плету. . .? Ви гарна людина, але супружжя з нас було б недоречне. Для вас годилася б. . . ну, наприклад, Лена. . . Олена Довженко, яку треба рятувати від редактора Чорнобоя, який вже три жінки мав і дальше шукає, тільки у нього, чи дама, чи помивачка — однаково, щоб тільки молода. . . смішно слухати, що?

Самовар шипів вже легенько, Алла готовила горнятка на столику і знов глянула на Аркадія.

— Смішно, ні? — повторила легко, з усміхом. — Це я вам кажу на те, щоб ви не лякалися. Я не пляную зависнути вам на шиї. Я. . . я просто хочу приятеля, знаєте? Інтелігентного, розумного, з гарним характером. . .

— Звідкіля. . . звідкіля ви знаєте, що я інтелігентний і. . . і розумний? Я не думаю. . . що я дуже розумно веду себе у вас, — сказав з оборонної позиції, залишивши всю ініціативу жінці.

— Бо це для вас цілком нова ситуація, — пояснила йому бистро. — Я знаю, що ваші очі не могли не помітити Олени, тим більше, що вона живе у вашому районі. Ви можете навіть закохатися в неї і подружитися, вона для вас гарна пара. А з другого боку вам цікаво бути зі мною, хоч ви не закохаєтесь в мені, це я вам можу сказати вже тепер.

— Звідкіля. . . звідкіля ви це все так добре знаєте. . .? — спитав все ще з цього самого місця. Вона саме налила чаю до горнятка.

— Будете пити чай на порозі чи прийдете до столу, сюди? Я вам скажу, звідкіля я все це знаю. Ви нова людина в нашому

підприємстві, про вас усі говорять, зокрема дівчата і жінки. Олена зашарілася, коли згадали вас біля неї. А, крім того, у мене жіночий інстинкт, чули про таке? І я знаю життя, я також ще молода. Ви можете бути закохані в Олену, але... ви можете переспатися з іншою жінкою, якщо так складуться умовини. Це буває і, повірте, не так то вже й зрідка. Ходіть сюди, чай добрий згаряча. Цікаво вам зі мною говорити...?

— Цікаво... — признався. — Я... я не знов нікого, як ви...

— І мені цікаво з вами. І приємно. Мені добре з вами, я почую себе біля вас безпечно. Ви розумієте? Я знаю, що ви не зробите нічого, чого я сама не захочу, — говорила, посугуваючи до нього тарілочку з малими медянниками... — Але... що буде, якщо я захочу...? — усміхнулася до нього широ і безпосередньо, а розпромінені чорні очі так і дивилися у нього, як дві зорі з вечірнього неба. Аркадій не скривав перед собою, що вона, справді, була принадною жінкою, приємною і милою. Йому хотілося взяти її руку і тримати у своїй долоні, як це сталося на хвилинку надворі, коли вона сходила з автобуса. І разом з тим він усвідомив, що так само приємно йому бути біля Олени і — як можна так думати...? Що це у нього — роздвоєння особистості чи що таке...?

— У вас хмарка на чолі, — сказала Алла. — Не журіться так міцно. Не будуйте проблем, їх досить і без цього. Ще чаю...?

Налила, не чекаючи згоди. Аркадій потряс головою. Медянника тримав у руці, забувши про нього.

— Ви... незвичайно розумна людина, — сказав, не знаючи нашо.

— Не забувайте, що я спершу жінка, а щойно опісля людина, — засміялася. — Так нас Бог створив. Ви думали про Довженко перед хвилиною, можливо, що вас совість гризе. Якщо воно так є, це початки любові, хоч ви цього ще не усвідомлюєте.

— Це не може бути, я її майже ще не знаю!

— Це вам каже свідомість. А десь там, у душі, в куточку, живуть вже надії. Не заперечуйте, — додала, коли він покруттив головою, — тільки подумайте. Я знаю, що вам приємно бути зі мною, я це відчуваю, і за це я вам вдячна. Але я знаю також, що ваше серце в цьому не бере участі. І я це розумію, я не ревную вам Олени. Вона чудова дівчина, куди мені до неї! Але я рада, що можу з вами говорити, говорити так широ і так приємно.

Уявіть, що в нашій країні знайти приятеля важче, як знайти правду, а це вже показує розміри проблеми, ні?

Аркадій не пив чаю і не їв медяника. Зате він дивився на неї, і його очі старалися розгадати її. Він вчився, він ще був молодий, він ще всього не зновав про життя, а вже про жінок. . . !

— Я ще не зустрічав такої інтелігентної жінки, як ви, — признався знов до найвищого компліменту, що його можна дати людині.

— Я можу вам сказати це саме про вас, — відповіла, коли усміх зник з її уст. — Ви ще дуже молодий, але. . . ви непересічний чоловік. Може, тому мені так приємно з вами бути.

Її права долоня лежала на столі. Аркадій сягнув по неї і, притягнувши до себе, поцілував тепло. Алла злегка перехилила голову набік, не забираючи своєї руки.

— За що це. . . ? — шепнула.

— Я не знаю, — так же тихо відповів Аркадій. — Я хотів вас поцілувати в руку.

— Чому не в лиці або в уста. . . ? — блиск гумору роз'яснив її очі.

— Я не мав би відваги, — признався їй широ і не стидається цього. Вона була така розумна і вибачлива для нього.

— Це. . . гарно почути від вас, — шепнула вона, і серпанок вогкості прислонив її зінниці. Аркадій відчув інстинктивно, що зробити. Рвучко залишив своє місце, обійшов столик і, нахилившись до Алли, поцілував її в лиці, по-дружньому, може, як сестру. Але коли вона піднесла обличчя до нього і коли він усвідомив, що в кутках її очей міняються світлами діамантів дві слізинки, нахилився ще раз і притулив уста до її уст. На мить тільки. Вона не відповіла цілунком. Вона тільки вдивлялася у нього, і її груди підносилася живішим ритмом.

— Ідіть. . . додому. . . Аркад, — шепнула хрипко, і він відчув, що це є справді те, чого вона хоче. На мить ще поклав руку на її рамена і, забравши із собою спогад її тепла, тихенько вийшов з квартири, з хуртовиною думок і бажань, що їх може мати тільки молода людина. Надворі вітерець овіяв його гарячу голову, і він рішився піти пішком, замість їхати. Йому також треба було впорядкувати свої почуття і дійти до якогось висновку.

В час, коли Алла лежала на своєму ліжку, погасивши світло, з дивним почуттям духового вдоволення і цілком не дивним відчут-

тям фізичної порожнечі, Аркадій пройшов бульвар Шевченка і вулицею Комінтерну, недалеко видавництва, що дало йому працю, попростиував на південний захід, до Повітрофлотського проспекту. Але на вулиці Брюллова, при скупих світлах зрідка розставлених лямп, три тіні оточили його так несподівано, що на мить йому віддиху забракло. Дебелій хлопище стояв проти нього, і світло далекої ліхтарні матово відбилося на широкому лезі ножа.

— Давай деньгі!!

Ум Аркадія реагував логічно, автоматично.

— Я не маю жадних грошей, щойно почав працювати!

Тишина. Всі інстинкти молодого журналіста тепер прийшли до голосу. Він розцінював положення. Цей з ножем небезпечний, але він може і чекати оборони, він на це приготований. Тому його треба заскочити. . .

— Диви, диви, українця знайшли в Києві!! — заговорив один з лівого боку. — І навіть грошей не має!!

Цей спереду сховав ножа.

— Ну, пацани, свого не будемо грабувати!

— Дякую вам, — сказав на це Аркадій і, сам не знаючи чому, продовжав. — А. . . ви з ножем цілком по-дурному, попадете на борця, так вам його і забере.

Тишина. Думав, що кинуться і поб'ють. Його м'язи і його нерви зосередилися на цій можливості. Він не лякався. Він знову засоби, і у нього вже були пригоди, ще в Ростові, з моряками, п'яними і менше п'яними.

— Ти що, дружок, сумасшедший?! — наблизився спереду великан.

— Ви мене пощадили, так і я вам даю добру пораду, — на це Аркадій.

— Ти нам. . .? Пораду?! Браток, на твоєму місці я ударив би, аж лапаття губив би, а ти нам — пораду!! Чуєте, пацани?! Пораду!!

— Та воно так, свій чи не свій, але ось хвасни по пиці, хай запам'ятає і не верзе нам тут дурниць!! — впала порада збоку.

Та Аркадій наставав.

— Ви свої люди, чому мені вам не допомогти? Ось, витягніть ножа.

Тишина, вже втретє. Відчув, як всі три зглянулись між собою. Такого ще не бувало.

— Що ти, браток, справді. . . не теє?! А, може, випив багацько?!

— Ну, чого ж ви, витягніть ножа і я вам щось покажу, — сказав Аркадій і подумав, може, він і справді чисто здурів? Замість дякувати Богові за пощаду, він собі клопоту шукає!

Знерувався цей, що досі мовчав.

— Владзю, дай раз по морді і махаймо, треба щось заробити, поки час!

Великан Владзьо однак відчував своїм злодійським інстинктом, що щось воно не так. Чоловік не злякався на смерть, навпаки, стойте спокійно і хоче пораду дати. Ну, дістанеш ти пораду. І великан витягнув ножа та станув як і спочатку, з ножем внизу, вістрям догори, найнебезпечніша позиція, що її можна прийняти з цією зброєю. Аркадій перемінився у вишколену машину, хоч цього не було видно по його спокійній постаті. Але він раптово ворухнувся — відрухово ніж пішов проти нього. В цій самій секунді твердий черевик зустрівся з головою напасника з правого боку — і людське тіло, в почутті повної солідарності, полетіло за своєю головою, не бажаючи від неї відрватися; напасник з лівого боку хотів усвідомити, що сталося з його товаришем, але до цього не дійшло, бо ліва долоня Аркадія зударилася з його шиєю, але вище Адамового яблука, бо Аркадій не мав наміру земляка убивати; і тоді, з хуртовини, що вихром закрутилася перед великаном, цей самий черевик ударив його в руку так міцно, що ніж із дзенькотом покотився по бруку вулиці. Крицеві кліщі схопили рам'я великана-Владзя — і все його важке тіло повернулося цілком не туди, куди він бажав би, якби він міг зробити те, що йому бажалося. Біль у рамені викликав здушений оклик з-пода заціплених зубів.

— Бр. . . браток, не ламай!!

Аркадій пустив його зразу. Навколо нього помалу підносилися із землі два бічні напасники, великан щиро розтирав своє праве рам'я. Правий напасник прочуняв найскоріше і, очевидно, зірвався до дії.

— К. . . ва твоя мать була, я тобі покажу.

— Брось, Петя, бо дзьобну між ребра, — засичав великан, все ще розтираючи руку. Помалу підводився лівий напасник, покашлюючи хріпко, з рукою на горлі. Великан перебрав ініціативу. — Підніми ножа, Юр, і ходімо в тінь, бо бачу хатрака ось там. Браток. . . поговоримо?

Аркадій відчув, що може їм довіряти. Ну й все таки, їх трьох.

Пішов з ними в тінь, під дерева. І там розв'язалася розмова. Як це воно сталося, звідкіля він такий майстер, що це за такі штуки і більше в цьому напрямку. Аркадій розказав коротко, річево і навіть глянув з симпатією на цього, що звався Юр.

— У вас західня мова, ви зі Львова?

— Діставши, другяко, такого копняка в лепету, я волю не призначаватися.

— Якби ви знали, скільки я дістав їх, заки вивчив. . . !

— Навчи нас, браток, я не жартую, — наставав великан, Володя Рушка. — Не даром, не даром, ми заплатимо!

— Що ви, подуріли? — здвигав плечима Аркадій. — Як мені вас учити, я працюю!

— О-так, вночі, а? Як сьогодні, а? Ти лише покажеш. . . ви покажете, а ми вже будемо самі учитися, воно добре знати, ви свій чоловік і. . . ми свої люди, правда, Юр, Петя?

Згідні мурчання додали інтимності приязній атмосфері, і Аркадій не зчувається, як він обіцяв їм бути в ліску, за аеропортом післязавтра, о десятій годині ночі, що не було далеко від його квартири і не вадило його плянам, бо їх у нього не було. Можна було ще багато говорити, бо Аркадія тепер вже цікавили ці темні типи з київського підземелля, але вони стали прощатися, бо їм спішно було «заробити», доки ще вулицями ходять «люди». Так вони і зникли в темряві, і Аркадій йшов додому нерішений, чи він вже чисто здурувів, чи тільки так трохи. Ото знайшов собі компанію. . . ! Що сказав би його батько, полковник на пенсії, і мати, директорка дитячого садка? Або. . . Алла? А вже Олена. . . ! Ні, він справді здурувів!

Знімаючи дома блюзу, почув шелест в кишені. Здивований, витягнув звідтіля сторублевий банкнот. Ну, оце вже. . . !! Він їм скаже свою думку!! І коли вони вспілі це зробити? Аркадій присів на краєчку крісла і протер чоло долонею. Аж тепер йому повністю прояснилося, з ким він собі почав справу, і у просторі, десь перед ним чи над ним, нависло питання: до чого це все дійде? Він же цілком по-дурному зв'язався із злодійським світом міста і, наскільки він пам'ятав те, що тут і там почув, нікому це ще на гаразд не вийшло! Люди ж бо ці без характеру, без моралі, без милосердя і взагалі людських почувань! І він обіцяв їх учити ще, як краще боротися. . . ?

Обертав у пальцях сторублевий банкнот машинально і відклав його на столик, побіч. Автоматично зареєстрував ствердження,

що це половина його місячної платні, і саме це усвідомлення підвищило його температуру, коли на коридорі подзвонив телефон. Раз, другий, третій, четвертий, ніхто не пішов до нього. Аркадій залишив свою квартиру і вийшов туди.

— Ну, кого вам треба? — спитав, зайнятий своїми думками.

— Здається, що це ваш голос, — озвався апарат, і раптово увага Аркадія зосередилася.

— Голос мій, а чий же? — заговорив. — Олена. . . ? Пробачте, товаришка Довженко?

— Олена вистачає. Слава Богу, ви вже дома. Знаючи ваш напах до пригод, думала, що вам щось сталося, — замовкла, і Аркадій став шукати слів, щоб сказати щось приємне і гарне.

— Я не подумав би, що вас аж так цікавить моя. . . доля, ну, не доля зараз же, а просто. . . — і він замовк. Оподалік стояла гожа Зіна, дружина завбуда Петухова, і Аркадій відчув брак приватності. Зіна широко усміхнулася.

— Дозвольте, я туди зараз же прийду. Ця стаття мусить ще цієї ночі бути набрана.

— Що. . . ?

Але Аркадій вже поклав слухальце на місце, потім замкнув свою квартиру і пішов — просто на Зіну.

— Не спиться, правда? — питала, пробуючи заступити дорогу. Аркадій пригадав, як у війську їх вчили оминати фронт Т72 у близькому бою з танками і, зручно змиливши увагу Зіни, пройшов між нею і стіною, із словами: «До роботи кличуть, бувайте».

— А у мене не робота, а приємність!! — полетіло за ним російською мовою, підшите грубою тugoю нетерпеливого ества. Аркадій покрутів головою і усвідомив, що зустріч із злодіями не була така немила, як зустріч із цією бабою. Клятою бабою.

На його вид на вулиці, в темряві, ожила людська тінь.

Так склалося, що цього ж вечора йшли в Києві дві розмови, цілком незалежно одна від одної, можна сказати, по двох сторонах барикад; і хоч учасники однієї не мали поняття про другу, обидві вони у великий мірі заважили на розвитку історичної сцени в Україні на схилі двадцятого сторіччя.

Тому, що світ завжди більше зацікавлений офіційними особами і подіями, даймо спершу голос верхам республіканської адміністрації.

У приватній віллі, над горішнім Дніпром, вище Труханівського острова, забезпечений узброєними по зуби вартовими, в кімнаті внизу, між поліціями, обвантаженими сотнями виданих в ССРК книг, на двох вигідних фотелях, майже цілковито один напроти одного — хоч це не було передбачене як символ політичної дійсності сиділи дві особи, з яких одна назверх репрезентувала уряд Української Соціялістичної Советської Республіки, а друга на ділі ним керувала. Вже саме це ствердження ховає в собі зародки можливого конфлікту інтересів, але впродовж понад сімдесяти років перемоги соціалізму в цій республіці, після перших неповних двох декад непорозумінь, переможний соціалізм встановив ясний і недвозначний образ дійсности, яку невтральний спостерігач міг би назвати атмосферою гіантичного табору примусової праці — без найменшого сліду перебільшення чи упередження.

Голова Ради Міністрів УССР товариш Родіон Романович Зінченко, адміністративний керівник республіки, перший секретар Комуністичної Партиї України, з невідхильною увагою прислухався до слів генерал-полковника Комітету Государственої Безпеки Александрі Нікалаєвіча Сребнєва, кожне слово якого вирішувало справи і проблеми республіки далеко чіткіше, як довгі інструктивні документи чи навіть укази Президію Верховної Ради ССР з Москви.

— Це вже моя друга розмова з вами, Родіон Романович, цього року і на цю саму тему, — цими словами генерал Сребнєв запо-

чаткував зустріч, байдуже, що для декоративності ситуації на малому люксусовому столику, прикрашеному різьбами українських верховинців з Карпат, стояла багата застава перекусок, з кришталевими чеськими чарками коньяку вдобавок. Перекуски стояли нерушенні, коньяк — непитий. Рамки розмови були холодні. — Що можете ви мені на це сказати?

Малі очка генерала, визираючи з-поміж товстих фалдів, шпилили його українського партнера двома невидними штиками, улюбленою зброєю тихого убивства.

Зінченко, із всіми своїми офіційними титулами, мусів відчувати свою дійсну слабість в обличчі цього генерала, одне слово якого важило більше, без порівняння більше, як цілі промови голови Ради Міністрів.

— Справді, це вже друга така розмова, — підтверджив невтрально Зінченко, як слімак з порога своєї хатинки на хребті.

В порівнянні із слімаком, генерал Сребнєв був хижаком. Правда, він не шкірив кливаків, як тигр, не дряпав пазурами землі, як леопард, не ревів, як лев у пустині, але символом його всієї особи могла стати куслива, смертельно небезпечна гадюка із залозами, повними жовтавої отруї.

— Ви стали в оборонну позицію, — стверджив генерал, — і хочете, щоб я взяв на себе відповідальність за цю розмову. Це завжди так. Всю відповідальність несу я, весь тягар роботи спочиває на мені. Допомоги я не маю нізвідкіля. Не думаете, що це важко так. . . ?

Десь, у глибинах цього, що в нормальніх людей зоветься душою, в Зінченка зродилося провокативне питання: а який біс тебе тут настановив? Ніхто ж не запрошуував. . . !

Але обличчя прем'єра республіки мало надто багато досвіду, щоб показати по собі якунебудь зміну.

— Кожний з нас виконує своє завдання для добра. . .

— Не кожний! — генерал відрухово підняв вгору вказівний пальцем лівої долоні, і на цю товсту ковбаску на мить задивився голова Ради Міністрів. — Не кожний! У мене є поважний сумнів, Родіон Романович, чи ви виконуєте ваше завдання. Поважний сумнів, — не припрошуючи свого гостя, генерал Сребнєв сягнув по апетитну закуску з куска білого хліба, татарської ковбаси, врізаної тонко, делікатно, кавказького сиру, ще паухучого ялівцем вудження і круглого платка кислого огірочка. Ця закуска всуну-

лася між дві пухлі губи, оживилися фалди щок, і процес з'їдання укоронувався ковтненням і голосним млясненням вдоволених губ. Його рука сягнула по чарку золотистого напитку і половина поємності кришталу зникла за перекускою. Це тільки нотка, але нотка типова.

— Я думаю, що я виконую моє завдання. Немає перебоїв у виконуванні указів і розпорядків Центру, республіканський апарат працює бездоганно.

— А! Та це не все, Родіон Романович, далеко не все! Так може сказати кожний поштар в республіці. Але ви — ви на самому верху адміністративної піраміди! У вас повинна бути творча ініціатива, от що! Творча ініціатива! У вас повинні бути почини, думки, плянування, ваша діяльність повинна випереджувати адміністративні розпорядки, ви повинні читати дух часу! У вас повинен бути видний ентузіазм, Родіон Романович, ентузіазм! — Ці слова, висказані півголосом, помимо акцентованих окликів, прогунали не тільки у цій вибагливій кімнаті. Вони відгомоном відблилися також у нетрях чогось, що не повинно було існувати у людини типу Зінченка. І хоч як він вивчив систему і як він вивчив методи цієї гри, все таки котрийсь із його чубатих прародичів нечайно доторкнувся твердим пальцем, загартованим на спуску козацької рушниці, несподіваної струни.

— Не підносіть на мене свого батога, Александр Нікалаєвіч. Не ляскайте ним над моєю головою. І у коня є межі можливостей. На мою гадку, республіка працює, продукує, виконує зобов'язання.

Велике тіло генерала звичайно виявляло мало руху, але тепер воно неначе застигло, як статуя. Це вперше, за довгі роки адміністрації Зінченка, з-під сивої чуприни цього чоловіка вийшов прямий протест, і Сребнєв знов, що такого протесту пустити повз вуха не можна.

— Но, Родіон Романович, моє завдання саме в тому й лежить, щоб тримати соціалістичного батога високо. Перемога соціалізму вимагає зусиль, великих зусиль, і я саме оце й викладаю вам, що зусиль я не бачу. Ви не ображайтесь, ми всі працюємо для побудови комунізму і поради треба сприймати по-дружньому.

— Я не ображаюся, але. . .

— Так тоді візьміть свої слова назад, і скеруймо нашу спільну увагу на загрозливий факт зросту буржуазного націоналізму в

республіці, от що. Вам напевно цілком ясно, що жадна загроза ззовні не є така небезпечна для справи Союзу, як загроза знутра. Ви згідні ще зі мною. . .?

Зінченко зареєстрував дві речі: перше всього Сребнєв перейшов до справжньої теми цієї розмови, а далі — він натякнув прислівником «ще», що — можливо — Зінченко міняє свої погляди або настанову.

— Вам зайво мене повчати, Александер Нікалаєвіч. Ніщо так не лежить нам всім на серці в республіці, як її чисте політичне обличчя. Я сам кожного місяця виголошу щонайменше одну промову проти буржуазного націоналізму. . .

— Стереотипну промову, повну старих фраз, порожню змістом, неефективну, без враження в республіці, — перервав генерал Сребнєв, справжній губернатор республіки.

— Без враження. . .? — витріщив очі Зінченко. — Вам невідомо про те, що я зголосую полковникові Аксакові кожноточно, скільки листів з погрозами я отримую? Пересічно двадцять у місяць, з усіх сторін республіки, навіть з Донбасу і навіть з-поза республіки!

Сребнєв зневажливо викрутав свої м'ясисті губи.

— Погрозливі листи та ще анонімні нас не цікавлять. Нам треба генеральної акції, політичної акції. Ви повинні переконати населення республіки в тому, що тільки і тільки в тісній сполучі з великим російським народом Україна може досягти великих перемог на шляху до побудови соціалізму. От що! А що ви робите в цьому напрямку? Ви говорите промови. Я слухаю часом ваших промов. Я не думаю, що могли б такими промовами переконати кури нести яйця — що й так з природи їм треба робити. Стільки про ваші промови, дозвольте. Ентузіазму до нашої великої справи у вас ні сліду, запалу, енергії — ні сліду. Ну і як, ви ж голова Ради Міністрів! Який ентузіазм можуть викресати із себе ваши люди, коли у вас самого немає ні крихти з нього!

Вже довшу хвилину Зінченко дивився на генерала, простісінько в його запливані очка, і щось в цих очах розбудило увагу Сребнєва. Це щось підтвердили слова голови Ради Міністрів.

— Александер Нікалаєвіч, а який ви пост займаєте в республіці, дозвольте вас спитати?

— Що ви, я ж міністер внутрішніх. . . що ви, Родіон Романович, нащо це питання!

— Александр Нікалаєвіч, чули ви про якусь державу, щоб в ній міністер внутрішніх справ навчав голову Ради Міністрів, що йому робити??!

Сказав це Зінченко і щойно тоді усвідомив, як понесли його нерви. Але сказав — пропало. Що буде тепер?

Обличчя Сребнєва помалу мінялося. Круглі, товсті фалди відовжилися. Все лице набрало щось з вигляду злющого бульдога, і малі очка стали колючками.

— Родіон Романович. . . я думаю, що ви не хотіли цього сказати. Це вам тільки так. . . вихопилося. Але навіть і в цьому випадку, звідкіля таке ствердження у вас взялося. . . ? Чи справді ви повністю, цілковито. . . наш чоловік?

Зінченко зрозумів, що йому подано руку, щоб рятуватися, щоб не втонути безслідно в мочарищах системи.

— Александр Нікалаєвіч, будьмо щирі, хоч раз. Ось — зараз же за кордоном республіки лежить Польща. Хіба ви думаєте, що ніхто тут не знає, як вона вами трактується? А Румунія? А Чехо-Словаччина? Ось візьміть сьогоднішню «Правду». Польський прем'єр саме відвідав американського президента в Білому Домі. Говорили годину і десять хвилин. Чи ви знаєте, про що говорили? Вони вам того не скажуть. І у моїй пам'яті немає нічого про те, щоб хтось із українських. . . прем'єрів мав змогу відвідати хоч би. . . польського прем'єра, не то що американського президента. Ну, хіба ви уявляєте, що українські. . . прем'єри не уміють думати, бачити, порівнювати. . . ?

Зінченко далі вдивлявся в маленькі оченята свого генерал-губернатора і думав при цьому, що його роля, його власна, на пості голови Ради Міністрів закінчена, якщо не гірше. Але якась давня струна, настроєна ще, може, на Запорозькій Січі, озвалася в його крові і він не годен був її в цю хвилину зрадити.

— Так воно, товаришу генерале, створили ми систему і тепер мусимо нести її на наших плечах. Ваш батіг тут не допоможе. Ось, прийде на моє місце хтось новий, і що він для вас зробить? Те саме, що і я. Буде говорити промови і стільки. Вже ніхто не сказав стільки цих промов свого часу, як Щербицький, і що. . . ? Я вам скажу відверто: не подобаються вам мої промови, ви завжди можете стати перед мікрофоном самі. Може, ви краще переконаєте народ цієї республіки, як я. Мені шістдесят два роки, знаєте, а. . . народ молодий, ростуть нові покоління, мільйони і

мільйони молодих людей, повних енергії і сили, із новими думками, із свіжою кров'ю... а ми їм говоримо те саме і те саме, без змін. Ну, щоб закінчити по-приязному, Александер Нікалаєвіч, я ваш чоловік і таким вже й помру. Словами ніхто тутешнього народу вже не переконає. Люди мають очі і мають вуха. Стояти в черзі за хлібом нікому не хочеться, зокрема після... стількох величавих перемог соціалізму. Ну, якщо можна щось ще зробити, щоб змінити ситуацію на краще, зробімо це разом, я вам допоможу, але подумайте добре, що можна зробити... а чого не треба вже робити. Це вже, бачите, не двадцяті і тридцяті роки, це вже схил нашого сторіччя. І ще тепер скажу вам, що завтра день моїх народин, і я вирішив зробити в Палаці Культури грандіозну перекуску для кількох сотень гостей. Ви, очевидно, прийдете.

Генерал Сребнєв щось перемолов у своїй великій голові і озвався на диво тихим, погідним голосом.

— Ви мені дали матеріал до роздумів, Родіон Романович... Матеріал до роздумів. Мені треба поїхати до Москви, поконсультуватися. А... авжеж прийду, я вже й тепер побажаю вам доброго здоров'я. Да.

На тому розмова закінчилася, і Зінченко попрощався коректно, потиснувши м'ясисту охлялю руку генерала. З досвіду знов, що за цією товстою, послаблою поверхнею ховається бистрий ум типового російського намісника і тому не робив собі ілюзій, що все гаразд. Ані трохи.

Як згадано, в цей самий час, майже на протилежному кінці Києва, в малому будинку, завбуд якого був «своїм чоловіком» мало що не з дня народження, у двокімнатній квартирі, серед найскромнішої обстановки, йшла цілком інша розмова. Господарі квартири вибралися безпечно до кіна, шість людей охорони замаскувалися навколо будинку, шлях евентуальної втечі забезпечено повністю, з досвідом набутим чи не в найважчих умовах у світі; і на цей час, з дружиною канадського туриста, в його готелі і в його кімнаті перебував дуже подібний до нього з лиця чоловік. В його одязі і з його документами. Ця частина зустрічі була підігріжена цілком задовільно.

Другою частиною був зміст розмови. Спершу вона носила особисті нотки.

— Це вже втретє я сюди приїжджаю, і ти собі не уявляєш, як виглядає мое життя в Торонті. Я маю славу одного з найбільш

активних ліваків — і мені самому соромно глядіти на себе кожного ранку в дзеркалі, коли треба поголитися. Я обертаюся серед цих ідіотів і блею разом з ними про ваші тут союзні досягнення, аж мерзенно самому про себе думати. Коли йду на якесь національне свято, говорю всім, що я йду, як «обсерватор». Датки на визвольну роботу даю нишком, і мого прізвища не містять на списках жертвовавців. Мої власні діти на мене дивляться, як на динозавра не з нашого світу, а до того всього і канадська поліція має про мене свою власну опінію. Ну, та це тільки так, щоб ти знов, як я себе почиваю, заки спитаєш мене про це.

Співрозмовець канадського туриста весь час співчутливо притапував головою.

— Ти собі певно думаєш, що я ходжу із синьо-жовтим прапором в руках і з Тризубом на блюзі, чи що? Ні, пане-братьє, цілком ні. Я і такі, як я, верещимо на кожному мітингу за славу «радянської батьківщини» і возвеличуємо «великий російський народ», аякже. Кожний з нас є членом партії або комсомолу, аякже. До цієї справи ми давно вже зайняли відповідне становище, і просто наказ пішов по всій сітці. Бачиш, у нас дійсних комуністів немає вже цілковито. Останні вимерли ще за Щербицького. Народ. . .

— Звідкіля ж ви тоді взяли такого марксиста, як П. . .? І нашо ви його нам послали?

— Ти не думаєш насправді, що це наша робота. . .? Ми робимо своє, а КГБ чинить своє. Це і є оця боротьба, що ведеться тут з першого дня після революції. Тільки на початку нас можна було на пальцях рахувати, а потім наше число стало рости. Ціліми поколіннями, як сам бачиш. Скільки з нас загинуло, Бог тільки один може знати. І коли сьогодні ми говоримо, що наші люди є всюди: в адміністрації, в партії, в армії і в кожній державній організації — не думай, що прийшлося нам так легко. Кожний з нас мусів побороти своє власне сумління, бачиш. Це легко воювати у ваших умовах, де вільному воля, думай і говори, що хочеш. Тут, пане-братьє, цілком не так. Тут не тільки мусиш робити і говорити, що тобі скажуть, тут мусиш ще ентузіастично плескати в долоні на те все, що ти почуєш, хоч тобі в серці кипить і в душі вариться елементарний опір здоровово думаючої людини. Адже ми живемо у божевільному світі, і знай, що цей світ вічної брехні, вічного заперечення очевидних правд життя і природи, вічного обману і самообману могла створити тільки хвора ро-

сійська душа. Нам прийшлося довго думати, щоб зрозуміти, чому ця російська душа так всеціло віддала себе омані комунізму з самого початку. Для неї це був насущний хліб, це було саме те, чого ця душа відвічно бажала: створити світ хворої фантазії, цілком протилежний законам людської і загальної природи, світ вічного фальшу, який ти чуєш, про який ти читаєш у тутешній так званій пресі і який ти бачиш і переживаєш сам кожного дня. Ось, глянь, — він підсунув канадському туристові найновіше число «Правди», — не тільки що наголовок цієї орієнтаційної газети фальшивий, але ось читай тут, бачиш? «. . . досягнення советського хліборобства не мають собі рівних у всьому світі. В час, коли капіталістичні держави не можуть нагодувати своїх трудящих, советська хлібозаготівля повністю забезпечує своїх громадян основними харчами. . .» і так далі, і так далі, — і це в той самий час, коли вони купують у вас мільйони тонн пшениці і кукурудзи кожного року за золото, що його для них добувають наші в'язні на Колимі, стоячи по коліна у перемерзлій воді, хворіючи на всі хвороби, що їх знає медична наука. . . і вмираючи там сотнями кожного дня і кожної ночі. Можеш зрозуміти тепер, чому, помимо наших наказів та інструкцій, тут і там люди ламають заборону і беруться за ножі, за лопати, за джагани, щоб тільки вилити цей надмір ненависті, що його вже навіть найменіші нерви не можуть втримати під контролею?

Гість з Канади міг тільки здигнути плечима на це все.

— Наши часописи про це пишуть, національні часописи, а знов ваше КГБ дає досить грошей найрізнішими шляхами на те, щоб виходили лівацькі газети і нам заперечували. І у нас, як бачиш, йде боротьба, боротьба за людські душі, боротьба з людською наївністю і легковірністю, і я не уявляю, що ця боротьба колись ось так просто закінчиться. В людській душі є світло і темрява побіч себе, і там треба шукати початку цієї боротьби. Може, тому релігія і створила символи раю з ангелами і пекла з чортами, щоб ця темна людська маса могла краще зрозуміти, про що йдеться, але повір мені, не всі розуміють до сьогоднішнього дня!

Крайовий господар зустрічі і собі здигнув плечима.

— Ну, ми цього не змінимо так легко і так скоро. Давай, перейдемо до справ. Як Старий себе почуває?

— Вік позначується на його здоров'ї. Він і сам це розуміє і тому почав готовити людей на своє наступство. Ти не зрозумій

мене погано. Ніхто у нас не думає у відповідну хвилину накинути вам, тут, готового провідника. Ми робимо це все закордоном на те, щоб до світу говорити і допомагати йому зрозуміти суть російського імперіалізму. Ви, тут, ви самі знаєте найкраще, що і як вам робити, але одну інструкцію Старий просив вам передати: не зробіть дурниць вроді якогось повстання чи зриву, поки не наспіє час.

— Тобто. . .?

— Тобто поки міжнародня ситуація не укладеться так, що постануть реальні можливості цілковитого успіху. На просту мову, ми думаємо про конфлікт. Збройний конфлікт, на велику скалю. Як Москва буде змушена змобілізувати двадцять до двадцять п'ять мільйонів людей і дати їм в руки зброю. . . та ми про це вже говорили.

— Я пам'ятаю. Але за ці чотири роки, від твого попереднього приїзду, сталися зміни в нашому думанні. Ви, там, запримітили очевидно, що Москва за всяку ціну хоче втримати мир і оминути велику війну. Це, бачиш, тому, що і Кремль знає, що значить змобілізувати маси і дати їм в руки рушниці. З другого боку, Кремль мусить показувати самим хочби своїм москалям, що у нього є успіхи, що імперія росте і міцніє. Тому будуються все нові ракети, тому газети репетують про успіхи в Африці і в Південній Америці, тому показують і перебільшують кожну невдачу вашого вільного світу до нестями, щоб тільки виявити себе і свій режим успішним. У нас починає поширюватися думка, що такої великої війни може ніколи не бути, бо і ми самі маємо деякі сумніви до політики вашого вільного світу. Ми бачили реакцію Америки на події в Ірані, свого часу, ми бачили її реакцію на події в Афганістані, ми бачимо вічні демонстрації за мир у ваших країнах, і наші люди починають сумніватися, чи вільний світ справді хоче змінити існуючий стан. Це ваше «статус-кво» — це прокляття західної політики. Вона не має ініціативи, вона не розбуджує в людських масах жадних надій, не дає людям жадних перспектив! У вас роблять гроші, будують собі кар'єри, торгують навіть із Москвою і рахують це все за нормальне явище. А ми тут читаємо про це в тих нечисленних примірниках західних газет, що дістаються в наші руки офіційно чи неофіційно і нам руки вмлівають: як світ може бути такий сліпий? Пам'ятаю, як президент Картер кинув гасло про людські права. Ну, нам просто плакати хотілося. Про які людські права може бути мова? Адже у вас, на

Заході, всі людські права й так зберігаються повністю, у вас во-
лос не впаде людині з голови, бо десять адвокатів боронитимуть
його на базі існуючих законів. А у нас? У нас же окупація, ти
усвідомляєш, окупація! Про які людські права можна тут говори-
ти, коли КГБ арештує кого хоче, а якщо прийде до суду, тоді
адвокат благає суддю, щоб його клієнта покарали! Може, не так
строго, як цього хоче прокурор, але покарати! І карають! Моск-
алі карають українців — ось тобі і всі наші людські права. Коли
КГБ в Росії арештує якогось москаля, з ним поводяться в рука-
вичках. Його не б'ють фізично, його не мordують уколами, його
найвище виселять з Москви до Тули чи до Рязані, і він собі там
живе спокійно і з голоду не вмирає. Пане-брате, якби ти знов, що
вони роблять з нашими в'язнями! Жінок поголовно гвалтують,
звичайно, на очах їхніх мужів, щоб видусити признання. Чолові-
ків б'ють і катують до нестягами, і все це при окликах «ми тобі
дамо твою Україну!». Крім цього, мordують визначніших осіб
просто скрито, ніби це зробили «якісь бандити». Адже тяжиш ще
такі справи, як Горської, Івасюка, Плевченка, Кращого... Боже, я вже сам не всіх пам'ятаю. На вищих школах росіяни-студен-
ти створили свої групи активістів і поголовно б'ють фізично
українських студентів тільки за вживання української мови! І це
тут, в Україні! Всі кращі посади зайняли росіяни, наші люди вико-
нують рабську роботу, а на сміх над цим всім стоїть ніби «українсь-
кий уряд», який не має сили звільнити з рук КГБ хочби й одного
невинно арештованого. Це наш світ, тут, де ми живемо кожного
дня і кожної ночі, не місяць-два, а цілими роками, вже понад сім-
десят років, ти розумієш? Пробач, що я так згаряча, але, ви там,
на Заході, усвідомте, що людський терпець не є безконечний!

Хвилина мовчанки тільки підкреслила все, що було сказано.
Гість з Канади хитнув головою.

— Ми... ми про це знаємо. Тому ми вам не наказуємо, ми з
вами працюємо по-дружньому. Ми вам говоримо, що ми думає-
мо, але... рішення завжди буде за вами, тут. Старий одного
тільки не хоче: щоб ви скривалися у повстанні, на яке світ буде
глядіти пасивно, а Москва знайде добру нагоду наш народ здеся-
кувати. Ми думаємо, що й ви не хочете піти у масові могили під
кулеметами окупантів, доки у вас немає також зброї в руках.
Звідсіля й наша порада: чекайте на нагоду.

— Гм, — і собі хитнув головою господар. — Легко сказати.

Але ваш клятий Захід сам не думає такої нагоди створити або бодай прискорити?

— Захід завжди був пасифістичний. До всякої війни його треба змусити. А Москва зважає, щоб не переступити межі, і тому створилася така несприйнятна, дурна ситуація. Є запальні пункти у світі. Близький Схід з його нафтою, Південна Африка з її багатствами, Середня і Південна Америка з лівими переворотами на дневному порядку, але, як сам бачиш, Америка не важиться виступити навіть проти Куби, хоч преса пише явно, що Куба веде російську політику в цьому районі світу.

— Це гарно, це легко говорити. Але що я маю подати нашим людям? Я не можу робити їм фальшивих надій. А в людей думки ростуть. Ваш АБН працює у нас на ділі. Росіян ненавидять в Ташкенті ще більше, як у Києві, і ножі там блискають частіше, як у нас, серед ночі. Ми своїх стримуємо, як ти кажеш, до слушного часу. Але настрої в Союзі такі, що вибух може наступити негайно, денебудь, і що тоді?

— Тоді ви самі будете рішати. Якщо на вулиці вийдуть мільйонові маси, а не тільки тисячі, режим не витримає, маси дістануть зброю до рук. Але я говорю справді про маси, не про десятитисячні демонстрації, що їх може розігнати один полк КГБ кулетним вогнем, як це сталося у вас вже чотири рази.

— Це були стихійні вибухи. . . Але я тобі можу сказати одне, і ти перекажи це Старому. Настрої міняються. Люди починають відчувати, що система зайшла у сліпу вулицю. Ніхто не живе колишніми, хоч і хворими, ідеями якогось соціалізму чи комунізму. Система ствердла у корупції і в бюрократії чисто так, як царська система здегенерувалася в останніх десятиріччях.

— З цієї бази ростуть і наші надії, що Москва буде змушена зробити щось, щоб свої власні російські маси одушевити успіхом. Тут входить у гру Азія. Китай. Там готується помалу щось, що змусить Москву зареагувати. Годі сказати, скільки часу цей процес забере, але він назріває. Це те саме, що відчував свого часу Гітлер супроти СССР. Якщо не вдарю я, тоді вдарить по мені Сталін. Отже. . . хто швидше вирішить. Так виглядає ситуація, і на цю хвилину нам треба її докладно обговорити.

Інстинктиво вони стали говорити тихіше про бурю, що наростила над світом із китайською терпеливістю, але неменш всього — наростала. . .

Аркадій знайшов Олену Довженко на вулиці, оподалік дому, в якому вона жила із своєю товаришкою. Здивувався, але не показав цього по собі. Небезпечно ж молодій і гарній дівчині стояти на слабо освітлений вулиці в таку пізню пору. Все таки висловив свою заввагу на цю тему:

— Якщо ви телефонували з хати, не треба було виходити на вулицю. . .

— Я не телефонувала з хати. Ось там, на розі, є телефон, — показала поза себе головою.

— Не розумію, — призналася.

— У мене товаришка живе. Ви знаєте. Ніна. У неї. . . гости сьогодні.

Подала йому руку на привітання, і він притримав її на хвилинку у своїй долоні. Контакт довір'я. Лиш притягнути дівчину до себе і обійтися цупко-цупко. Поборов цю думку, як одну із своїх приватних мрій. І випустив дівочу долоню із своєї, хоч вона не поспішала.

— Якже вам так тоді на вулиці бути, до ранку. . .? — спитав просто.

— О, ні. Ніколи. Опівночі Ніна своїх гостей відправляє геть. Завжди.

Аркадій зважився на провокативне питання:

— Ви. . . собі взаємно робите. . . вигоду. . .?

— Аркадій Шепіль! — скрикнула тихо дівчина. — Я цього від вас не чекала! — вона пристанула і повернулася лицем до нього.

— Я справді цього від вас не чекала! — Вулична лямпа кидала жмут світла на її лице, і Аркадій бачив, що він переступив межу чесності.

— Пробачте мені, — сказав виразно. — Я ніколи не спитав би вас. . . про таке, якби. . . якби. . .

— Якби що?! — спонукала його грізно, коли йому забракло слів.

— Якби я не почував до вас. . . до вас. . .

— Вам мову відняло. . .? — спитала лагідніше.

- Майже, — признався. — Я про вас багато думаю, — додав.
- Маю надію, що не такі погані речі!
- Hi, — сказав Аркадій. — Але я так мало про вас знаю. . .
- Часу було мало ще, не думаєте ви. . .? — вже цілком лагідно.
- А мені здається, що знаю вас вже зроду!
- Ви неправі, вам так тільки здається.
- Але я вірю, що знатиму вас краще.
- Кажуть, що віра спасає людину, але яке ж бо дрібне примінення віри. . .! — жартувала без усміхі.
- Це ви, може, так думаєте. Для мене це не дрібне.

Вони стояли проти себе, і вона спостерігала його лице. Половина скована була в тіні, але ця освітлена вуличною лампою половина була серйозна.

— Що ви, Аркадію Шепіле? Не говоріть нічого, про що пізніше будете жаліти! Ніхто вас до цього не змушує, а вже найменше я сама. Знаю вас всього п'ять днів, на шостому можемо розсваритися. Підходьте до життя легше, з почуттям гумору. Я до вас потелефонувала не тому, що я без вас жити не можу, а тому, що я маю для вас цікаву новину і. . . я хотіла бути першою, що вам це скаже.

Аркадій пройшов досить велику гаму почувань, слухаючи її слів, і хоч усвідомив ясно, що вона творить відстань між ними, все таки її останні слова злагіднили її виступ.

— Я з гарячого півдня, — сказав півголосом. — Моя рідня з козаків. Ви знаєте, як це вони робили у свій час. Схопив дівчину на коня — і в степ. Так і побиралися. Ну, та це давні часи. Яку ж це ви новину маєте для мене?

Вони наблизилися на крок.

— Максимів зібрав ваші нариси, друковані в Ростові. Хоче друкувати деякі з них в нашому журналі. Каже, що у вас немалій талант. Що ви поет прози. І ось я, така звичайна собі Олена Довженко, маю честь з вами розмовляти. Готова ще просити вас про автограф. . .!

— Не насміхайтесь. Який з мене поет, та ще й прози. Писав, бо не було що робити. А автографу вам не дам, за цим ви йдіть до справжніх поетів та письменників.

— Якщо ви не прикдаєтесь таким скромним. . . тоді ви справді цікава людина. Але я ще мало вас знаю, щоб вирішити що і куди! — засміялася тихо, і її білі зубки засніли до світла лампи.

Аркадій думав: от, вхопити б на коня і в степ. . . ! Але ні коня немає, ні степу так легко вже не знайти, та ще поблизу. На півдні, на Кубані, між Доном і Волгою, от там, на козацьких землях ще знайшов би, там ще є куди гуляти. . . ! І коней там доволі!

— У мене таке враження, що хоч ви мовчите, ваші думки літають шуліками! — засміялась ще раз, менш самопевно.

Аркадій простягнув до неї руку.

— Ходіть, хоч пізно, але я знаю недалеко таке місце, де можна дістати десяток вареників із свіжою сметаною. Поки з'їмо, час пройде, і ви зможете спокійно вернутися додому.

Лена оминула витягнену руку, але пішла побіч нього, перевішивши торбину на друге плече. Йшла разом з ним, його кроком, гармонійно.

— Я вам ще щось скажу, Аркадію. Я прочитала ваші есеї, заки Максімов заховав їх у свій сейф. Може, в Ростові, в іншій атмосфері, вони не були такими. . . але тут, в Києві, їх можна по-різному сприйняти. Ви подумали колись про це. . . ?

Аркадій мовчав хвилинку, подумавши, що він міг би бавитися з нею, мовляв, про що ви говорите, або, що у вас на думці. Та вирішив, що це не матиме смислу. Вона розумна та інтелігентна. Хоч і могла взяти подану їй долоню. . . !

— Я написав так, як відчував. А Максімов нехай сам вирішує, чи їх друкувати в київському журналі. В Ростові Росія, ви знаєте.

— Як не знати, знаю. А тут. . . Україна.

— Ви не сказали: Радянська Україна, — запримітив.

— А ви. . . сказали б. . . ? — спитала тихо.

— Не біля вас.

— Чим же я заслужила на таке вирізnenня. . . ?

— А, не жартуйте тепер, бо і я щось скажу — і ви знов мені промову відчитаєте!

— Це не буде те саме, — замітила. — Це було десять хвилин тому назад. А тепер я вже знаю вас десять хвилин довше.

— Ов-ва! Набагато довше!

— Ну. . . небагато, але я собі ціню кожну хвилину, — сказала на це тихо.

— Так? Тепер я вас спитаюся: чому це ви так ціните собі ці хвилини?

— Що ви, в товаристві поета прози. . . ! Як мені не цінити?! — сказала ніби поважно, та він розсміявся вголос.

— А ви собі непогана. . .! — продовжав сміячися. — Ось де, ще одна вулиця, і там буде ресторан. Маю надію, що ви теж голодні!

Ресторан був ще відкритий і жвава, середнього віку господиня, що сама варила і сама вгощувала прихожих, посадила Олену й Аркадія трохи на боці, за малим столиком, подумала щось, глянула на своїх гостей і накрила столик білою скатеркою.

— Це не для всіх так, — шепотіла, моргнувши до молодого чоловіка, — а ви вже в мене бували, але самотою! Гарна у вас дівчина, ой гарна. . .!

Аркадій усміхнувся, а Олена почевоніла, збентежена.

— Правда, їй-бо, правда, — підтверджив Аркадій, — може, й загарна для мене!

Господиня перехилила голову набік, і її очі бліснули вогнями.

— Ой, молоді ви ще, молоді. . .! Ну, та в мене робота!

За варениками і сметаною Олена розговорилася про відносини у видавництві, про окремих осіб, про події минулого. Все це цікаве було Аркадієві, який так мало ще знат про умовини праці і життя в столиці. Похвалився однак, що чував дещо про секретаря парткомітету Алєксєя Колпака, який. . .

— Вже і вам сказали! Хто, певно Алла, правда?

— Не Алла, та чи це важне?

— Ну, ваша особа для Алли важлива, це вже кожний знає, — сказала дівчина, повністю зайнята вареником.

— Нема де правди діти, Алла — інтересна жінка, — признав Аркадій.

— Тоді ви більш щасливі, як я. Колпак мені зовсім не інтересний, — Олена, може, і сама не запримітила, що тон її голосу змінився. Аркадій однак запримітив.

— Він вас. . . напастує? — спитав тихо. У відповідь її очі зустрілися з його зініцями. Її гарне чисте лице, околене на правому боці хвилею пшеничного волосся, гордо зачесане вгору на лівому, викликало у нього якесь лицарське почуття. У свій час лицарі йшли на смертельні двобої за одну мережану хустинку, даровану дамою серця.

— Він — секретар партійного комітету, — сказала так же тихо.

— То ѿ що з цього? — знeterпеливився. — Це не дає йому жадних. . .

— Відкрийте очі, Аркадію, що ви дрімаєте? Він же головна